

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

БРОЯТ СЕ ПОСВЕЩАВА НА ЮБИЛЕЯ
НА ДОЦ. Д.И.Н. МИЛКАНА БОШНАКОВА

Съставител
доц. д-р Любомир Георгиев

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXIII (LXII)

5'2016

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

КОРЕКТОР **НАДЯ КАЛЪЧЕВА**

ПРЕДПЕЧАТ И КОРИЦА **ГЕОРГИ ИВАНОВ**

СНИМКИ **ИВАН ДОБРОМИРОВ**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 13. ФОРМАТ 70×100/16. ТИРАЖ 250

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220, абонамент и продажби 9183 152, 9183 120

E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2016

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Стружкото бойно знаме от Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. – първа страна

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Красимира Александрова, д-р Марчела Борисова,
доц. д-р Антоанета Тотоманова, доц. д.и.н. Милкана
Бошнакова, гл. ас. д-р Анка Стоилова, Росица Кирилова,
Весела Гицоайка, Георги Бобев, Петър Величков

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Съдържание

ЮБИЛЕЙ

Любомир Георгиев

Работа и песен – за годишнината на
доц. д.и.н. Милкана Бошнакова 5

Библиография на трудовете на
доц. д.и.н. Милкана Иванова Бошнакова 8

Милкана Бошнакова

Вместо CV 18

Камелия Божилова

Читалище „Младост“ в с. Гинци. Един забравен юбилей 20

Любомир Георгиев

Спомени на българския управител на Пирот през Първата световна война..... 27

Руслан Иванов

Нов фонд в БИА на дееца на Вътрешната македоно-одринска
революционна организация Анастас Разбойников. Семейен фонд
№ 902 Анастас и Спас Разбойникови 41

Джени Иванова

Хайдутски прояви по време на война. Османската историопис
за нападението над Кюстендил през 1689–1690 г. 47

Валери Кацунов

Приказка за моравата и Божията сила..... 62

Стоянка Кендерова

Българските лекари през XIX в. Приноси в европейската медицинска
наука и книжовна дейност по опазване здравето на населението 66

Румен Ковачев

Демографски промени и лични имена на стопаните от Габрово –
последната четвърт на XVII в. 78

Милена Колева-Звънчарова

Разпилени страници: щрихи към историята на един род от Банско 86

Росица Лельова

Противоречия и проблеми в българските общински управления
в Македония в последната четвърт на XIX в. 94

Бояна Минчева

„Архангелска хартия“ срещу всякакво зло. Амулетен свитък от XIX в.
в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 102

Елисавета Мусакова

СЪ ИЗГОНЮ БЪСЫ 115

Цветолоб Нушев

Писма и пощенска карта от Георги Бакалов до Гоце Делчев 120

Анка Стоилова

Ценни арабски ръкописи от фонда на
Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ 124

Приложение 145

Пламена Стоянова

Печатни органи за циганското население
в годините на социализма (1945–1988) 163

Милена Тафрова

Русенският меджлисия Петър Златов –
през погледа на съвременниците му 177

Антоанета Тотоманова

Отново за текущата национална библиография на статиите 183

Елена Янакиева

Научноизследователската дейност в Националната библиотека
„Св. св. Кирил и Методий“ 194

Списък на авторите 202

СЪБИТИЯ

Бояна Минчева

Книги и правосъдие 204

DMS KNIGA на 17 777: кампания на Националната библиотека
за закупуване на камера за анонсия 206

Талон за абонамент 208

Работа и песен – за годишнината на доц. д.и.н. Милкана Бошнакова

Любомир Георгиев

Work and song – on the anniversary of Assoc. Prof., Doctor of Historical Sciences
Milkana Boshnakova
Lyubomir Georgiev

Summary

Boshnakova is represented as an archivist and head of Bulgarian Historical Archives at St. St. Cyril and Methodius National Library. She is a historian, researcher of the national liberation movement of Bulgarians in Macedonia and Eastern Thrace, of Druzhiba “Rodina” in the Rhodopes, of the poet and revolutionary Peyo Yavorov.

Key-words: history, archives, revolutionaries, Macedonia, Thrace, the Rhodopes, Peyo Yavorov.

Милкана впечатлява с качествата и трудовете си като архивист, ръководител и изследовател. Свойствено за нея е да призове *Работи, работи!*, когато в стаята на нейния отдел се завърти личен разговор. Същевременно тя се слави с умението си да пее вярно и красиво. Рядко запява обаче.

Висока чест и нелека задача е да представя накратко тази силна и богата личност. Още повече че като дългогодишен и по-опитен колега тя е оставила дълбок отпечатък върху моето професионално развитие. Милкана е изисквала от мен и ми е помагала да изпълнявам задълженията си, а не да им се плаша. Да съм уверен, че мога да се справя добре с работата. С такава нагласа и с такъв хъс започвам сега представянето на юбилярката.

Милкана Бошнакова взе участие в комисията на конкурса, след който постъпих на работа в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ преди осемнайсет години. Оттогава ние се трудим заедно на попрището на архивистиката и историята. Обсъждали сме различни неща и се е случвало мненията ни значително да се разминават. Понякога ми се е струвало, че тя приема нещата прекалено много навътре. В споровете Милкана впечатлява с твърдост и изострено чувство за справедливост. Тя не бяга от сблъсъците, но си плаща честно, понякога доста скъпо, за всяка постигната победа.

Празнували сме заедно, обикаляли сме планини и реки с туристическата група на Библиотеката. С готовност и яснота Милкана споделя важни тънкости от нашия занаят. Вещо и внимателно предава своя опит в научно-техническата обработка на исторически документи, в планирането на библиотечни изложби, в редактирането на исторически текстове... Нейната отзивчивост като колега, ерудираност като специалист и възискателност като началник са важни фактори, допринесли нейният отдел в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (БИА), – да се развива устойчиво като прецизно сглобен и ефективен екип. БИА изглежда точното работно място за юбилярката, вероятно защото както трудът в отдела я изгражда като архивист, така и самата тя е допринесла за сегашния облик на отдела. Авторитетът на Милкана е опора на приемствеността и добрите традиции там. Не без нейно участие, БИА действа като практическа школа за историци с впечатляващи умения, които допринасят за успехите на архивистиката в Националната библиотека, в Софийския университет и в Българската академия на науките.

Юбилеят е подходящ повод да поздравим доц. д.и.н. Бошнакова за високите ѝ научни постижения. Тези успехи показват на по-младите колеги възможностите за развитие, които дава работата в направление „Ръкописно-документално и книжовно наследство“ на Националната библиотека. Несъмнени достижения са двете ѝ **приносни дисертации** – докторската относно документите в БИА за националноосвободителното движение на българите в Македония и Одринска Тракия, и особено дисертацията за доктор на науките – за Яворов и Македония. Не помалко забележителни са другите две „дисертации“ – дъщеря и син на юбилярката. Те са доказателство, че скромното заплащане и посвещаването на работата в Националната библиотека не са непреодолима пречка пред постигането на лично щастие, а може би и допринасят за отглеждането на умни и добри деца.

Въвеждането на извори в научно обращение е най-стойностната работа на историка, защото те са градивото на нашата наука. Милкана е обработила внимателно и е дала достъп на читателите до многобройни архивни фондове и колекции, сред които на учителя Атанас Михалчев, на касиера и четник на ВМОК Георги Белев, на войводата на ВМРО Алеко паша, на добруджанския родолюбец Георги Атанасов, на участника в Априлското въстание д-р Рашко. Под нейно ръководство съставихме последния том от пътеводителя на БИА, от т.нар. „Обзори...“.

С присъщата си прецизност юбилярката е **публикувала важни архивни документи**, сред които – дневниците на Учредителното българско народно събрание в

Търново, личните бележници на Пею Яворов и Петър Дънов, дневника на Евтим Спространов.

Енциклопедиите са могъщ инструмент на просвещението и модерната наука. Милкана е автор на статии за енциклопедия „Пирински край“ и на алманаха на българските национални движения след 1878 г. Наред с Македония, в центъра на научния интерес на юбилярката попада и Родопска планина. Затова тъкмо на нея е предложено да напише в споменатия алманах статията „Българо-мохамеданска културно-просветна и благотворителна дружба „Родина“ (1937–1947)“. Изследователката публикува и в научни сборници статии за Дружба „Родина“, действала активно в Родопите, с център в Смолян.

Ненужно е да споменавам студиите, статиите, предговорите и многото други публикации на Милкана при наличието на библиография, съставена от Юлия Карадачка-Симеонова, една отлична специалистка и вярна приятелка на юбилярката.

Искам само да припомня за **шедьовъра** на д.и.н. Бошнакова, който разказва за мястото на Македония в делото на Яворов и за приноса на Яворов в съдбините на Македония. С този свой труд авторката доказва, че работата с извори и нейните изследвания по различни теми от миналото на българите са ѝ предоставили възможност да достигне зрелостта, необходима за постигането на исторически синтез. Изградила авторитет в проучването на революционното дело на българите в Македония, по следите на Яворов тя дръзва да навлезе в областта на поезията и на публицистиката, считана за запазено поле на литературните историци. С логика, вещина и въодушевление Милкана преосмисля огромния документален масив по своята тема. Закърмена с почит към Яворов като истинска дъщеря на Чирпанския край, тълкуваща документацията като опитен архивист и изследваща библиографията като дългогодишен сътрудник на Националната библиотека, юбилярката успява да определи авторството на много творби на поета революционер и да напише една голяма, вярна и същевременно хубава книга.

Вярвам, че навлязлата във върхова творческа форма наша колега ще ни увлича в *работата* със знания, пример и хъс. Сега обаче е празник, време за *песни* и приветствия. Затова нека пожелаем на юбилярката сила, радост, красиви напеви и сбъднати мечти.

На многая лета, Милкана!

Библиография на трудовете на доц. д.и.н. Милкана Иванова Бошнакова

I. Авторски трудове

1. Дисертации

1996

1. Документални източници в Български исторически архив при Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за националноосвободителното движение на българите в Македония и Одринска Тракия 1903–1912 г. : документи на ВМОРО. – София : [М. Бошнакова], 1996. – 314 л. + 1 автореферат (19 с.)

Науч. ръководител Костадин Палешутски. – Рец.: Дойно Дойнов, Веселин Трайков. – Библиогр. в края на текста. – Защитена пред СНС по нова и най-нова история. – Утвърдена от ВАК с протокол № 8–17 / 11.05.1996.

Дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“.

2013

2. Яворов и Македония (1895–1914) : дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“ в научна област: 2. Хуманитарни науки, професионално направление: 2.2. История и Археология, научна специалност: История на България. – София : [М. Бошнакова], 2013. – 425 л. + 1 автореферат (52 с.)

Рец.: Георги Марков, Иван Илчев, Трендафил Митев, Димитър Гоцев, Боряна Христова, Василка Танкова, Александър Гребенаров. – Библиогр. в края на текста. – Предложен от секция „История на българския национален въпрос“ към Институт за исторически изследвания, БАН ; Защитен пред Научно жури, 2013.

2. Книги

Самостоятелни трудове и трудове в съавторство

1995

3. Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Българския исторически архив. – София : Наука и изкуство, 1963– . – Т. <1–8>

Кн. 8: **От фонд 601 до фонд 800** / състав. Вера Василева ... [и др.] ; под ред. на Дора Томова, Цветолюб Нушев. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 1995. – 447 с.

Съдържа статиите на **Милкана Бошнакова**: Владислав (Славчо) Михайлов Ковачев: с. 13–28.; Атанас Николов Михалчев: с. 35–36.; Георги Иванов Белев: с. 122–123.; Александър (Алеко) Василев Попдимитров (Алеко паша): с. 126–128.; Д-р Иван Михалов (Михайлов): с. 129.; Георги Иванов Атанасов: с. 133–134.; Нейчо Д. Попов: с. 134–135.; Ангел Николов Янков: с. 154–155.; Георги Стоянов Кандиларов: с. 169–170.; Александър Павлов Малинов: с. 175–176.; Евгени (Жеко) Г.

Георгиев: с. 211.; Рашко Хаджистойчев (Доктор Рашко): с. 211–212.; Йордан Хаджиконстантинов Джинот: с. 315–316.

Също и на адрес: http://www.nationallibrary.bg/fce/001/0049/files/BIA_kn_VIII.pdf (14.10.2016)

4. Пирински край : енциклопедия : в 2 тома / глав. ред. Христо Христов ... [и др.] – Благоевград : Ред. Енциклопедия, 1995– . – Т. <1–>

Т. 1: **А–М**. – 1995. – 608 с. : с табл., ил., к. ISBN 954-90006-1-3

Съдържа статиите на *Милкана Бошнакова*: Вестник „Автономна Македония“: с. 11.; Хенри Ноел Брейлсфорд: с. 113.; Густав Вайганд: с. 130.; Уилям Юарт Гладстон: с. 209.; Списание „Илюстрация Илинден“: с. 384.; Леон Ламуш: с. 500–501.; Вестник „Македония“ (1919–1923): с. 530–531.; Вестник „Македония“ (1926–1934): с. 531.; Вестник „Македонска трибуна“: с. 533–534.; Вестник „Македонско съзнание“ (1923–1926): с. 539.; Никола Илиев Милев: с. 574.

1999

5. Пирински край : енциклопедия : в 2 тома / глав. ред. Христо Христов ... [и др.] – Благоевград : Ред. Енциклопедия, 1995–1999. – 2 т.

Т. 2: **Н–Я** / глав. ред. Иван Божилов ... [и др.] – 1999. – 474 с. : с ил. ISBN 954-90006-1-3

Съдържа статиите на *Милкана Бошнакова*: Вестник „Народна воля“ (1909–1910): с. 17.; Вестник „Независима Македония“ : орган на македонската емиграция (1923–1926): с. 43.; Вестник „Новини“ (1890–1912): с. 53–54.; Вестник „Отечество“ (1909): с. 89.; Вестник „Пирин“ : Македоно-одрински лист (1923–1933): с. 119–120. ; Списание „Пирин“ : месечно списание за народна култура и туризъм (1929–1932): с. 120.; Вестник „Пирински глас“ : информационен просветно-културен и стопански орган на Горноджумайска, Петричка, Разложка и Неврокопска околия – Югозападна България (1937–1941): с. 122.; Списание „Революционен лист“ (1931–1933): с. 191.; Вестник „Реформи“ (1899–1905): с. 199.; Вестник „Революционен лист“ (1904–1906): с. 190–191.; Вестник „Свобода или смърт“ : Бунтовнически лист (1903): с. 242–243.; Революционен лист ВМОРО (1924–1934): с. 243.

6. Столицата София : градът в мозайка от снимки, картини и спомени, позабравени факти и припомнени имена... / [Юлия Карадачка ... и др.] – София : Столична община : Независима култ. информ. агенция, 1999. – 272 с. : с ил. ISBN 954-90379-2-4 (Независима култ. информ. агенция).

Други авт. : Л. Танева-Косева, С. Тодорова, К. Бояджиев, **М. Бошнакова**, Ж. Митева. Съдържа статията на *Милкана Бошнакова*: Превъплъщенията на модата в столицата София: с. 183–199.

2005

7. Алманах на българските национални движения след 1878 г. / състав. Георги Марков ... [и др.] ; отг. ред. Константин Косев, Ангел Димитров ; предг. Дойно Христосков Дойнов. – София : Акад. изд. „Марин Дринов“, 2005. – 640 с. : с ил., факс., к., 8 л. : цв. ил. ISBN 954-322-044-1

Съдържа статиите на *Милкана Бошнакова*: Български училища в Солун [за дейността на Солунската българска мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий“, за Девическа българска гимназия „Св. Благовещение“, за Българска търговска гимназия, за Българска католическа гимназия „Зейтинлик“ и за български основни училища в града]: с. 85–88.; „Революционен лист“ : 12 август 1904–16 декември 1906: с. 221.;

Аферата „Мис Стоун“ (1901–1902) : с. 226–227.; Винишка афера (1897): с. 233.; Славейко Арсов: с. 262.; Георги Иванов Белев: с. 267.; Димитър Георгиев Велянов: с. 273.; Михаил Тодоров Даев (Даиев): с. 285–286.; Владислав (Славчо) Михайлов Ковачов: с. 309–310.; Стоян Николов Михайловски: с. 326–327.; Сребрен Поппетров: с. 341–342.; д-р Владимир Иванов Руменов: с. 348.; Христо Шалдев: с. 375.; Пейо Крачолов Яворов: с. 380–381.; Дружба „Родина“ : Българо-мохамеданска културно-просветна и благотворителна дружба „Родина“ (1937–1947): с. 400–401.; Божидар Димитров Божилов: с. 427–428.; Елена Мария Стоун: с. 604–605.

2006

8. Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. – София : Наука и изкуство, 1963– . – Т. <1–9>

Кн. 9: **От Ф. 801 до Ф. 881 ; Нови постъпления към Ф. 10, 13, 22, 26, 35, 207, 229, 284, 263, 442** / Вера Василева ... [и др.] ; [предг.], под ред. на Милкана Бошнакова. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2006. – 332 с. ISBN 978-954-523-085-1
Други авт. : Д. Малхасян, Д. Томова, Ел. Миладинова, Ил. Георгиева, Л. Лечева, Л. Георгиев, Л. Трашлиева, М. Добрева, **М. Бошнакова**, Н. Запрянова, Н. Робев, Н. Кавалджиева, Р. Цветкова, Цв. Нушев.

Съдържа статиите на **Милкана Бошнакова**: Никола Дечев: с. 93–94.; Божил Райнов Хаджидачов: с. 94–95.; Константин Томов Коцев: с. 116–119.; Димитър Тодоров Проданов: с. 122–123.; Анастас Наумов Николов: с. 134–136.; Борис Петров Сарафов: с. 137–139.; Никола Прокопиев Константинов: с. 144–145.; Ученическо дружество „Познай себе си“ към Петропавловската духовна семинария – Лясковец: с. 158–159.; Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО): с. 170–172.; Борис Павлов Мончев: с. 181–182.; Александър Иванов Джиков: с. 189–191.; Кирила Николова Възвъзова-Каратеодорова: с. 192–193.; Никола Николов Герасимов: с. 193–194.; Димитър Николов Карастоянов: с. 210.; Лалка Найденова Кръстева: с. 216–219.; Георги Йорданов Соколов: с. 236 (в съавторство с Л. Трашлиева).

2008

9. *Яворов, Пейо. Личните бележници на П. К. Яворов / състав., разчетен текст, увод и бел. Милкана Бошнакова ; разчитане на стеногр. текст Карамфил Матев, Виолета Божкова. – [София] : Захарий Стоянов, 2008. – 431 с. : с факс., портр. ISBN 978-954-09-0137-4.

2010

10. *Дънов, Петър. Личен бележник на Петър К. Дънов (1899 г.) / състав., разчетен текст, увод, комент. Милкана Бошнакова. – Факс. изд. – София : Бяло братство, 2010. – 112 с. : с портр. ISBN 978-954-744-123-1

2014

11. Бошнакова, Милкана. Яворов и Македония. – София : Изток-Запад, 2014. – 581, XL с. : ил., факс, портр. ISBN 978-619-152-459-4

* Изданието е изведено под рубриката *Авторски трудове* поради особения принос на съставителя при представяне на материала.

3. Студии и статии

12. Селата по долното течение на р. Струма. – В: *Струма*. – ISSN 0205-244X. – Бр. 4 (1994), с. 65–78.

1996

13. Евтим Спространов за учебното дело в българските основни училища в Солун 1904–1905 г. – В: *Известия на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. – ISSN 0204-6091. – Т. 22 (28) (1996), с. 477–497.

14. Публикувани документи на Вътрешната Македоно-Одринска революционна организация (ВМОРО) от дейността ѝ през 1904–1912 г. – В: *Библиотекосзнание, библиография, книгосзнание*. – ISSN 0861-4881. – Т. 6 (1996), с. 145–156.

1999

15. Документи на „Временния комитет“ на Борис Сарафов от 1904–1905 г. – В: *Известия на държавните архиви*. – ISSN 0323-9780. – Т. 77 (1999), с. 149–169.

2001

16. Документи на окръжни комитети на Вътрешната Македоно-Одринска революционна организация (1903–1912), съхранявани в Български исторически архив при Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Известия на държавните архиви*. – ISSN 0323-9780. – Т. 82 (2001), с. 142–189.

2002

17. Родинското движение в Родопския край в кореспонденцията на Христо Караманджуков (1937–1947). – В: *Rhodopica*. – ISSN 1311-2074. – Год. 3, бр. 1–2 (2002), с. 341–366.

2003

18. Две въстания бележат своеобразните върхове ... : [предговор] / Милкана Бошнакова, Стоянка Кендерова. – В: *Известия на държавните архиви*. – ISSN 0323-9780. – Т. 85–86 (2003), с. 276–285.

Материалът е въвеждащ за статията „Документи за историята на Илинденско-Преображенското въстание, съхранявани в Истанбулския османски архив на Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция“ на Стоянка Кендерова и Маргарита Добрева.

19. Солунските българи в навечерието на Балканската война. – В: *Българска етнология*. – ISSN 1310-5213. – Год. 29, бр. 2–3 (2003), с. 175–191.

Спомените на Георги Божков, представени от авт.

20. Творческият свят на Яворов : изложба, по случай 125 г. от рождението на поета. – В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 10, бр. 1–2 (2003), с. 86–88.

2005

21. Едно допълнение към дневника на Кюстендилския пограничен пункт на ВМОРО. – В: *Известия на Исторически музей – Кюстендил*. – ISSN 0861-4342. – Т. 11 (2005), с. 117–133.

22. Иван Димитров Караманджуков (1852–1922) – един от първите четници на капитан Петко войвода. – В: *Родопи*. – ISSN 1312-4552. – Бр. 1–2 (2005), с. 34–36.

23. От „върховизъм“ към „федерализъм“ : биография на Владислав Михайлов Ковачов. – В: *Известия на държавните архиви*. – ISSN 0323-9780. – Т. 90 (2005), с. 19–63.

2006

24. За грешките в изследователската работа: „Речникът на чуждите думи в българския език“ в архива на Пейо К. Яворов. – В: *Библиотечни дискурси : юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на Александра Дипчикова / състав. Антоанета Тотоманова ; науч. ред. Цветанка Панчева*. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2006. – ISBN 978-954-523-088-2. – С. 158–166.

25. Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Българския исторически архив, кн. 9 : [предговор]. – В: *Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. Кн. 9*. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2006. – ISBN 978-954-523-085-1. – С. 5–10.

2007

26. Документи за Неврокопските и Кюстендилски събития от есента на 1922 г. – В: *Историята и книгите като приятелство : сборник в памет на Митко Лачев / състав. Надя Данова ... [и др.] ; [послесл. Светлана Иванова]*. – София : Гутенберг, 2007. – ISBN 978-954-617-024-8. – С. 583–601.

27. За революционера Милан Матов и неговите спомени. – В: *Матов, Милан. За премълчаното в историята на ВМОРО : спомени / състав. Милкана Иванова Бошнакова*. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2007. – ISBN 978-954-523-093-6. – С. 3–18.

28. Родинското движение в Родопска планина и сборник „Родина“. – В: *Обикуване с Изтока : юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на Стоянка Кендерова / състав. Любомир Георгиев ; ред. кол. Боряна Христова ... [и др.] ; науч. ред. Румен Ковачев*. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2007. – ISBN 978-954-523-097-4. – С. 221–232.

2008

29. Защо чак сега се издават бележниците на Яворов? – В: *Класа*. – ISSN 1313-1818. – Год. 2, бр. 107 (11 януари 2008), с. 11.

30. Излизат личните бележници на поета : 130 години от рождението на Пейо К. Яворов. – В: *Класа*. – ISSN 1313-1818. – Бр. 106 (10 януари 2008), с. 26.

31. Как бяха разчетени бележниците на Яворов. – В: *Класа*. – ISSN 1313-1818. – Бр. 108 (12 януари 2008), с. 26.

Споделени мисли за кн. Личните бележници на П. К. Яворов. [София]: Захарий Стоянов, 2008. 431 с. ISBN 978-954-09-0137-4.

32. „Личните бележници на Пейо К. Яворов“ [София: Захарий Стоянов, 2008] : съставителя по повод публикуването на книгата. – В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 15, бр. 1 (2008), с. 49–56.

33. Личните бележници на Пейо К. Яворов. – В: *Будител*. – ISSN 1312-7829. – Бр. 1 (януари – март 2008), с. 10–13.

Представяне на кн. Личните бележници на П. К. Яворов. [София]: Захарий Стоянов, 2008. 431 с. ISBN 978-954-09-0137-4.

34. Личните бележници на Пейо К. Яворов: в тях поетът е записал 50 стихотворения и преживяванията си в Македония. – В: *Българе*. – ISSN 1313-2059. – Год. 4, бр. 2 (февруари 2008), с. 42–44.

Представяне на кн. Личните бележници на П. К. Яворов. [София]: Захарий Стоянов, 2008. 431 с. ISBN 978-954-09-0137-4.

35. Личните бележници на Пейо К. Яворов: „За наша обща българска радост и гордост личните бележници на поета Пейо К. Яворов са запазени ...“. – В: *Бизнес Секретар*. – ISSN 1310-9324. – Год. 10 (57), бр. 1 (2008), с. 27–28.

Представяне на кн. Личните бележници на П. К. Яворов. [София]: Захарий Стоянов, 2008. 431 с. ISBN 978-954-09-0137-4.

36. Ново издание на Яворовото документално наследство. – В: *Словото днес*. – ISSN 1312-3173. – Год. 14, бр. 2 (24 ян. 2008), с. 5.

Представяне на кн. Личните бележници на П. К. Яворов. [София]: Захарий Стоянов, 2008. 431 с. ISBN 978-954-09-0137-4.

2009

37. Дневниците на Учредителното българско народно събрание в Търново, 1879 г. – В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 16, бр. 2 (2009), с. 25–33.

Също и в: Учредително българско народно събрание в Търново, 1879 г. : дневници. Фототип. изд. София: Нар. събрание, Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2009, с. VII–XVIII.

2000

38. „Комитетът Сарафов“ в освободителното движение на българите от Македония и Одринско (1904–1905). – В: *В памет на Константин Пандев – българските националноосвободителни движения след Берлинския конгрес 1878 г. : научна конференция, Гоце Делчев, 14–15 окт. 1998 г. / ред. кол. Г. Марков ... [и др.].* – София : ИК Гутенберг, 2000. – ISBN 954-9943-13-5. – С. 39–47.

2002

39. Документите на Задграничното представителство на ВМОРО, издадени в периода 1903–1912. – В: *90 години Балканска война : международна конференция, Кърджали, 8–9 октомври 2002 г. : сборник.* – Кърджали : [б.и.], 2002. – С. 181–190.

2003

40. Ахъчелебийска, Гюмюрджинска и Дедеагачка околии на ВМОРО през 1904–1905 г. в кореспонденцията на дейци от „Комитета Сарафов“. – В: *90 години от освобождението на Родопите : сборник / състав. Георги Марков ... [и др.]*. – Смолян : Ист. музей „Стою Шишков“, – ISBN 954-91384-1-0. – С. 116–120.

Доклад от Нац. конф., посветена на 90-год. от Балканската война, Смолян, окт. 2002 г.

2005

41. ВМОРО и емиграцията на българите от Македония след Илинденско-Преображенското въстание – В: *100 години от Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. : сборник доклади от международната научна конференция, София, 26–27 септември 2003 г. / състав. Александър Гребенаров, Володя Милачков ; ред. кол. Константин Косев ... [и др.]*. – София : Парадигма : Институт по история при БАН, 2005. – ISBN 954-326-021-4. – С. 249–257.

2006

42. Критично за Рилския конгрес на ВМОРО. – В: *100 години от Рилския конгрес на ВМОРО. История и съвременност : сборник доклади от международна научна конференция, Благоевград, 29–30 септ. 2005 г. / състав. Стоян Германов, Александър Гребенаров ; ред. кол. Стоян Германов ... [и др.]* – София : Макед. науч. институт ; Кюстендил : Регион. ист. музей, 2006. – ISBN 954-8187-70-1. – С. 131–136.

2008

43. Архивната колекция „Трявна“ в БИА при НБКМ. – В: *Известия на Специализирания музей за резбарско и зографско изкуство – Трявна*. – ISSN 1313-6356. – Т. 1 (2008), с. 180–186.

Доклад от научна конференция, посветена на 200-годишнината от облога за изработването на резбованите тавани в Даскаловата къща и 45-годишнината на Специализирания музей за резбарско и зографско изкуство – Трявна.

2009

44. Новооткрити части от бележник на Пейо К. Яворов : едно допълнение към публикуваните бележници на П. К. Яворов. – В: *Яворов – литературни и биографични сюжети / състав., [ред.] Маринели Димитрова ... [и др.]*. – София : Изд. център „Боян Пенев“, 2009. – ISBN 978-954-8712-61-3. – С. 125–130, [12] л. ил.

Доклад, изнесен на юбил. науч. конф. по случай 130-год. от рождението на П. К. Яворов, София, 18–19 дек. 2008.

2010

45. Архивни материали за Мустафа Шарков в Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. – В: *Мустафа Шарков и Дружба „Родина“ в Чепинско : юбилейни четения : доклади, Велинград, 16 юни 2007 / [ред. кол. Стоянка Кендерова ... и др.]*. – Велинград : Ист. музей, 2010. – ISBN 978-954-378-074-7 (Тангра ТанНакРа). – С. 34–40.

46. Водачите на ВМОРО за Независимостта на България. – В: *Независимостта на България, 1908 г. – поглед от ХХІ век : сборник доклади от международната научна конференция, проведена в София на 19–20 септември 2008 г. / [състав. Румяна Първанова ... и др.].* – София : Институт за ист. изследвания при БАН, 2010. – ISBN 978-954-2903-02-4. – С. 370–376.

2011

47. Борис Сарафов и Солун. – В: *Гласовете ви чувам. Личностите на гимназията и България : доклади и съобщения от Национална научна конференция, Благоевград, 29–30 април 2010 г. : [130 години от основаването на Солунската българска мъжка гимназия] / [състав. Александър Гребенаров ... и др.] ; [ред. кол.: Георги Марков ... и др.].* – Благоевград : Регион. ист. музей, 2011. – ISBN 978-954-400-541-2. – С. 310–317.

48. Васил Пасков – революционерът и журналистът [Електронен ресурс]. – В: *Известия на Старозагорския исторически музей* [Електронен ресурс]. – ISSN 1314–4510. – Т. 4 (2011), с. 119–124.

Доклад от Нац. науч. конф. „Личността в историята“, посветена на 200 г. от рождението на Александър Екзарх, Захарий Княжески и Атанас Иванов, 22–23 апр. 2010, Ст. Загора.

Описан на: 25.08.2016. – Начин на достъп (URL): http://www.rodina-bg.org/izdania/lichnostta_v_istoriata.pdf

2011

49. Яворов – апостол на Македония. – В: *Македонски преглед.* – ISSN 0861-2277. – Год. 34, бр. 4 (2011), с. 7–34.

2012

50. Вестникът на П. К. Яворов „Свобода или смърт! Бунтовен лист“ (1903 г.). – В: *BEATI Possidentes : юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Боряна Христова / [състав. и науч. ред. Антоанета Тотоманова, Цветанка Панчева].* – София : Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2012. – ISBN 978-954-523-131-5. – С. 124–137.

51. Македонските войводи за Яворов [Електронен ресурс]. – В: *Литературен свят* [Електронен ресурс]. февруари 2012 г.

Описан на: 25.08.2016. – Начин на достъп (URL): <http://literaturesviate.com/?p=50307>

2014

52. Историографски проблеми на темата „Яворов и Македония (1895–1914 г.)“. – В: *Библиотека.* – ISSN 0861-847X. – Год. 21, бр. 1 (2014), с. 38–54.

53. Участието на Пейо К. Яворов в списването на вестник „Право“ и „мистерията“ около пет неизвестни негови статии от 1902/1903 г. – В: *Македонски преглед.* – ISSN 0861-2277. – Год. 37, бр. 2 (2014), с. 27–47.

54. Христо Миланов Матов на 90 години. – В: *Македонски преглед.* – ISSN 0861-2277. – Год. 37, бр. 3 (2014), с. 133–135.

55. Яворов и Македония [Електронен ресурс]. – В: *Култура* [Електронен ресурс]. 2. 08.2014.

Описан на 25.08.2016. – Начин на достъп (URL): <http://kultura.bg/web/яворов-и-македония>

2015

56. Македонските следовници на Райна княгиня или история на Стружкото бойно знаме от 1903 г. – В: *Библиотека*. – ISSN 0861-847X. – Год. 22, бр. 6 (2015), с. 275–281.

57. Общественото ни дело в Кюстенджа в края на XIX и началото на XX век (записките на Георги Атанасов). – В: *Добруджа*. – ISSN 0205-2210. – Т. 28–29 (2015), с. 148–155.

58. Чужди документи за балканските войни (1912–1913) : мемоари на сръбски кандидат-офицери в Българския исторически архив при НБКМ. – В: *100 години от балканските войни : извори и документи : международна научна конференция, 11 ноем. 2013, София = 100th Anniversary of the Balkan Wars : sources and documents.* – София : Институт за ист. изследвания БАН, 2015. – ISBN 978-954-2903-17-8. – С. 125–130, 456–460.

3. Интервю

2009

59. Първите депутати си взимали обратно обидните думи : 130 г. от Учредителното народно събрание / [интервюто взе] Таня Джоева. – В: *Труд*. – ISSN 1313-7719. – Год. 73, бр. 39 (10 февр. 2009), с. 17.

2014

60. Оригинално и достоверно за живота и дейността на Яворов: нещата стоят по друг начин ... [Електронен ресурс] / [интервю на Велин Яворски]. В: *Информационен център на Министерство на отбраната* [Електронен ресурс]. 24 октомври 2014.

По повод книгата „Яворов и Македония“.

Описан на: 25.08.2016. – Начин на достъп (URL): <http://armymedia.bg/archives/13487>

II. Съставителска и редакторска дейност

1994

61. Спространов, Евтим. Дневник / [предг. Александър Гребенаров]. – София : Макед. науч. институт, 1994– . – Т. <1–>

Т. 1: 1901–1907 / състав. Александър Гребенаров ... [и др.] – 1994. – 466 с., 7 л. : ил., портр., факс. – (Македонска библиотека ; № 29)

Други състав.: *Милкана Бошнакова-Велева*, Г. Царев.

1995

62. Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Българския исторически архив. – София : Наука и изкуство, 1963– . – Т. <1–8>

Кн. 8: **От фонд 601 до фонд 800** / състав. Вера Василева ... [и др.] ; под ред. на Дора Томова, Цветолюб Нушев. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 1995. – 447 с.

Други състав.: М. Добрева, Н. Запрянова, **М. Бошнакова**, Цв. Нушев, Е. Миладинова, Д. Томова, Л. Терзийска, Д. Милхасян, И. Георгиева.

Също и на адрес: http://www.nationallibrary.bg/fce/001/0049/files/BLA_kn_VIII.pdf (13.10.2016)

2006

63. Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. – София : Наука и изкуство, 1963– . – Т. <1–9>

Кн. 9: **От Ф. 801 до Ф. 881 ; Нови постъпления към Ф. 10, 13, 22, 26, 35, 207, 229, 284, 263, 442** / Вера Василева ... [и др.] ; под ред. на Милкана Бошнакова. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2006. – 332 с. ISBN 978-954-523-085-1

2007

64. Матов, Милан. За премълчаното в историята на ВМРО : спомени / състав. Милкана Иванова Бошнакова. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2007. – 356 с. : с ил. ISBN 978-954-523-093-6
2. изд. 2011.

2009

65. Учредително българско народно събрание в Търново, 1879 г. : дневници / състав. Милкана Иванова Бошнакова. – Фототип. изд. – София : Нар. събрание : Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2009. – 214, 5 с. : факс., снимки. ISBN 978-954-22-0620-0.

Фототипно изд. на кн. от 1879 г.

2011

66. Матов, Милан. За премълчаното в историята на ВМРО : спомени / Милан Матов ; [състав. Милкана Иванова Бошнакова]. – 2. изд. – София : Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2011. – 372 с. : с ил., портр., факс. ISBN 978-954-523-122-3.
Вж № 64

*Състави Юлия Карадачка
Библиографска редакция Ефросина Ангелова-Пенкова*

Вместо CV

Милкана Бошнакова

Instead of CV *Milkana Boshnakova*

Summary

This brief CV of Associated Prof. D.Sc. Milkana Boshnakova, presented in a bit unusual way, focuses on various moments of her life and work.

Key-words: Milkana Boshankova, CV, works, St. St. Cyril and Methodius National Library.

Родена съм на 12 ноември 1956 г. в гр. Чирпан. Такава е истината, макар в документите ми за самоличност да пише друго – с. Драговищица, Кюстендилско, което е родното място на майка ми. Добра ирония: при положение че цял живот се занимавам с архивни документи и ги издигам в култ като исторически извор, се оказва, че и те понякога заблуждават! Произхождам от семейство на зооинженери, които успяха покрай многото си ангажименти да ми предадат любовта си към хубавата българска народна песен. Родителите ми още пет заедно – да са живи и здрави!

През 1974 г. завърших 39-а гимназия в София и същата година бях приета в СУ „Св. Климент Охридски“, специалност история, спец-курс „Археология“. Не стана археолог от мен – и нямаше как да стане, при положение че не изучавахме в университета нито старогръцки, нито латински език... Но иначе курсът ни беше много силен – от него днес има над десетина професори и доценти...

След дипломирането си се лутах повече от година в търсене на работа – през 1979 г. работих за по няколко месеца по заместване в асамблеята „Знаме на мира“ и в Музея на революционното движение в София. От 1980 до 1988 г. бях редактор в ТПО „Българска фотография“, Главна редакция „Фотоекран“ (вече не съществува). С хубаво помня вечно задимената, напрегната и весела атмосфера от фоторепортери, редактори и художници в едно таванско помещение в близост до площад „Славейков“. С общи усилия създавахме черно-бели тиражирани фотоизложби за „успехите на страната ни в строителството на социализма“... В особени случаи правихме и малки цветни изложби, една от които се излагаше във витрина в близост до посолството на САЩ – „конкурирахме се“ с американските, привличащи жив интерес впечатляващи фотоси! Тогава нямаше как да знам, че правенето на изложби ще е неизменна част от бъдещия ми професионален живот.

Фактически във „Фотоекран“ работих половината от посочените години, защото близо четири от тях бях по майчинство за двете си деца Ирина и Иван.

В Българския исторически архив при Националната библиотека постъпих през пролетта на 1988 г., след явяване на два конкурса за длъжността „архивист“. Изпитът не беше от леките – исторически въпрос и разчитане на ръкописен документ на чужд език с коментар, а и конкуренцията – сериозна. Тогава да работиш в БИА си беше престижно, независимо от ниското заплащане.

Винаги съм обичала и сега обичам работата си в архива. Мисля, че възможността всеки ден да си в досег с писмените свидетелства, оставени от най-видни представители на поколенията преди нас, е рядък шанс в живота, за който съм благодарна. Още повече че на мен още от постъпването ми даваха за обработка предимно архивни фондове на дейци, свързани с националния (най-вече Македонския) въпрос, т.е. това, което ми беше най-интересно. Така от непосредствена работа с фондовете се родиха публикациите ми за Славчо Ковачов, Евтим Спрос-транов, Борис Сарафов и неговия „Временен комитет“, Христо Караманджуков и Дружба „Родина“, Милан Матов, Коста Томов, Васил Пасков и много други. Архивният фонд на Пейо К. Яворов не съм обработвала. Публикациите за него са плод на специален интерес.

Благодарна съм на съдбата и за това, че в отдела работих и в момента работя с умни, работливи, сърдечни и човечни млади хора. Такива са и приятелите ми в другите отдели на Библиотеката.

Благодарността ми е искрена, защото това, което разбрах от изживените години е: най-важното е човек да следва мечтите си, да е в мир със себе си и в добри отношения с околните.

*септември 2016 г.
София*

Доц. д.и.н. Милкана Бошнакова

Читалище „Младост“ в с. Гинци

Един забравен юбилей

Камелия Божилова

Chitalishte “Mladost” in Gintzi village
A forgotten jubilee
Camellia Bojilova

Summary

This article is dedicated to the 60th anniversary of our colleague Assoc. Prof. DSc Milkana Boshnakova.

This study shows the activity of a unique for Bulgaria cultural institutions – the chitalishte. The object of research is the emergence and development of chitalishte “Mladost” in Gintzi village, Godech municipality, district Sofia. Here is shown historical evidence for Gintzi in the Late Middle Ages, Ottoman rule and Revival. The reader get’s information about the activities of “Mladost” and can read biographical information about people which work was closely connected with this cultural institution. The author provides also the current state of “Mladost” and perspectives for it’s development.

Key-words: chitalishte, Gintzi, historical development, famous persons, libraries.

Читалището е културно-просветна институция, характерна единствено за България. Първите читалища възникват през Възраждането. През 1856 г. са учредени читалища в градовете Шумен, Свищов и Лом. Инициативата е продължена и в други градове и села.

Тези специфични учреждения стават духовен и просветителен център на населеното място, в което се намират. Към тях се сформират библиотечни сбирки, учредяват се танцови, певчески и актьорски самодейни групи. Учители и други образовани лица често изнасят сказки, водят образователни кръжоци, организират литературни четения. Благодарение на отговорното и съзнателно отношение на читалищните дейци много ценни документални свидетелства и ръкописи са оцелели до днес, запазени именно в читалищните сбирки. Работещите в читалищата често сами са инициатори за издирване, събиране, описване и съхранение на исторически извори за миналото на родните градове и села. Тази дейност е била изключително полезна предвид късното приемане на архивно законодателство в България.¹

¹ Указ № 515 на Президиума на Народното събрание от 10 октомври 1951 г. за създаване на Държавен архивен фонд и последвалото го Постановление № 344 на Министерския съвет от 18 април 1952 г. са първите нормативни актове, които поставят основата на архивното

В следващите исторически периоди – от Освобождението до 1944 г. и от 1944 г. до 1989 г., читалищата също имат важна роля в общественения живот. Тук получават първоначалната си подготовка бъдещите писатели, актьори и музиканти. Към много от читалищата функционират киносалони, младежки клубове, кръжоци и др.

В XXI в. читалищата са изправени пред нови предизвикателства, свързани с европейските изисквания към опазване на културното наследство, дигиталната ера, новите цифрови носители на информация, повишените търсения на читатели и курсисти. Повечето от читалищните институции разчитат на подкрепата на общините, към които принадлежат, на финансиране по европейски проекти, а често и на доброволни дарения от частни фирми и физически лица.

Читалищата най-често успяват да отговорят на поставените високи цели. Преподаватели по различни художествени дейности с възрожденски плам, но по съвременни методи, обучават записалите се курсисти. Читалищните библиотеки са компютъризирани, в тях работят квалифицирани служители, които качествено обслужват и насочват потребителите на библиотечна информация и извършват библиографски справки.

Повечето читалища присъстват и в уебпространството – поддържат свои сайтове и страници в социалните мрежи.

Проучването на историята на отделни читалища е голямо предизвикателство за мен като архивист, работещ в библиотека. Възникването и развитието на всяко читалище е тясно обвързано с историята на населеното място, към което принадлежат и с лицата – основатели и читалищни дейци.

Предмет на тази статия е изследването на историята на читалище „Младост“ в с. Гинци, общ. Годеч, област София.

Историческо развитие на селото

Предполага се, че селищата около Годеч са съществували още през Българското средновековие – XIV в. След завладяването на българските земи от Османската империя териториите на днешното с. Гинци и областта на гр. Годеч са включени в административната област – Софийски санджак², каза³ Шехир кьой (Пиротска), нахии⁴ Висок и Знеполе. През XV в. са обособени като частно владение на спахията Али Шарандар.

Османски данъчен регистър от средата на XV в. за нахиите Висок и Знеполе дава информация, че в този район броят на селата е 155. Основно това са средни и малки селища. Нахиите включват земите около реките Морава и Нишава, териториите между днешните градове Брезник, Годеч, Пирот, Трън и Берковица. Според статистическите данни в регистъра – в 93 села живеят по около 20 семейства,

законодателство в България. За сравнение – във Франция първият архивен закон е приет в края на XVIII в. – Декрет от 1794 г.

² Административно-териториална единица в Османската империя, състояща се от няколко кази.

³ Административно-териториална единица в Османската империя, подразделение на санджака (ливата). Каза има там, където има кадия. Той отговаря за разрешаването на съдебни спорове, възникнали сред мюсюлманското и немюсюлманското население.

⁴ Най-ниската степен на административно деление.

населените места с повече от 80 домакинства са 2. Обяснението за преобладаващия брой села с малко жители е, може би, тежкия и суров климат, по-голямата надморска височина, особеностите на релефа – предимно хълмисти долини или високи хълмове, достигащи до 1200 м.⁵

Данни за административното деление на българската територия – като част от Османската империя в края на XV в., се съдържат и в регистър за данъка „Джизие“. Този вид данък се е събирал от мъжкото немюсюлманско население на възраст между 15 и 75 г. в границите на Империята. От този регистър с дата 1491 г. е видно, че българското население е разпределено във вилаетите: Беркофча (дн. Берковица), Ашача бучак (неизв.), лива (окръг) София, Шехир къой (обхваща територията на дн. гр. Пирот). Към вилает Шехир къой, който по-късно става каза, са причислени селата, намиращи се днес в община Годеч.⁶

По-подробни сведения за селата, включени в каза Шехир къой, се откриват в турски регистър от 1576 г. Казата обхваща Пиротско, Царибродско и Годечко. Сред имената на селата са: Драгоман, Годеч, Туден, Равелна (дн. с. Равна), Кошица (дн. Комшица), Губеш, Смолча, Разбоище, Мургащ, Голеш, Цариброд и др.⁷

Както е видно от посочените документи, за периода от XV до XVII в. населените места от Годечкия регион са включени в нахиите Висок и Знеполе, каза Шехир къой, свързани са и с административните области на София и Ниш – двата най-големи икономически центъра, намиращи се наблизо. Населението е ориентирано към продажби и покупка на стоки главно от пазарите в Берковица, Пирот и Цариброд. Особено значение за икономическото развитие на региона има Петроханският проход. Той осигурява връзката от Ниш, Пирот и Цариброд до Видин, Лом и р. Дунав.

През XVII в. годечките селища преживяват тежки опустошения – тук се водят военни битки между Свещената лига и Османската империя (1688 и следващите години).⁸

Не е известно кога е образувано с. Гинци и дали е имало на територията му друго древно селище. Предполага се, че е съществувало по време на Втората българска държава. Днес има запазени укрепления в местността Могилата и край местността Подмол, но техният характер и датировка не са установени.

Не е известно кои са първите заселници, кога и защо са дошли. Те се установяват в махала Полеглица, местността Рашина ливада, но поради татарско нашествие избягват и се заселват в местността Бигор при църквата.

Руси Стойков отбелязва в статията си за имената на български селища в турските документи на Ориенталския отдел на Националната библиотека „Св. св. Ки-

⁵ Георгиева, Цв. Пространство и пространства на българите XV–XVII век. София, 1999, с. 101.

⁶ Стойков, Р. Нови сведения за миналото на българските селища през XV–XVI век. София, 1959, с. 83–84.

⁷ Пак там, с. 85.

⁸ Манолова-Николова, Н., Желева-Шекерджиева, П. Исторически изследвания за Средна Западна България XV–XIX век. София, 2014, с. 203, 206.

рил и Методий“, че Гинци е споменавано през 1453 г. като с. Гиндже, а през 1576 и 1607 г. като с. Гинче.⁹

Най-старите писмени извори за с. Гинци са османотурските документи. В тимарски дефтер (опис на феодални владения) от 1453 г. се споменават села, които по всяка вероятност са съществували и преди завладяването на България от турците, т.е. през Втората българска държава – Гинци, Браковци и Спанчевци. Гинци заедно с още 21 села е определено като зиамет¹⁰ на Али Шарандар, прехвърлен му от сина на Топчи Балабан. Според документа селото се състои от 7 къщи и 2 вдовишки и носи годишен доход на владиката в размер на 787 акчета. В джелепкешански дефтер от 1576 г. са записани имотните овцевъди, които дават задължителен данък за нуждите на войската и султана. Турското население в Османската империя употребява основно овче и агнешко месо. За да задоволят тези хранителни потребности, управляващите дават данъчни облекчения на стопаните, занимаващи се с отглеждането на овце. Собствениците на големи стада, предлагащи стоката си на големите пазари, се наричат джелепкешани. В посочения дефтер от с. Гинци е записан Добри Тодор с 30 овце. От този факт може да съдим, че още тогава овцевъдството е било главен поминък за населението. Селата Гинци, Браковци и Спанчевци отново се споменават и в опис на спахиите, владенията и доходите от тях от 1607 г. С. Гинци е определено като тимар¹¹ на спахията Ахмед и дава годишен доход на спахията 9350 акчета.¹²

Селото се споменава и в прихода-разходна книга от 1856–1860 г., съхранявана в църквата „Св. Неделя“. От селата, които трябва да дадат дарение на църквата, е включено и Гинци, което наброява, според документа, 80 къщи.

Последният османотурски документ с информация за селото е дефтер от 1874 г. От него получаваме информация, че в с. Гинци няма мюсюлмански къщи и мюсюлмански мъже, броят на къщите е 105. Разбираме още, че селото принадлежи към Софийския санджак, Софийска каза и разстоянието от центъра на казата до селото е 8 часа път.¹³

Според някои изследователи по време на робството с. Гинци е било „дервенджийско“, т.е. жителите му са били длъжни да охраняват Петроханския проход (дервента). В замяна на това задължение те са получавали от управниците на Османската империя определени привилегии и данъчни облекчения. Селото се ползвало с по-голяма сигурност – там турчин не можело да замръкне, без да плати оп-

⁹ Стойков, Р. Наименования на българските селища в турски документи на Ориенталския отдел на Народната библиотека „Васил Коларов“ от XV, XVI, XVII и XVIII век. – В: *Известия* на Народната библиотека „Васил Коларов“ за 1959 г., 1961, т. 1 (7), с. 388.

¹⁰ Турско феодално владение с доход от 20 000 до 100 000 акчета. Акчето е сребърна турска монета, 1/120 част от гроша.

¹¹ По-малко от зиамета турско феодално владение с доход от 5000 до 20 000 акчета.

¹² Турски извори за българската история. т. 5. ред. Бистра Цветкова. София, 1974, с. 140; Андреев, Ал. Тодорини кукли и Вършец. София, 1969, с. 19–22.

¹³ Богданов, К. Светлини на юг от Петрохан. София, 2009, с. 34; Рашов, Гр. История, духовна култура и фолклор на село Гинци, с. 78. (Дипломна работа)

ределена такса. Дейността на дервенджиите осигурявала средства за поддръжката на различни културни и религиозни учреждения.¹⁴

Читалищна дейност

По време на Възраждането и в първите години след Освобождението важно място в живота на населението на с. Гинци заема църковната дейност и грижата за образованието. Малката църква „Св. Николай Чудотворец“ е духовният център, който обединява жадните за просвета гинчани. Григор Рашов твърди, че по време на османското владичество, когато в цяла България се е разисквал Църковният въпрос, селото е имало своя църква и свещеник, проповядващ на български език.

Освен училището и църквата друго духовно средище по типично българска традиция е читалището.

Решение за създаване на читалище в с. Гинци се взима от Негул Яначков (учител и просветен деец), Ангел Георгиев, Васил Спасов и свещ. Михаил Попилиев. Яначков е определен за читалищен председател, Васил Спасов и бъдещият писател и журналист Ангел Георгиев са все още ученици, но поемат длъжностите съответно на подпредседател и библиотекар. Отец Попилиев става секретар. В това общополезно за селото начинание се включват и други жители на с. Гинци – Богдан Соколов, Георги Донков, Гълъб Игнатов и др.

Официалното откриване на читалището, наречено „Младост“, е на 22 септември 1914 г.

Интерес представлява събирането на книги за обособяването на бъдеща библиотека. Те са дарени от местните жители и първоначално се съхраняват в къщата на отец Михаил Попилиев в центъра на селото. По време на Първата световна война дейността на читалището е замразена.

През 1927 г. е съставена първата театрална трупа към читалище „Младост“. Дебютното ѝ представление е малка сценка по разказа на Елин Пелин „Първи сняг“. След успеха ѝ артистите самодейци продължават с пиесите „На бърза ръка“, „Снаха и свекърва“, „Гален син“ и др. От продажбата на билети се събират средства за закупуване на нови книги.

През 30-те години на XX в. дейността на читалището се разширява. Учителите си поставят за задача да сеят знания и сред по-възрастното население. Често се провеждат сказки по въпроси, свързани със земеделието, животновъдството, пчеларството и др. Талантливите ученици с музикални умения са включени в тригласен хор, ръководен от учителя К. Гидионов. Кирил Симеонов е режисьор-постановчик на театралната трупа, в която участват местните младежи. Изиграни са следните постановки – „Под игото“, „Хъшове“, „Изворът на Белоногата“ и др.

От 1951 г. председател на културното учреждение е Васил Александров, а главен секретар – Никифор Илиев. По време на тяхното ръководство читалището разгръща най-активно своя потенциал. Организирани са смесен хор, драматичен състав, три танцови колектива (за деца, младежи и възрастни), струнен и битов оркестър. Художествената самодейност на гинчаните включва концерти с песни от богатото фолклорно наследство на селото, представяне на оригинални гински

¹⁴ Вж. *svetimesta.com*

хорà, възстановки на местни обичаи и традиции, показване на нови театрални произведения. Тригласният хор вече се ръководи от Марко Кирилов и постига големи успехи и по сцените на други градове и села. За танцовите колективи са отговорни Павел Александров и Никифор Илиев. През 1952–1953 г. е реализирано интересно събитие – танцова възстановка на гинска сватба. Показани са всички ритуали, обредни действия, песни и самобитни танци.

75-годишният юбилей на читалището е тържествено отбелязан на 27 май 1989 г.¹⁵

Личности, свързани с дейността на читалище „Младост“

От посочените сведения е видно, че един от първите просветители в селото е Негул Яначков. За неговата ползотворна образователна дейност разказват Григор Рашов и Ангел Георгиев. Учителят Яначков е първият гински учител с педагогическо образование. Роден е на 16 април 1877 г. Учи в гинското първоначално училище, а прогимназия – в с. Искрец. Негул е отличник и съвестно изпълнява писарски задължения в училищната канцелария.

Започва преподавателската си дейност през 1897 г. Енергията и мотивацията на младия учител са големи. Всеки ден изминава разстоянието от три километра от родната си махала Родана до гинското училище, намиращо се до черквата. Той не само учи децата, но води курсове за ограмотяване на възрастни, развива читалищната дейност, поддържа библиотечния фонд, учи селяните на овощарство и пчеларство.

Силно вдъхновяващи за учениците му са били уроците по музика, по време на които педагогът е свирел на цигулка. Негул Яначков има модерни за времето си педагогически разбирания – въвежда свиренето на цигулка като учебен предмет. Явно е съзнавал силната връзка между науката и изкуството и благотворното влияние на музиката върху възприемчивостта на децата. Основни музикални произведения, които са се изпълнявали в гинското училище, са „Дунавски вълни“, „Испанско капричио“, народни песни. Работата на Яначков като преподавател е прекъсната по време на войните – той участва в Балканската и в Първата световна война. Разболява се от тежка инфекциозна болест, но успява да се излекува успешно и да се завърне към учителстването в родното си село. Учителства до 1936 г. Умира през 1953 г.¹⁶

Ангел Георгиев (Ангел Георгиев Марков) е роден през 1897 г. в с. Гинци. Умира през 1991 г. Баща му, Георги Марков Цветков (1870–1945), е бил кмет на с. Гинци. Ангел имал двама синове – Любен и Георги, професори (вече покойници). Ангел Георгиев редактира през втората половина на 20-те години на XX в. в-к „Единство“. От 1927 г. завежда културно-просветната дейност на ЦК на Независимите работнически профсъюзи и е техен активен член. Често се среща и сътрудничи с видни български писатели. Ангел Георгиев е автор на книгите със спомени: „Паметни години“, „Път през борби и победи“, „Отражения“, „Спомени за Христо Смирненски“ и „Наемният труд в народните песни“.

¹⁵ Рашов, Гр. Светилник през годините. – В: *Читалище*, 1989, бр. 8, с. 32–33.

¹⁶ Георгиев, Ан. Старият учител. – В: *Софийска правда*, 13 юни 1975.

Актьорската трупа към читалище „Младост“ – 30-те години на XX век

Пропуснатият юбилей

През 2014 г. се навършиха 100 години от основаването на читалище „Младост“. За съжаление този юбилей не беше отбелязан. Както и повечето села от Северо-западна България, Гинци е сериозно засегнато от обезлюдяването и финансовата криза – улиците са празни, магазините не работят, читалищната библиотека е затворила врата.

Надеждите на жителите са свързани с новия кмет – Георги Тодоров. Като администратор с богат трудов стаж в различни институции към община Годеч той има програма за развитие на селището и възраждане на духовната култура и читалищната дейност. Първа стъпка в тази насока е подновяването на забравеното от десетилетия честване на събора на селото, който се проведе на 5 юни 2016 г. Присъстваха кметът на Годеч и представители на културните институции от общината. Поради липсата на местен танцов и духов състав бяха поканени изпълнители от с. Бързия, гр. Годеч и Берковската духовна музика. Наред с новите асфалтирани улици, подобренията в социалната сфера и битовите ремонти, ще бъде възобновена и дейността на читалище „Младост“.

Спомени на българския управител на Пирот през Първата световна война

Любомир Георгиев

Memoirs of the Bulgarian Governor of Pirot during World War I
Lyubomir Georgiev

Summary

Yordan Mihaylov (1860–1943) worked in the Railway Directorate (1875–1879), studied law in Paris (1883–1884) and published the “Ilyustratsia Svetlina” magazine (1891–1934). Here I present Mihaylov’s memoirs about his service as governor of Pirot during the World War I.

Key-words: Bulgaria, World War I, Pirot, Serbia, Yordan Mihaylov.

I. За мемоарите и техният автор

Стори ми се подходящо да представя тук спомените на Йордан Михайлов, които са съхранявани в Български исторически *архив* при Националната библиотека (НБКМ–БИА). Доц. д.и.н. Бошнакова работи вече близо три десетилетия тъкмо в този *архив*, където се утвърждава като изтъкнат изследовател на историята на българите в *Македония*. Пиротският край, също като *Македония*, е разположен западно от границите на българската държава и също като *Македония* е бил заселен с наши сънародници.

Спомените са исторически извор, в който субективизмът налага особено силен отпечатък, затова е особено важно да се има предвид кой е техният автор. Роденият в Сливен Йордан (Юрдан) Михайлов Тодоров (1860–1943)¹ през годините на дългия си живот става свидетел и участник в ред съдбоносни за българския народ събития. Той започва своята възходяща кариера в железниците още преди Освобождението, през 1875 г. Следва право в Париж (1883–1884). Участва в подготовката на Съединението на Източна Румелия с Княжество България (1885). В продължение на 43 години (1891–1934) издава и редактира списание „Светлина“ (по-късно „Илюстрация Светлина“)². Този възрожденец по епоха и по дух не е лишен от амбиции и в областта на художественото слово.³ Михайлов пише под псевдонимите Бродар, Мориц и Морис.

¹ **Обзор** на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив. кн. 8. София, 1995, с. 109.

² Списанието е дигитализирано и достъпно в кабинет **Продължаващи издания 1878–1944** на Дигиталната библиотека на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

³ „Смарайда“ се нарича неговата балада в проза, публикувана в сп. „Знание“ – Стара Загора. В сп. „Илюстрация Светлина“ пък е отпечатана неговата трагедия в три действия с

Тази статия представя неговите спомени за Първата световна война и преди всичко за дейността му след 16 октомври 1915 г. като управител на Пирот⁴.

Личният архивен фонд на Михайлов в НБКМ–БИА се състои само от две архивни единици. Първата от тях е впечатляваща – в нея на 528 листа сливналият разказва спомени за своя забележителен житейски път и дела чак до 81-вата си година. Мемоарите са озаглавени *Пробуждане – Освобождение – Възраждане. Епилог на „Илюстрация Светлина“ год. 41*. Листовете, с размери 22,5 x 29,5 см, са изписани с ясен и четлив почерк. Те съдържат важни сведения за учението на фондообразувателя в Сливен и в Париж, както и за работата му в железниците, телеграфите и министерствата. Михайлов споменава четата на Хаджи Димитър (1868); Христо Ботев и казаците на Садък паша, посещение на Васил Левски в Сливен (1871); дейността на Добри Чинтулов като учител и съзаклятник. Споменът му *Телефонът като ценно културно помагало* описва изграждането на мрежата и първоначалния избор на методика за определянето на цената на разговорите.

Той посвещава немалко страници на болезнената тема за войните – Руско-турската освободителна война (1877–1878); Сръбско-българската война (1885); Балканските войни (1912–1913). Със своя красив почерк Михайлов е записал спомени и размисли и за Първата световна. Свойствен за него е яркият литературен изказ и състраданието към селяни и войници. В своите текстове той проявява много високо себеуважение и гордост, граничеща понякога с горделивост. Това също е характерно за мемоарната литература. Авторът например си приписва изключителна проникателност относно причините, хода и резултатите от въоръжените стълкновения, обхванали Балканите и Европа през второто десетилетие на миналия век. Трябва да се има предвид обаче, че пише за тях четвърт век по-късно.

Михайлов споделя, че когато зърнал залепен на улицата манифеста за обявяването на Първата балканска война, той заявил пред свой приятел, че тази лудешка прокламация за война щяла да доведе до втора и трета още по-опустошителни, в които сме щели да изгубим всичко, дори и парцалите от гърбовете си. Както и станало.⁵

Съмнително изглежда да е предвидил през есента на 1912 г., че ще последват още тъкмо две съсипателни войни. Подобен на старозаветен пророк той сякаш тържествува, че точно е предрекъл трагедията. Една от особеностите на вълнуващия мемоарен жанр е, че авторите им си приписват ключова роля в световните дела, която изглежда твърде мъдра и положителна с оглед на времената, в които са завършени текстовете.

исторически сюжет „Драга“. [онлайн]. [прегледан 14.06.2016]. <http://dianakolarova.blogspot.bg/2010/12/blog-post.html>

⁴ По време на Първата световна война България владее Пирот от 1915 до 1918 г. – **Енциклопедия „България“**, т. 5, 1986, с. 238.

⁵ НБКМ–БИА, ф. 644, а.е. 1, л. 122.

II. Публикацията на пиротския управител в списание „Илюстрация Светлина“

Йордан Михайлов взема участие в Голямата война, но не с оръжие в ръка, а като администратор на завзета област. Преди да се съсредоточим върху ръкописните му спомени, нека първо обърнем внимание на една негова публикация за дейността му като управител на Пирот.⁶ Статията *В услуга на обединеното отечество. (Исторически бележки)* излиза в юбилейния брой на редактираното от Михайлов списание *Илюстрация Светлина* още по време на войната, през 1917 г. Там авторът представя присъединяването на Западното краище към Царство България като триумф, заслужен в упорита национална борба, в която наблюдава дълга приемственост. Той поставя Нишкото въстание от 1841 г.⁷ на челно място сред революционните надигания на българския народ. В това отношение сливналият го сравнява със Съединението на Княжество България и областта Източна Румелия през 1885 г. Михайлов подчертава накратко приноса си в това *първо народно обединение*, когато като началник на телеграфната станция в Пловдив дейно сътрудничил на Захарий Стоянов. Сраженията от Сръбско-българската война, която е непосредствена последица от Съединението, получават щастлив за българското оръжие завършек тъкмо с решителната победа при Пирот. *Пиротско – друга несправедливо откъсана (sic) от България област. Колко пострадаха ония там, наши братя, след оттеглянето ни от Пирот! Горях от желание да видя онова тържество в Пирот, но не ми се отдаде възможност. Затова пък тъкмо след 30 години това ми желание се изпълни. Пирот бе освободен за втори път. На 16 октомври 1915 г., в качеството ми на софийски окръжен управител, получих заповед да замина за Пирот, за да поема управлението на Пиротски окръг.*⁸

Изпълнен с високо самочувствие, с възрожденски плам и с дързостта на военното време, когато отпечатва спомена си, пиротският окръжен управител не се поколебава да заяви, че от името на Царство България той анексирал⁹ тази територия от Кралство Сърбия. *На 17 октомври същата година, докато сраженията се водеха още в този окръг, аз издадох в Пирот заповед № 1,*¹⁰ *с която обявявах на населението, че то се намерва вече под закрилата на законите на Царство Бъл-*

⁶ Михайлов, Й. В услуга на обединеното отечество. исторически бележки. – В: *Илюстрация Светлина*: месечно илюстрирано списание, год. 25 (1917), юбил. бр., с. 128–132.

⁷ Пак там, на с. 128, Михайлов пише, че то избухнало през 1840 г.

⁸ Пак там, с. 131.

⁹ „Засемането на територия на една държава от въоръжените сили на друга държава не води само по себе си до прехвърляне на суверенитет, доколкото последното може да стане само по силата на мирен договор. Окупацията не е равносилна на анексия и окупаторът няма право едностранно да анексира окупираните територии, да третира завзетите земи и население като свои, нито пък да постъпва с тях по свое усмотрение. Той има право само на временен контрол и управление. До края на войната и сключването на договор, определящ окончателния статут на територията, окупаторът се задължава да спазва определени правила“. Вж. Вълков, М. Война, окупация и международно право в края на XIX и началото на XX в. – В: *АНАМНЕЗА*, год. 10, 2015, кн. 2, с. 7. [онлайн]. [прегледан 16.06.2016]. http://anamnesis.info/sites/default/files/M_Valkov_statiya_Anamneza_broy_2_2015.pdf

¹⁰ Подчертаното тук и във всички следващи цитати е на Й. Михайлов.

гария и, следователно, се присъединява към територията ни. Това е нова фаза от българското обединение, в която бях щастлив да взема участие.

Михайлов, за негова чест, се стреми да управлява новия си окръг не като завладяна земя, а като освободена изконна част от Отечеството. През време на войната, населението, което съвпада с театъра на военните действия, неминуемо пострадва. Аз употребих всичките си административни познания и атрибути да уредя администрацията и да запазя населението в гр. Пирот и окръга, старайки се да спечеля симпатиите му за България. Дали съм успял – нека кажат това пиротчани. Уверен съм, че те ще останат предани на България. За съжаление гражданите на Пирот не получават възможността да запазят верността си към София. Съдбата им е определена не от техния етнически произход или от народностното им самосъзнание, нито пък от доблестта на българските войници и администратори. В резултат от общия ход на Първата световна война България не успява да присъедини Западните краища с градовете Ниш и Пирот, отнети ѝ още по Берлинския договор през 1878 г. Освен това, вместо да се сдобие с нови територии, по силата на Ньойския мирен договор (27 ноем. 1919) държавата ни изгубва и стари свои земи, а именно Западните покрайнини (части от Царибродско, Босилеградско, Трънско, Кюстендилско, Кулско и Видинско), които дотогава са органична част от нейните предели.

След прегледа на публикацията в „Илюстрация Светлина“ нека отново се върнем към ръкописните спомени, съхранявани в НБКМ–БИА. Завършени близо четвърт век по-късно, те са далеч по-пространни. От архивните материали научаваме, че 55-годишният софийски окръжен управител трябвало да се отправи на запад едновременно с армията. Завземането на пограничната област било платено скъпо с кръвта на бойците:

Като софийски окръжен управител бях командирован да отида в Пирот, да организирам Пиротския окръг, който предстоеше да бъде окупиран от нашата храбра войска. На 15 октом. 1915 г. потеглих за Пирот, от Цариброд, с кола (железн. линия беше повредена). Нашите настъпваха и навлязоха същия ден в Пирот, след като бяха завзели сръбските позиции на Дренова глава след неколкодневни сражения, упорити и с големи жертви от двете страни. Там, на Дренова глава падна убит и осиновеният син на професор Панаретов, тогавашен пълном. министър във Вашингтон, паднаха много смели офицери и войници.¹¹

III. Посланията в спомените на администратора

Основното в тях гласи, че жителите на Пиротски окръг са българи. Гражданските и военни власти трябва да се отнасят с тях като към сънародници. Самият той дал добър пример в това отношение.

1. Защитник на братята

Още в началото на спомена за своята дейност като управител на завоювания град, Михайлов заявява: *Българи са пиротчани, присъединени към Сърбия, по си-*

¹¹ НБКМ–БИА, ф. 644, а.е. 1, л. 122–123. Тук Михайлов вече пише за окупация, а не за анексия.

лата на Берлинския договор, в 1878. Те са стари преселници от Панагюрище...¹². Не успях да намеря друго известие за преселване на панагюрци в онзи западен град.¹³ Кирил Григоров Пърличев е авторът на единствената българска книга, посветена специално на Пирот, която успях да намеря в каталога на Националната библиотека. Той потвърждава, че това било чисто българско селище. Настоява в целия свой текст, че заради населението си от наши сънародници Пиротски окръг трябва да се управлява не като окупирана, а като изконна българска територия. Набляга на *искрено мое желание – да бъда защитник на наши братя, разделени от нас по силата на Берлинския договор*¹⁴. Тук авторът споменава поименно един изтъкнат наш сънародник от онзи край: *Явиха се депутации от граждани, начело с видния търговец Петър Славински и други добри българи, за да чуят моите осветления за съдбата им, върху злободневните въпроси*. Според собствените му мемоари, Михайлов изисквал да се отнасят към жителите на Западните краища като към пълноправни българи не само от подчинените си чиновници, но и от чужденците. Той особено много се гордее, че заедно с бившия пълномощен министър в Белград Стефан Чапрашиков успели да опазят от немските ни съюзници (конкретно от 105 германска дивизия на ген. Бьоме) стоката на *чисто българското население* от Нишко и Пиротско, което швабите разглеждали като неприятелско.¹⁵ За целта Михайлов направил три постъпки. Първо изпратил до генерала телеграма на френски. Околийският началник в Бела паланка (Марков от с. Доспей) докладвал, че тъкмо телеграмата на пиротския управител спряла немското „кокошкарство“. После той заповядал на гражданите да развеят български знамена по къщите. Накрая лично разговарял с Бьоме, след като немският генерал протестирал, че пияни негови войници, които се опитали да нахълтат в частен дом, били бити в българския полицейски участък. Михайлов наказал старшината формално и всичко се разминало.¹⁶

В резултат от обмислените му действия немците се държали коректно и не плячкосвали. Германците купували килими, като за целта разпродавали старите си униформи и ботуши. *Тази моя постъпка е едно мое радостно постижение, една моя частна победа във войната*.¹⁷ Бившият окръжен управител подчертава, че с това застъпничество спечелил признателността на пиротчани.

2. Радетел за българския език и българската история в Пирот

Съществуват нации, които споделят един и същ книжовен език. Например германци, швейцарци и австрийци използват немския. Някои народи пък (като

¹² Пак там, л. 124.

¹³ Търсих това в статиите за Панагюрище и за Пирот в: *Енциклопедия „България“*, т. 5, 1986, с. 44–46, 238; *Лилић*, Б. *Историја Пирота и околине*. д. 1, 2. Пирот, 1994; *Пърличев*, К. *Пирот. Исторически бележки*. София, 1916; *Христов*, С. *Пиротският окръг и неговото население*. – В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. 11, 1894, с. 287–325. Цит. по [онлайн]. [прегледан 23.08.2016]. http://promacedonia.org/sh/hristov_pirotd_i_negovoto_naselenie.pdf

¹⁴ *НБКМ–БИА*, ф. 644, а.е. 1, л. 126.

¹⁵ Пак там, л. 130–132.

¹⁶ Пак там, л. 134.

¹⁷ Пак там, л. 142.

белгийците и отново швейцарците) имат повече от един официален език. Българската национална идея обаче се основава в най-голяма степен тъкмо върху езика. За разлика от другите балкански съседи, сърбите са ни изключително близки едновременно като език, вяра и обичаи.¹⁸ Затова асимилацията между двата наши братски народа изглежда относително по-лесна. Тя представлява както заплаха, така и възможност пред съперничащите си славянски елити.

Михайлов не подминава важния въпрос за езика, когато разказва за своето управление. Той пише за пиротчани *Говорът им не се различава от трънското наречие, каквото е запазено там и до днес*.¹⁹ Сравнението с Трън е важно. Роденият в Сливен възрожденец ясно разграничава особеностите на западния говор, който някои изследователи включват в групата на преходните говори между българския и сръбския език.²⁰ Непосредствено след бележката си относно пиротското наречие, той пише: *Семейните обичаи, обредите черковни относно кръщението на децата, венчавки и други формалности са същите практикувани у нашия народ*. Михайлов свързва език и обичаи, като поставя на първо място езика. Когато твърди, че за 60 години сърбите не успели да асимилират завоюваните българи в Западните краища, той дава за пример, че българският език е устоял на *шовинизъм-фанатизъм от страна на сръбските културно-възпитателни пионери е, [който] бил системно насаждан в сърдцата на младежта, това се вижда*.²¹ Натрупалият доста възраст и много опит автор на мемоарите противопоставя на сръбския шовинизъм българската търпимост и обобщава: *Ние, обаче, сме по-въздържащи в това отношение*.²²

Езикът приема най-точната си и ясна форма в **писания текст**. Окръжният управител привежда ярко свидетелство за българщината в града на Нишава. Споделя, че намирал в по-старите домове учебници, по които самият той бил учил в Сливен преди Руско-турската освободителна война (1877–1878). За пример дава физиката на Гано, преведена от Йоаким Груев²³. В томовете на Борислава Лилич липсва интерес към българското книжовно наследство в Пирот. За сметка на това тя акцентира върху „лова на сръбска книжнина“, за който остро обвинява властите в София.²⁴ Сръбската изследователка въобще не споменава Йордан Михайлов. Когато пише за българската полицейско-цивилна власт, която депортирала пър-

¹⁸ Преди разпадането на Югославия и създаването на Бившата югославска република Македония през 1991 г.

¹⁹ **НБКМ–БИА**, ф. 644, а.е. 1, л. 138.

²⁰ *Пиротският говор спада към оная група западни български говори, които имат някои общи черти със сръбските съседни говори, но по-голямата част от чертите си оставят си пак български* – вж. **Христов**, С. Цит. съч., с. 323; За преходните у-говори като филологически и политически въпрос [онлайн]. [прегледан 14.06.2016]. https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8_%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8

²¹ **НБКМ–БИА**, ф. 644, а.е. 1, л. 149–150.

²² **Пак там**, л. 150.

²³ **Пак там**, л. 137.

²⁴ **Лилич**, Б. Историја Пирота и околине. Д. 2, Пирот у саставу српске државе 1878–1918 године. Пирот, 1994, с. 493.

венците на града, в Хасково Сливен и Горно Паничерево и конфискувала имотите на бежанците²⁵, тя посочва по име единствено Александър Протогеров.

Прочутата българска търпимост²⁶, за която стана дума малко по-горе, се засвидетелства и в отношението към писаното слово. Самият княз Борис Търновски запитал: *Не сте ли прибързали* писачите, които „побългарявали“ надписа на гарата – изменяли „Пирот“ на „ПиротЪ“. Изглежда че престолонаследникът не одобрявал безразборните „поправки“ и автоматичното налагане на българските правила, включително и правописните, в завоюваните земи. Този случай трябва доста да е впечатлил Михайлов, защото той го записва в мемоарите си на две различни места, отдалечени през 227 листа.²⁷

Националното чувство се основава и на **историята**. Михайлов се позовава²⁸ на Жером-Адолф Бланки, описал Пиротското и Нишкото въстание през 1841 г. като българско. Той цени високо труда му *Пътуване из България през 1841 година* и се базира на него, когато твърди, че границата между българи и сърби е Нишко.²⁹ Възрожденецът Михайлов изглежда се води от идеята за устойчиви нации, твърдо разположени в техните естествени граници. Тази представа обаче може да бъде оспорена поради обстоятелството, че от пътуването на Бланки из България до момента на завършване на мемоарите на сливналията е изминало точно едно столетие. При това един жесток век, преизпълнен с въстания, преселения, безмилостна национална пропаганда и кървави войни, предизвикали значителни промени в младите нации и прекроявания на техните предели.

Патриотизмът на възрожденеца от Сливен набира сили също и от стремителното научно и културно развитие, което българският народ отбелязва пред очите му за осем десетилетия. Когато възкликва *Хвала на българския Ескулап*³⁰ по повод заслугата на нашите санитарни власти само за месец да спрат епидемията от тифус, той изглежда има предвид и цивилизаторската роля на София в завладените краища.

²⁵ **Пак там**, с. 493. Преселването се разглежда и от български автори: *Към момента на Солунското примирие броят на интернираните сърби в Стара България достига 34 973 души, а умрелите в периода на интернирането са 5449 души*; Вж. **Вълков**, М. Българското военноекспериментално управление в Поморавието, Косово и Вардарска Македония 1915–1918 г. София, 2015, с. 12. (Автореферат на дисертация).

²⁶ Всъщност обичайната българска толерантност не успява да окаже особено въздействие на хода на жестоката световна война и не бива да се надценява. *България смята тези територии не просто за окупирани, а за присъединени български земи, включително и в национално отношение – гледище, споделяно и от военните, и от гражданските власти. Сръбският език е забранен, а сръбската материална и духовна култура – подложена на унищожение. Православното славянско население е еднозначно обявено за българско, задължено да говори български език, а всички фамилни имена получават наставката „ов“*. – **Вълков**, М. Цит. автореферат, с. 13.

²⁷ **НБКМ–БИА**, ф. 644, а.е. 1, л. 148, 375.

²⁸ **Пак там**, л. 138.

²⁹ **Пак там**, л. 151.

³⁰ **Пак там**, л. 149.

* * *

Наред с акцента, че **пиротчани са българи**, на преден план в спомените са изведени и три важни качества на добрия управител – **хуманизмът, деловитостта и гордостта** от мисията, която изпълнява.

3. Горд хуманист

Българският граждански ръководител на Пирот си изгражда образ на освободител, а не на строг завоевател. Щом встъпил в длъжността си, Михайлов се посветил на защитата на хората там. Дори изследователката Борислава Лилич потвърждава косвено неговите думи. Тя пише, че първите дни от българската окупация протекли в мир и изчакване³¹.

*Разпратих стражари по селата, за да поканят кметовете да се явят в управлението ми, да получат наставления за прехраната и здравеопазване на населението и пр., и пр. На службаши полицейски бе заповядано да бъдат услужливи към населението, което почна да гледа с доверие на новата власт, да използва ходатайства, тъжби, просби за помощ, за покровителство. Нали сме братя, разчитаха на готовността ни да облекчим болките им.*³² Важно е, че тук обосновава загрижеността си с обстоятелството, че сме „братя“. Това може би означава братя българи или пък описва братството между българи и сърби.

Когато Михайлов отбелязва, че наредил да дадат хляб на колона военнопленници, тук без съмнение вече става дума за помощ точно за сърби.³³

Българският администратор съчувствал на местното население и нерядко се възмущавал от съюзниците, дошли отдалеч и наложени ни от политическите обстоятелства. В лютата зима на 1915–1916 г. *най-много страдаха жените и децата, които придружаваха, още от селата, своите реквизирани коли. Лошо облечени, недояли – мръзнеха подир колата.* Впечатлява ярката картина на изтощителната транспортна повинност: *Селяни мъже и жени, водачите на тез кола, теглеха воловете и газеха рядката кална каша, която се полепва по гащите им, като да са потопени в боза. Студ голям*³⁴.

Докато такива клети жени, деца и старци изгребвали с ножчета и клечки мамалига от една рогозка, опъната край пътя, по него преминавали австрийци симуланти, отправили се на път към пиротските болници. *Селяните ги гледаха с болка на сърцето, от яд... Един от тях изпъшка дълбоко: „За тях гаснем тук!“*³⁵.

Администраторът от Сливен потърсил съвет от гражданите за *Злободневните въпроси, липсата на храна за населението, върху опасността от епидемични*

³¹ Лилић, Б. Цит. съч., с. 493: *Завзетите краища на Сърбия са разглеждани като освободени български покрайнини – Поморавието, а населението в завзетите краища – от сърбизирани стари българи.* По-нататък в текста си (с. 494) обаче авторката обвинява българската власт в Пирот за престъпления като плячкосване на диптиха на Погановския манастир и убийства на сръбски свещеници.

³² НБКМ–БИА, ф. 644, а.е. 1, л. 154.

³³ Пак там, л. 139.

³⁴ Пак там, л. 123.

³⁵ Пак там, л. 128.

болести; върху отказването динарите им (сребърни и книжни) от властите и продавачите.³⁶ След като се запознал с обстановката, той своевременно предприел съответните действия. Според разглежданите мемоари Михайлов, **първо**, изискал „телеграфически“ и получил от София вагони с царевица, сол и захар за подопечното му гражданство. На **второ** място, неговите служби организирали дезинфекция и покриване с вар на всички заразени от тифус отходни места. Той самият бил лично мотивиран в това отношение, след като една сутрин прочел на вратата на своята нова квартира некролог за неин обитател, починал от тифус. Управителят си рекъл на френски „На война като на война“ и бързо сменил квартирата. Както стана ясно малко по-горе, мемоаристът изтъква като поредна своя заслуга, че подчинените му санитарни власти само за месец успели да спрат епидемията от тифус.

Михайлов си приписва още един актив – той разрешил и **третия** въпрос – паричния. С настойчивост, връзки и многобройни писма той се преборил срещу забраната да се приемат сръбски динари като разменно средство в Пиротски окръг. Намесил се по телеграфа като *Deus ex machina* и не само започнали да се приемат динари, но дори в Пирот бил отворен банков клон *за директор на който дойде един вещ и твърде компетентен функционер, Русев*.³⁷ Споменаването на конкретната фамилия тук е важно за изследователя. В мемоарите авторите най-често подчертават своите заслуги за сметка на грешките на околните. Тук обаче възрожденецът от Сливен дава висока оценка за свой съратник, което е достойно.

Михайлов изтъква, че сръбските сребърни монети отговаряли напълно на номиналната си стойност, а банкнотите били гарантирани от френската Солидна банка. Преди той да издейства разрешението за динарите, заинтересовани лица успели да придобият всички сребърни монети.³⁸ Извън финансовия интерес на Царство България, управителят имал още една важна причина да настоява за свободно циркулиране на динари – човешината. „Моралната страна“ на опазването на среброто за него имала голяма тежест. *Майки и деца (българи, разбирайте това) стояха няколко време гладни, при наличността в ръцете им сребърни динари, и то, поради неразбиране дължността (sic) си – на отговорни органи в Б. Н. Банка*.³⁹

Мемоаристът е горещ привърженик на една призната човеколюбива организация, а именно на **Червения кръст**. *При Пиротската гара тази служба беше добре организирана. Проходящите войници, както и всички изморени, измръзнали можяха да се затоплят и подкрепят с топъл чай, закуска с хляб, сирене, масло – всичко безплатно. Това благодение заслужено предизвикваше сърдечна призна-*

³⁶ Пак там, л. 154.

³⁷ Пак там, л. 145.

Професионалният телеграфист оценява високо ролята на кореспонденцията и на своите телеграми в частност за вземането на ключови политически и военни решения. Пример за това е и споменатата по-горе негова телеграма до германския генерал, която спряла плячкосването на Нишко и Пиротско.

³⁸ Пак там, л. 129.

³⁹ Пак там, л. 144.

телност от ония, които са имали случай да го изпитат.⁴⁰ Този откъс съдържа любопитни подробности – с какви храна и напитки били подкрепяни нуждаещите се; че Червеният кръст помагал не само на ранените бойци. Убедително звучи призивът на достигналия патриаршеска възраст автор на спомените: *Всеки младеж, всеки ученик трябва да стане член на тази културна организация, една от най-потребните в днешно време.*⁴¹

Призивът съдържа практическа насоченост и за настоящето. Мемоарите на Михайлов целят **поучение за тогавашното време, а не са само разказ за миналото**. Те са написани през 1941 г., когато Германия предава Пирот за администриране на България, след като разгромява Югославия. Михайлов вероятно желае да сподели своя опит с новите български власти в Поморавието. Тази цел изпъква и в завършека на спомена за управлението на пиротския окръжен управител. Там авторът прилага преразказ на благодарствено писмо от пиротчани до него и вмъква заключение за вярата си в бъдещия напредък на Пирот⁴², като вероятно има предвид очаквания възход на селището под сянката на българския трибагеник.

Авторът възхвалява пиротчанките, моми и майки, които съставили комитет на Българския червен кръст и дежурили ежедневно на гарата.⁴³ Техният подвиг изпъквал още повече на фона на някои „тъмни сенки“ като някакъв български офицер, насиллил домакия. Михайлов подчертава, че помощта на БЧК за войниците, майките и сирачетата била благословена от Бога.⁴⁴ Тези думи свидетелстват за високия морал на възрожденеца от Сливен, в който се вплитат родолюбие, просвещенски възторг, християнски морал и **провиденциализъм**. Този морал обосновава хуманното отношение на Михайлов към подопечното му население. Той заявява: *Проклятието, изказвано от страдащото население, през войните, най-много се възприема от Провидението, то се вслушва в риданията на невинно пострадалите и отплаща на ония, които са ги причинили.*⁴⁵ Мемоаристът припомня за британския делегат на Берлинския конгрес, евреинът Бенджамин Дизраели, който допринесъл за разпокъсването на България. *За такива неправди Провидението жестоко отмъщава! За отплата, Берлин сега разгонва Израилтянското племе, за да се сбъдне реченото „Не прави това, което не желаеш другите да ти правят!“.*⁴⁶ Тези мисли може да бъдат разчетени като съчетание от провиденциализъм, умерен антисемитизъм и политическа коректност, проявена от един поданик на държава, участвала в Тристранния пакт.

⁴⁰ Пак там, л. 145.

⁴¹ Пак там, л. 146.

⁴² Пак там, л. 151.

⁴³ Пак там, л. 147.

⁴⁴ Пак там, л. 146.

⁴⁵ Пак там, л. 140.

⁴⁶ Пак там, л. 135.

4. Успешен управител

Според Михайлов изборът на администратори бил не по-малко важен за воюващата държава от подбора на командните офицери, които ръководят операциите при тактически настъпления: *В едното и в другото се изискват качества особни: съобразителност, далновидност, присъствие на духа, такт, морал...*⁴⁷. С присъщата си гордост той отчита дейността си като добър пример в това отношение: *От това всичко, което се случваше и виждаше в Пирот, централна точка в съобщенията с настъпващите войски, към югозападния ни военен фронт, може да се съди за манталитета на гражданските и военни власти в окупираните земи. По силата на възложената ми висша власт, управител на окръга, имах възможност да видя и чуя неп[ри]ятни работи, с които веднага се справях чрез моите органи, способни да обуздаят всекиго, който мисли, че е време „да лови риба в мътна вода“*⁴⁸. Михайлов твърди, че дори само заради тази негова заслуга към тях, пиротчани никога нямало да го забравят. В случая възрастният мъж отново приема желаното за действително.

Гражданският окръжен управител дава за образец колегиалното си сътрудничество с военните власти. Началникът на Пиротския гарнизон полк. Славчев изказал радостта си от обстоятелството, че тъкмо Михайлов поел административно-полицейската власт. Полковникът известявал своевременно цивилния управник за драматичните обрати на фронта.⁴⁹

Той не скрива, че съществували и лоши примери на български чиновници – *ония наши прелетни птици, дошли тук като органи на комисии, имащи служебни някакви качества, всички тях, които бях предупредил още в началото, че ще отидат в затвора, ако посягат на имотите, върху които държавата има изключително право да ги заема и пази, те намериха затвора!... Малцина от административните органи, пратени през войните в новите окупирани земи, останаха непровинени... За да управляваш, се изисква ум, такт, предвидливост, голяма житейска опитност! А не строгост и неуместен бабаитлък!*⁵⁰. Мемоаристът отново иска да научи читателите си как да постъпват при присъединяването на български земи, както и още веднъж да засвидетелства своята вяра във възрожденския идеал за национално обединение.

Не всички простъпки на чиновниците били предизвикани от крадливост. Значителни вреди причинили мързелът, безотговорността и липсата на дисциплина. В мемоарите е изобразена грозна картина – как докато офицерите в интендантството чертаели на картата велики планове за грандиозни победи, сиренето мухлясвало в складовете на гарата. *Що се отнасяло до реквизирания добитък в пиротските блатата мрат и вонят труповете на стотици волове и биволи, забравени... гинат от глад и студ*.⁵¹

⁴⁷ Пак там, л. 144.

⁴⁸ Пак там, л. 142.

⁴⁹ Пак там, л. 127.

При Бела паланка заради липсата на гранати, както докладвал артилерийският поручик Найденов, имало опасност да се отстъпи Пирот.

⁵⁰ Пак там, л. 143.

⁵¹ Пак там, л. 141.

IV. За войната извън Пирот

Бившият управител не оставя без внимание и някои събития, свързани със световното стълкновение, които са се случили извън длъжността му и отчасти пределите на поверения му окръг. Той посочва сред главните **външни причини** за нещастното ни участие в *общоевропейската голяма война* обаянието на германския кайзер, обещанията за Добруджа, Беломорието и Македония, но преди всичко – внушенията на Австро-Унгария. *Станахме жертва на австрийската политика в миналото, изразена в лозунга Drang nach Osten... Под горния лозунг и днес се развява знамето на нови завоевания в нашия европейски континент. Дано, този път да бъдем по-предвидливи!*⁵². Впечатляваща е прозорливостта на това послание. Старият политик мъдро предупреждава съвременниците си да отхвърлят изкушението да се впуснат в новия световен конфликт, подмамани от обещания за териториални придобивки. Българинът родолюбец основателно се противопоставя на древния немския призив за поход на Изток. Михайлов благоразумно не насочва упрека си към нацистка Германия, която по времето на написването на текста напредва уверено към своя зенит и оказва могъщо влияние в България. Политически коректно той стоварва вината върху Австрия, вече анексирана от Третия Райх с т.нар. Аншлус от септември 1938 г.

На фона на новото противопоставяне между Великите сили по повод съдбините на Чехословакия, Австрия и Испания, Михайлов се обръща към болезнените поуки от поражението на българската армия на Добро поле през септември 1918 г. Той препоръчва по примера на Швейцария да спазваме неутралитет, *така подходящ за малките държави. Нека бъдем готови да отблъскаме нападателя, да отхвърляме предложенията на съблазнителя – който и да е той!*⁵³. Във вихъра на Втората световна война възрожденецът от Сливен се стреми да убеди своите съвременници и сънародници, че преди неизменно се е оказал прав, но никога не са го слушали. Според написаното в мемоарите той точно предвиждал изхода на войните, обаче не му обръщали внимание – също като на митичната пророчица Касандра, обречена винаги да предрича вярно, но никога да не ѝ вярват. В случай че поне този път го послушат, това щяло да бъде от голяма полза за България.

Авторът не подценява и **вътрешните фактори** за „лекомисления“ избор на България през 1915 г. На първо място той поставя липсата на държавнически усет у министрите.⁵⁴ Пагубно въздействие имала и *безплатната фантазия* на заинтересовани агитатори, че ще възстановим границите на Симеоновото царство.⁵⁵

Софийското гражданство не останало встрани от бойното въодушевление: *Улиците на столицата се украсиха от безбройни манифести за обявяване на война против вчерашните ни съюзници. Войски се раздвижиха, гражданите – едни „разтриваха ръце“, радваха се за широки „гешефти“, разтичаха се по банки*

⁵² Пак там, л. 447.

⁵³ Пак там, л. 193–194.

⁵⁴ Пак там, л. 184–185.

⁵⁵ Пак там, л. 187.

и доставки.⁵⁶ Честните хора обаче предчувствали ужасите, съпровождащи всяка война. Селските колиби, почернените от дадените жертви в Балканските войни, се боели от реквизиции. *Факт неоспорим е, че селото у нас най-много е пострадало от войните.*⁵⁷ Михайлов пише често и със състрадание за селската беднотия. Според него изтощеността на държавата и особено на селяните била основна причина за поражението на Царство България в Първата световна война.

Възрожденецът от Сливен споделя в пълна степен голямата българска болка за Македония. Той разглежда стремежа към присъединяването на тази историческа област като важен подтик за поредната грешка на нашето царство – позицията му в Първата световна война. Същевременно не скрива отговорността на българската държава към жителите на Македония. Под заглавие *Македонската междоусобица в България* той обобщава: *При втория наш поход, в общоевропейската война, в 1915 г., за кратко време се разходихме из македонските ограбени и разрушени градове, за да дочакаме погрома на Добро поле и след това да се приберем в тесните граници на царството... Защо дойдохте? – С тези думи е посрещало македонското население нашите войски, които навлязоха там, в 1915 г. Това пострадало вече население, предвиждало нови, тежки преживелици...*⁵⁸ Прави впечатление, че Михайлов пише със съчувствие за „населението“ въобще, а не само за българите.

Всеки усеща собствената си болка като особено тежка и несправедлива и нашият автор не прави изключение, когато пише за *Новата съдбоносна война, на която първа жертва станавме – ние, нещастните, доверчиви и късогледи дипломати!*⁵⁹

Бившият пиротски окръжен управител оценява *последниците* от присъединяването ни към Централните сили като съдбоносни за нашия народ. Неговото мнение гласи, че след погрома нашата независимост вече *висяла на косъм*.

Михайлов естествено подчертава *личното си участие* в събитията. Старият политик решително се противопоставил още през лятото на 1914 г. на залавянето ни на това, според сполучливото му определение, *Юдинско хоро*. Той с гордост си спомня как на заседание на „хигиенистическия“ съвет в Новоселци обяснявал нуждата от пълен неутралитет в Голямата война пред д-р Тантилов.⁶⁰ За да отстоява ненамесата на страната ни в световната касапница, сливналият приложил свойствения за него подход на бивш телеграфист. Изпратил телеграма до министър-председателя д-р Васил Радославов, в която подчертал: *Всяка нова война е убийствена за изтощена България. Въздържайте се упорито, запазете България неутрална. Иначе – нашият погром е неминуем*. След пробива на Добро поле самият Радославов признал пред съветниците си: *Ако бяхме послушали Михайлов, таз катастрофа нямаше да ни сполети!*⁶¹ Тук за пореден път изпъква самолюбието, свойственото за авторите на спомени – по принцип, и за Михайлов – в частност. Пиротският управител се е чувствал в центъра на събитията.

⁵⁶ Пак там, л. 186.

⁵⁷ Пак там, л. 187.

⁵⁸ Пак там, л. 442.

⁵⁹ Пак там, л. 186.

⁶⁰ Пак там, л. 190–192.

⁶¹ Пак там, л. 185.

* * *

Мемоарите на Йордан Михайлов, съхранявани в НБКМ–БИА, са богат извор за дългия и интересен период от българската история, който започва през заключителния етап на националното ни Възраждане и продължава до Втората световна война. Те отразяват гледната точка на един мъдър и горд родолюбец, допринесъл за техническия и обществен напредък на отечеството ни. Спомените му, които се отнасят до Първата световна война, представят подробности от службата и живота на един виден граждански администратор, на българския военновременен окръжен управител на Пирот.

Нов фонд в БИА на дееца на Вътрешната македоно-одринска революционна организация Анастас Разбойников

Семеен фонд № 902 Анастас и Спас Разбойникови

Руслан Иванов

Recently catalogued documents of Anastas Razboynikov, member of the Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization
Family archive № 902 “Anastas and Spas Razboynikovi”

Ruslan Ivanov

Summary

The paper sheds light on the documents of Anastas and Spas Razboynikovi (Fond 902) kept in the Bulgarian Historical Archives of “Sts. Cyril and Methodius” National Library. Emphasizing on the documents, most helpful in academic researches, it briefly sketches out the phases of their depositing at the archive. Some documents provide information on the Bulgarian national movement and the education in Thrace by the end of 19th century and the beginning of the 20th; the Balkan wars; the Second World War. Others reveal the scientific interests and the public activities of Anastas Razboynikov deeply involved in solving of the Bulgarian Thrace issue.

Key-words: Thrace issue, archive, documents, education, revolutionary, volunteer pension.

Документалните материали от фонда и наличната литература свидетелстват, че Анастас Спасов Разбойников е роден през 1882 г. в Харманли. Израства в Свиленград, където получава и първоначалното си образование. През 1902 г. завършва Одринската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ и за кратко преподава в Бунархисар. През 1902 г. се присъединява към Вътрешната македоно-одринска революционна организация, делегат е от Бунархисарски околийски революционен район на конгреса на Петрова нива (28–29 юни 1903), където е избран за секретар. По време на въстанието е участник в четата на Стоян Петров, който е определен за войвода във Велешкия участък. След потушаването на въстанието учителства в с. Булгаркьой, Кешанско. В периода 1905–1909 г. следва история и география в България и Швейцария. През годините 1909–1918 г. е учител в Сяр, в Солунската мъжка гимназия и в Пловдивската мъжка гимназия. Преподава в Учителския институт в Пловдив (1919–1924), а по-късно е директор (1928). През 30-те години на XX в. се премества в София, където е директор на Втора девиче-

ска гимназия и Седма мъжка гимназия. Сътрудник е на институтите по история, география, етнография и археология към БАН.

Документите от ф. 902 Анастас и Спас Разбойникови постъпват в Български исторически архив през 2007 г. като дарение от Цветанка Иванова Спасова – съпруга на д-р Спас Ан. Разбойников. Общият им брой е около 2800 и сред тях се срещат материали с биографични сведения за Анастас Разбойников, дневници и кореспонденция на фондообразувателя, свързани с учителстването му в Сяр и в Солун, участието му в Междусъюзническата война (1913) и др.

Материалите с биографичен и автобиографичен характер не са многобройни. Дневниците и спомените на Ан. Разбойников са интересен исторически извор за революционната организация в Бунархисар и Одринско след Керемедчиоглувата афера, за бунархисарското население, за учебното дело и за Солунската гимназия в началото на XX в.

Запазените около 22 писма от фондообразувателя между годините 1924–1965 г. дават информация за научните му интереси и издирвания, свързани с революционното движение в Тракия. В писмо до Димитър Андреев от 20 август 1964 г. той моли за информация за селата, в които е учителствал в „Турско“, кои са главните учители в неговото ученичество, помни ли първото представление на „Многострадална Геновева“ при учителя Петър Станчев¹, има ли спомен за актьорите.² В кореспонденцията с Тракийския научен институт се засягат въпроси, свързани с издаването на карти на Тракия, които показват народностните отношения в годините 1830–1920 г., готови негови трудове и тези, върху които работи, организирането на научни екскурзии в Родопите, където да се изнесат доклади на теми, свързани с Тракия, създаване на комисия, която да разглежда молбите за „преображенски“ пенсии.³

Във връзка с научните му занимания и съществуващи непълноти в информацията за Гюмюрджина за 1912 г., той моли Панайотов от Асеновград да му изпрати данни за конкретни села.⁴ Като представители на Тракийската организация, съвместно с Иван Орманджиев, предлагат някои положения при одобряването от Народното събрание на наредбата за българизирането на Беломорието. Те искат на всички българи, прогонени от Беломорска Тракия след Ньойския договор (1919), да се възстанови правото на собственост върху отнетите им от гръцката власт имоти.⁵ Любопитно е и писмото на Ан. Разбойников до известния оперен певец Борис Христов от 17 юни 1963 г. В него той разказва за познанството си с баща му Кирил Христов – известен деец на Вътрешната македоно-одринска революционна организация и издател на списанието на македонската емиграция в България „Илюстрация Илинден“⁶.

¹ За него вж. **Енциклопедия „България“**. Т. 6. ред. Вл. Георгиев – глав. ред. и др. София: БАН, 1988, с. 410.

² **НБКМ–БИА**, ф. 902, а.е. 6, л. 1.

³ **НБКМ–БИА**, ф. 902, а.е. 9, л. 1–10; **НБКМ–БИА**, ф. 902, а.е. 53, л. 1–4.

⁴ **НБКМ–БИА**, ф. 902, а.е. 11, л. 1.

⁵ **НБКМ–БИА**, ф. 902, а.е. 15, л. 1.

⁶ **НБКМ–БИА**, ф. 902, а.е. 16, л. 1.

Запазените около 295 писма и пощенски картички до Ан. Разбойников от различни автори, организации и институти в България и в чужбина съдържат разнообразна информация по определени теми. Част от кореспонденцията е поздравителни картички за Рождество Христово, Нова година, имен ден. Ценен исторически извор са писмата до Ан. Разбойников, свързани с научните му занимания. Изследванията му върху проблеми от миналото на Тракия изискват контакти с хора, съвременници на събитията или техни наследници. Пример за това са запазените документални материали от Дона Гаджева от Казанлък от 1964 г. От тях става ясно, че Ан. Разбойников иска чрез нея сведения от баща ѝ, който е на 100 години. Запазените отговори показват, че той се интересува за учителите в Свиленград през 60-те години на XIX в., първото представление на „Геновева“, заточени учители и др.⁷

В документите има и полезна информация за краеведите – миналото на някои селища, дискусия относно строежа на храм в Пазарджик. В спомените си Борис Гюлеметов от Брацигово оборва твърдението на Иван Батаклиев, че църквата „Успение на Пресвета Богородица“ в Пазарджик е построена от дюлгери от Пещера. Самият Б. Гюлеметов цитира книга, в която е отбелязано, че въпросната църква е построена от майстори от Брацигово⁸. В друго писмо се съдържа кратка информация за Хисарлъка край Свиленград. Авторът твърди, че мястото е първобитно селище, а името му е „по-ново (турско) и по всяка вероятност е свързано с някоя стара крепост“⁹. Павел Павлов от с. Брестовица (Пловдивско) пък моли Ан. Разбойников да му даде сведения „от по-стари времена“, с цел „написване нещо из миналото“ на селото.¹⁰ Подобни са желанията и на Атанас Делчев от гр. Марица (дн. Симеоновград), който работи по темата: *Река Марица като плавателна артерия в далечното и близко минало* и иска данни за салджийството.¹¹

В масива от архивни материали се срещат и документи от Одринската българска митрополия, които показват какво е било заплащането на учителите в началото на XX в. в някои села в Ямболско, Ивайловградско, Хасковско. От тях става ясно, че доходите им са осигурени от Екзархията и от селото¹² и могат да бъдат от полза за изследователите на просветното дело в този район, както и за дейността на самата Екзархия в първите години на XX в.

Интересът към живота на революционерите винаги е бил голям. Пример за това са намеренията на д-р Константин Кантарев да потърси сведения за журналистическата дейност на Michel (Михаил Герджиков) – деец на ВМОРО. Той иска да събере информация за печатните издания, които редактира, на кои вестници сътрудничи, съществуват ли библиографски трудове, в които могат да се откри-

⁷ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 32, л. 1–5; вж. и Разбойников, Ан., Разбойников, С. Миналото на Свиленград. История на града до 1913 г. София, 1990, с. 228–241.

⁸ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 37, л. 1–2, вж. и Петлешков, Н., Иеремиев, И. История на Брациговското въстание. Пловдив, 1905, с. 16–17; Батаклиев, Иван. История на църквата „Успение пресветия Богородици“ в гр. Т. Пазарджик. София, 1932, с. 3–21.

⁹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 44, л. 1.

¹⁰ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 80, л. 1.

¹¹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 43, л. 1.

¹² НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 20, л. 1–7.

ят подобни сведения. В края на писмото си завършва с думите: „Минаха много години от това славно време и ако Вий, малкото живи съвременници, не оставите сведения, те ще пропаднат или ще се възстановят трудно и неточно с големи усилия“¹³.

Въпросът за материалното състояние и за пенсиите на участниците в революционните борби също фигурира в архивните материали. В писмо от 3 дек. 1964 г. Груев пише на Ан. Разбойников: „Днес живея при много по-тежки и по-лоши матер[иални] условия, отколкото в турските зандани. Спасението може да дойде що-годе само от тази пуста народна пенсия, която от 20 години очаквам“¹⁴. Найден Димов от Мичурин (дн. Царево) също очаква пенсия, за която е подал документи.¹⁵ Страстите се разгарят, когато някой я получи, възникват спорове относно заслугите му и справедливо ли е възнаграждението. Появяват се хора, които оспорват тези решения. Такъв е случаят с Г. Казаков, на когото, първо, е отнета „несправедливо“ пенсията, а след това възстановена. Др. Камбуров възразява срещу това становище, но не се аргументира с документи. От материалите става ясно, че личните настроения и амбиции вземат връх.¹⁶ На друго място се твърди, че Г. Казаков се е сражавал само 30 минути и не е редно да получава обезщетение. Ан. Разбойников в писмо до П. Сачлиев от 7 юли 1964 г. твърди, че пенсията е спряна правилно.¹⁷

Запазени са две писма на д-р Спас Разбойников от годините на Втората световна война (1939–1945) до родителите му. От декември 1941 до юли 1944 г. той служи в мисията на Червения кръст на Източния фронт¹⁸. В тях описва липсата на лекари, прехвърлянето им от санитарния влак в болници, където също има недостиг, забавянето на заплатите и трудностите за семействата, които разчитат на тези пари. Споменава също и за вълнуващ момент от живота си – получаването на Германски орден с мечове за военни заслуги.¹⁹

Началото на Втората балканска война (1913) е повод за безпокойство за всички семейства, които имат близки на фронта. Гледната точка на бъдещата съпруга на Ан. Разбойников – Минка Топузанова – за създалата се ситуация през лятото на 1913 г. е съхранена в писмата ѝ до нейния любим. 21-годишната жена следи събитията във вестниците, в които пише „по нещо хубаво и все дават надежда, обаче действителността не твърди това“. Разсъжденията ѝ продължават с постъпката на съюзниците: „Как подли, мерзки излязоха тия сърби... Има защо да са настървени войниците срещу тях... нима не ще бъдат излишни всички жертви, които България ще даде пак“²⁰. Въпреки това тя смята, че е хубаво човек да вземе участие в „такова национално дело и не бива да стои равнодушен настрана, мили спомени ще се отпечатат в неговата душа, и колко тягостни моменти и мъчности ще пре-

¹³ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 56, л. 1.

¹⁴ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 36, л. 1.

¹⁵ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 45, л. 1–14.

¹⁶ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 81, л. 1–3.

¹⁷ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 82, л. 1–16.

¹⁸ Спасов, Спас Анастасов. Българският Червен кръст на Източния фронт 1941–1945. София: Лит. форум, 1996. 422 с.

¹⁹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 89, л. 1.

²⁰ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 92, л. 1–2.

кара, които навеки ще му се мяркат в паметта и ще разнообразяват по-сетнешния му живот“²¹.

Запазените писма от Минка Топузанова до Ан. Разбойников показват вълненията на близките на войниците, тяхната осведоменост за случващото се на бойното поле, бързото разпространяване на новините от фронта и са ценен материал за изследователите на българската история в годините на Балканските войни (1912–1913).

Професионалната дейност на Ан. Разбойников като учител и изследовател в областта на историята и географията е засвидетелствана в над 900 документа във фонда. Сред тях са свидетелства и удостоверения, издадени от Българската екзархия, Светия синод на Българската православна църква, Министерството на народното просвещение, в уверение, че е учителствал на различни места в началото на XX в. и е заемал определени длъжности в по-късен период.

Дейността му като историк е засвидетелствана в многобройните трудове, посветени на миналото на българския народ в годините на османското владичество. Запазени са рецензия на Хр. Бакалов за книгата „Миналото на Свиленград. История на града до 1912 г.“, отговор на Ан. Разбойников, приложения към нея²², машинописен текст на „Възраждане на българите в Тракия през XIX–XX в. Изборите на българския народ в Тракия за откриване на български църкви и училища и признаване на българска народност. Димотишка епархия“²³. Развитието на аграрните отношения е проследено в изследването „Чифлици и чифлигари в Тракия преди и след 1878 г.“²⁴. Върху текста могат да се видят поправките и допълненията на автора.

Разнообразието на документите и информацията, която дават, се допълва с бележки и статии за произхода на гагаузите²⁵, записки за Тракия от възрожденския периодичен печат²⁶, спомени на учители, които описват дейността си в края на XIX и началото на XX в. в Източна Тракия²⁷, фотографските албуми на заточеници от Одринско, Лозенградско, Малкотърновско, Бунархисарско²⁸, бележки и статии за миналото на различни селища.

Сред запазените архивни материали от заниманията му с география са учебник от 1922 г.²⁹, статии, записки, съобщения със сведения за езерата в Югозападна България, връх Мусала, планината Олимп³⁰, пътеписни бележки за посещение до Бачковския манастир³¹, географски книжки със сведения за климата и развитието

²¹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 92, л. 3.

²² НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 135, л. 1–117.

²³ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 136, л. 1–265.

²⁴ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 138, л. 1–61.

²⁵ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 150, л. 1–33.

²⁶ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 153–159.

²⁷ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 1, л. 1–132; НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 148, л. 1–25; НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 166, л. 1–55.

²⁸ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 171, л. 1–253.

²⁹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 173, л. 1–309.

³⁰ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 175, л. 1–25.

³¹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 178, л. 1–8.

на географската наука³², образуването, големината и подводните течения в Черно море, Азия и мусоните³³ и др. Една книжка и множество фотографии и статии от вестници разкриват причините, физическата същност и регистрацията на земетресенията³⁴. Многобройни са снимките от периодичния печат, които показват пораженията в някои от селищата след бедствието в Чирпан през пролетта на 1928 г. На тях се виждат развалини на срутени здания в града, животът на пострадалите, разрушената католическа черква в с. Белозем, Пловдивско, заседание на Пловдивския общински съвет на открито, цар Борис III и княгиня Евдокия сред развалините в Чирпан на Великден³⁵ и др.

Производството е друга тема, за която изследователите могат да ползват информация от документите от фонда. В тях има сведения, свързани със стопанските възможности, които дават Черно море и р. Дунав³⁶, обработваемата земя през 1926 г., подземните води и земеделието³⁷, урожая през 1921 г., производството на зърнени храни в световен мащаб³⁸, картофите в България, износа на грозде за 1931 и 1932 г., реколтата от ягоди³⁹.

Развитието на индустрията също присъства сред материалите. Любопитни са данните от вестниците за разрастването на железопътната мрежа, производството на растителни масла, добива на пашкули, лен, коноп⁴⁰, износната търговия след Първата световна война (1914–1918), стопанското положение в България в началото на 1921 г.⁴¹ Тези сведения се допълват с информация за мините в България, криза в съветската каменовъглена промишленост, кафявите въглища, производството на въглища, изследване на минералните богатства, добива на желязо в България, исторически преглед на мини „Перник“⁴² и др.

Новопостъпилите документи във ф. № 902 (Семеен фонд Анастас и Спас Разбойникови) разкриват широката дейност и интереси на дееца на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, учителя, изследователя на миналото на Тракия Ан. Разбойников. В тях специалисти от различни области могат да открият полезна информация за учебното дело и населението в Тракия в края на XIX и началото на XX в. Засвидетелствани са лични моменти от годините на Балканските войни (1912–1913) и Втората световна война (1939–1945). Актуални и интересни са материалите за земетресенията, промишленото и селскостопанското производство. Другата част от фонда, която е свързана с д-р Спас Разбойников, ще бъде обект на следваща публикация.

³² НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 180–182.

³³ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 189, л. 1–55.

³⁴ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 187, л. 1–18.

³⁵ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 188, л. 1–53.

³⁶ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 195, л. 1–23.

³⁷ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 198, л. 1–13.

³⁸ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 199, л. 1–12.

³⁹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 200, л. 1–11.

⁴⁰ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 202, л. 1–25.

⁴¹ НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 207, л. 1–6.

⁴² НБКМ–БИА, ф. 902, а.е. 204, л. 1–24.

Хайдутски прояви по време на война Османската историопис за нападението над Кюстендил през 1689–1690 г.¹

Джени Иванова

Haydut activities during war
The ottoman historiography about the raid on Kyustendil in 1689–1690
Dzheni Ivanova

Summary

The current article is based upon a representative Ottoman narrative – the history of Silâhdar Mehmed Ağa – in searching of tipologization of social activities of the Christian population in the Ottoman Balkan provinces during the war of the Holy League with the Ottoman Empire in the end of XVII c.

The Ottoman chronicler Silâhdar Mehmed Ağa is a representative of the court historiography and belongs to the group, focused upon the describing of military and political events in the Ottoman Empire during the second half of the XVII c. Mehmed Ağa also weaves information about the life in the Ottoman province as a reflection of the war upon the reaya and the haydut activities into his narrative. The purpose of the current presentations is to show the Ottoman point of view in the light of the Ottoman historiography, examining one particular event, occurred in the Ottoman rear during the successful offensive of the Habsburg troops towards the inner parts of the Balkans – the haydut raid on Kyustendil in 1689/90. The account of Silâhdar Mehmed Ağa not only gives information about the haydut movement and the brigandage in Rumeli, but also is an illustration of the specific methods, applied by the author in his work. At the same time it allows us to give some suppositions for the nature of the specific for the Balkans haydut movement in the context of the political events during the war (1683–1699).

Key-words: Haydut activities, the ottoman historiography, Kyustendil.

Събитието, което пряко засяга историята на Югоизточна Европа през втората половина на XVII в., е втората обсада на Виена през 1683 г.² За историографията то поставя началото на войната на Свещената лига с Османската империя от 1683–1699 г. Антиосманската коалиция нанася тежки поражения на

¹ Събитието е описано в 1101 г. по хиджра, т.е. 1689–1690 г. Въпросът за датировката ще бъде разгледан в текста.

² **Hammer**, Joseph. Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenutzten Handschriften und Archiven (GOR), Pest: C. A. Hartleben, 1830, vol. 6, с. 399–416. По-нататък в текста ще бъде цитиран само т. 6 на посоченото съчинение; **Barker**, Thomas. Doppeladler

османската армия и развива успешно своето настъпление във вътрешността на Балканския полуостров. Европейските армии превземат важни балкански крепости – Белград, Ниш, Видин и други, в края на 80-те години на XVII в.³ Военните действия се пренасят все по-навътре в европейските провинции на Османската империя, обитавани от разнообразни в етнически и конфесионален аспект поданици, които са засегнати от проявленията на войната.

Събитията, породени от военнополитическата ситуация, поставят населението от българските земи в османския тил по време на конфликта. Затова е интересно и важно да се проследи активността и действията на тази част от обществото на мюсюлманската държава в условията на военния конфликт. Целта на изложението е да анализира един разказ, в който участват представители на балканското население, от историческото съчинение на Силяхдар Мехмед ага. Става дума за историята на един хайдушки водач и акцията, която той осъществява съвместно с отряд от хабсбургската армия. Този епизод дава възможност да бъдат направени някои хипотези за позициите на немюсюлманското население, по-точно онази част от него, която е извън закона – хайдутите. Тяхното поведение се определя от политическия конфликт, развил се на Балканите през 80-те години на XVII в. За анализа и датирането на епизода за хайдушкото нападение над Кюстендил ще бъдат използвани едно кратко споменаване за съдбата на хайдутина от същото историческо съчинение, както и допълнителни сведения от извори от епохата, предоставящи пряка или косвена информация за съответното събитие.

Обстановката в Югоизточна Европа през втората половина на XVII в. е представена от различни източници на информация – европейски и османски наративи, документи на държавните канцеларии на отделните страни, взели участие във войната, междудържавни актове, документи на католическите общности на Балканите, приписки, летописни бележки, народния епос и др.

Най-обилният изворов материал, с който науката разполага за явлението хайдутство, са документите от епохата на османската власт на Балканите. Те са писани от османски служители и отразяват позициите на управляващите, затова дават най-много информация за мерките, които предприема властта, за да се справи с разбойническите прояви.⁴

Произведенията на османотурската наративна книжнина са съществен и интересен източник на сведения за историята на военния конфликт между Османската империя и Свещената лига. В българската историография те са по-слабо познати и частично изследвани сред изворите от епохата. За представянето, анализа и датирането на сведението на османския историк Силяхдар, за което ще стане дума, тук ще бъдат използвани едно кратко споменаване за съдбата на хайдутина от същото историче-

und Halbmond. Erscheinungsjahr 1683. Übersetzt und bearbeitet von Peter und Gertraud Broucek. Graz: Styria, 1982.

³ Hammer, J. Цит. съч., с. 499–545; Първев, Иван. Балканите между две империи. Хабсбургската монархия и Османската империя (1683–1739). София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1997, с. 81–123.

⁴ Матковски, Александар. Отпорот во Македонија во време на турското владеење. т. 3. Скопје: Мисла, с. 16–17.

ско съчинение, както и две податки, касаещи най-вероятно същото събитие, описани от Йордан Иванов в неговото изследване „Северна Македония“⁵. Допълващи и ценни са и документите, съхранявани в австрийските архиви, засягащи съответните военни години.⁶ Необходимо е към тези извори да се споменат и материали от документацията на българите католици, османски документи за хайдутски акции по време на конфликта, европейски наративи, които на моменти разкриват съществени данни за изясняването на позицията на балканските християни по време на войната, но не засягат конкретния казус, който ще бъде представен. Те само допълват някои предположения за поведението на православните християни, взели участие в хайдутски дружини, в хода на военнополитическата история от втората половина на XVII в.

Информацията от другите извори е съществена за съпоставянето и изясняването на определени моменти от конкретната случката, но също и за установяването на модела за съставяне на историческото съчинение на Сияхдар, методите и избора на представяне на определени проблеми от историята на султанската държава, за разкриването на спецификите и жанровото развитие на османската наративна литература.

В османската историография от втората половина на XVII в. се развива и усъвършенства едно ново направление, характеризиращо се с критично отношение към изворите и опитите на авторите да представят по-обективно моменти от историята на османската държава. Това обновление се случва с институционализирането на длъжността дворцов историограф (*vaqayî nüvis*). Заемащите тази служба са регистратори на събития, които разказват в своите съчинения основни моменти от историята на държавата.⁷

Представител на това историографско направление е Сияхдар Мехмед ага със своето историческо съчинение. Той е роден през 1658 г. в Истанбул. Участник е във военните действия между османците и европейците от 1683 г. до 1687 г., когато заема службата дворцов хронист на османските султани. През 1685 г. започва да пише своята история, която започва началото си от 1654 г. и описва събития от историята на Османската империя до 1694 г.⁸

Съчинението на Сияхдар е въведено сравнително късно в историографията, когато се обявяват преписите на произведението му. За изследователите на османотурската литература Сияхдар е един от интересните автори за своето време и неговата хроника се привлича като важен източник. Все пак не може да не се

⁵ **Иванов**, Йордан. Северна Македония. София: Хр. Олчев, 1906, с. 180–181.

⁶ **Schwarz**, Iskra, Spevak, Stefan. Hoffnung auf Befreiung. Dokumente aus österreichischen Archiven zur Geschichte Bulgariens (1687–1690). Wien: Verlag OSTAG, 2004. 416 с. (Miscellanea Bulgarica, 15)

⁷ **Babinger**, Franz. Die Geschichtsschreiber Der Osmanen Und Ihre Werke. Leipzig: Otto Harrasowitz, 1927. 477 с.; Björkman, Walter. Die klassisch-osmanische Literatur. – В: *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Wiesbaden: Steiner, 1965, с. 453; **Flemming**, Barbara. Bemerkungen zur türkischen Prosa vor der Tanzimat-Zeit. – В: *DerIslam*, Berlin, 1973, 50, с. 157–167.

⁸ **Babinger**, F. Цит. съч., с. 253–254; **Silâhdar** Fındıklılı Mehmed Ağa. Silâhdar Tarihi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, vol. 1, с. 3; **Матковски**, Александар, Аручи, Кемал. Македонија во Silâhdar Tarihi на Ф’нд’клили Силахдар Мехмед ага (1668–1694). – В: *Историја*, Скопје, 1977, 2, с. 137–142.

отбележи, че на места в своето съчинение хронистът подхожда тенденциозно и субективно в изложението си, което налага внимателния и критичен анализ на сведенията и възгледите му.

В своя разказ авторът следва хронологията на събитията. Заглавията на разказаните случки са свързани с конкретно събитие. Вниманието на Силяхдар е насочено към военни действия, съвещания на султанския диван, дворцови церемонии, преговори и други моменти от военнополитическата история на този период. Сред тях могат да бъдат открити и сведения, засягащи живота в балканските османски провинции. Тази информация не е в центъра на повествованието, но това е обяснимо, тъй като всяка средновековна историография насочва своето внимание най-вече върху владетеля на империята и управляващите кръгове, за които се съставят историческите съчинения. Важно е това, че авторът е съвременник на събитията, които разказва, и има възможност да работи в султанския дворец. Той присъства при вземането на важни за империята решения и има достъп до държавни документи, издавани по това време. Темата за активността на балканското население по време на войната от 1683–1699 г. се появява в историческите съчинения на османците, когато османската власт отчита в своята документация появата и участието на балкански християни на страната на нейния противник. В конкретния разказ Силяхдар се позовава на едно колективно оплакване на населението на Кюстендил до софийския управител, донесение на кюстендилския кадия за случилото се и един султански ферман, в който най-вероятно целият казус е разказан. Той предава съдържанието на провинциалните и държавните документи за случилото се. Това подсказва, че нападението над Кюстендил силно е обезпокоило както местната, така и централната власт и това дава повод случката да бъде отразена в съчинението като значимо събитие.⁹

Авторът разказва за съвместна акция над гр. Кюстендил, осъществена от немци, унгарци и балкански хайдути, под предводителството на неверника Сараил или Сараул, роден в село Йеникьой, Пазарджишко. Името на водача може да бъде вокализирано по няколко начина според особеностите на османотурската фонетика.¹⁰ Б. Цветкова пише, че става дума за възпетия от народния епос хайдутски войвода Страхил.¹¹ Македонските изследователи вокализират името като Сарафил.¹²

⁹ Silâhđar Tarihi, vol. 2, i. 506–507.

¹⁰ Калицин, Мария. Османската безеквивалентна лексика и проблемите на представянето ѝ в българската историография. – В: *Балканите* – език, история, култура. международна конференция, Велико Търново, 13–15 апр. 2007. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2008, с. 99–103. Авторката се спира на специфичните проблеми, които възникват при работата с османотурски документални и наративни извори.

¹¹ Цветкова, Бистра. Хайдутството в българските земи XV–XVIII в. София: Наука и изкуство, 1971, с. 52–53. Авторката дава свой превод на пасажа за нападението над Кюстендил на с. 270–271. **Същата.** Към историята на хайдутството в Пловдивско-Пазарджишки район през XV–XVIII в. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1969, с. 11–12; **Петров,** Петър. Български въстания, бунтове и хайдушки дружини през 1688–1690 г. (Карпош, Страхил, Балчо и другите). – В: *Македонски преглед*, 1993, 3, с. 33–37.

¹² **Матковски,** Александар, Аручи, Кемал. Цит. съч., с. 158–159. Авторите не са превели разказания тук случай от историята на Силяхдар, но от други посочени от тях пасажи е

В настоящата статия ще бъде прието името Сараил, тъй като това е възможният прочит на името според печатното издание и според преписа на произведението, съхраняван в Ръкописния отдел на Австрийската национална библиотека.¹³ Казусът е познат в българската историография, но тук е направен опит да се осмисли в контекста на дейността на този герой по време на войната.¹⁴ Участието му е описано от Силяхдар в съответните хронологични части на съчинението.

Разказът на Силяхдар е следният.

Неверникът Сараил, който по-рано бил в крепостта Ниш, заедно с около 4000 немци, маджари¹⁵ и хайдути, се настанил в околностите на Кюстендил. Това смутило населението на града и то изпратило молба за помощ до софийския мухафъз и управител на София Хюсеин паша. Той изпратил двама от своите подчинени към Кюстендил. Християните, начело със Сараил, нападнали, както уточнява авторът, посред нощ вароша на града, ограбили дюкяните там и го подпалили. Нападнали и домовете на мюсюлманите, пленили жените и децата, разграбили имуществото им и имало много поражения. При оттеглянето на хайдутите една част от градското население тръгнала да ги преследва и след кратко сражение успяла да освободи пленените жени и деца и да ги върне обратно в крепостта. Авторът съобщава, че в станалото сражение повече от 200 „неверници“ паднали убити, а от мюсюлманите имало малко жертви. Изпратените от управителя на София двама водачи на подкреплението, поради нехайство, допуснали разбойниците да избягат и скоро било заповядано от султана да бъдат екзекутирани. Тази задача е възложена на управителя на София Хюсеин паша.¹⁶

Разбойничеството и бандитизмът са постоянни явления в отделните общества през различните епохи.¹⁷ Те могат да бъдат забелязани в Европа, във Византия, особено по византийско-арабската граница, на Балканите. Водещ мотив в подобни ситуации е плячката и възможността за обогатяване в различни ситуации. По-

ясно, че става дума за един и същ хайдушки водач; **Матковски**, Александар. Цит. съч., т. 4. Скопје: Мисла, 1983, с. 442–443.

¹³ Ръкописи на съчинението се съхраняват днес в Турция и в Австрия. За настоящото изследване е използвано печатното издание на хрониката: **Silâhdar Tarihi**. vol. 2. İstanbul, 1928, както и негов препис от Австрийската национална библиотека: Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB). Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. Mxt. 343 b, c. Тук бих искала да изразя благодарността си към доц. Мария Калицин за оказаното съдействие при превода на съответните части от съчинението на Силяхдар.

¹⁴ **Цветкова**, Бистра. Цит. съч.; **История на България**. Т. 4, Българският народ под османско владичество – от XV до началото на XVIII в. София: БАН, 1983, с. 234–237; **Желязкова**, Антонина. Войната на Свещената лига срещу Османската империя и нейното отражение върху демографията на балканските провинции (1683–1699). – В: *Две*, София: ИК „Гутенберг“, 2002, с. 124–145.

¹⁵ Силяхдар нарича военния контингент от групата *petçe ve macar*. Названието *petçe* е взаймствано в турския език от славянските езици, а *macar* от унгарския език, очевидно става дума за войници, принадлежащи към хабсбургската армия.

¹⁶ **Silâhdar Tarihi**, vol. 2, с. 506–507; **ÖNB**, Cod. Mxt. 343 b, f. 330–331 v.

¹⁷ **Бродел**, Фернан. Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II. т. 2. София: Абагар–София, с. 81–101.

добно е явлението „хайдутство“ в Османската империя, представяно от разнообразни сведения от епохата.

Още с установяването на османската власт в Югоизточна Европа българите и останалите балкански християни също са включвани и ангажирани по различни поводи в общия военен механизъм на османците. Става дума за населението със специални задължения, което срещу изпълнението на конкретни задачи – охрана и поддръжка на крепости и пътища, снабдяване на войските с храна, боеприпаси др. – получава данъчни облекчения.¹⁸ Заедно с тези категории население, отличаващи се от обикновената християнска рая, се открива и друга „категория“, част от която вероятно някога е принадлежала към населението със специален статут и е имала възможност да бъде въоръжена. Това дава основание на някои автори да смятат, че от помощните категории население с военен или полувоенен статут, като войнуци, мартолосои, дервентджии и др., излъчват хора с боен опит, които оглавяват хайдушки дружини по време на войната от 1683–1699 г.¹⁹

Мненията в историографията за балканските хайдути са разнообразни.²⁰ Тези герои могат да бъдат забелязани като обикновени разбойници, бандити, политически бунтовници, народни закрилници и т.н.²¹ За всичко това основание дават изворите, с които разполага науката за хайдутството, и които разкриват у тези хора различни роли и съответно базират много историографски оценки за явлението хайдутство. Но тъй като разбойнически прояви могат да бъдат открити в историческите изследвания преди идването на османците на Балканите, не бива със сигурност да се твърди, че хайдутството е свързано само с османския период

¹⁸ **Желязкова**, Антонина. Цит. съч., с. 127; **Първева**, Стефка. Българи на служба в османската армия: военни и военнопомощни задължения на градското население в Никопол и Силистра през XVII в. – В: *Контрасти и конфликти „зад кадър“*, София: ИК „Гутенберг“, 2003, с. 226–227.

¹⁹ **Матковски**, Александар. Цит. съч., т. 4, с. 369–554; **Βασδραβέλλης**, Ιω. *Αρματολοί και Κλέφτες εις την Μακεδονίαν*. Θεσσαλονίκη, 1948, с. 36. Благодаря на д-р Герасим Петрински за превода на текста от гръцки език; **Köhbach**, Markus. *Der Karpoš-Aufstand 1689/90*. – В: *Bulgarisches Forschungsinstitut Österreich Verein „Freundesdes Palais Wittgenstein“*, Vienna, vol. 2, 1983, с. 36; **Желязкова**, Антонина. Цит. съч., с. 133–134.

²⁰ Изследванията за хайдутството са многобройни и тук ще бъдат цитирани само някои от тях. **Цветкова**, Бистра. *Хайдутството в българските земи XV–XVIII в.* София: Наука и изкуство, 1971; **Матковски**, Александър. Цит. съч., т. 3, 1983; **Matkovski**, Alexandar. *Haiduken aktionen in Mazedonien in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. – В: *Südost-Forschungen*, 22, 1962, с. 394–406; **Adanir**, Fikret. *Heiducken tumun dosmanische Herrschaft. Sozialgeschichtliche Aspekte der Diskussion um das frühneuzeitliche Räuberwesen in Südosteuropa*. – В: *Südost-Forschungen*, 41, 1982, с. 43–116; **Георгиева**, Цветана. *Българите срещу османското владичество*. – В: **Георгиева**, Цветана, Генчев, Николай. *История на България*. т. 2. София: Анубис, 1999, с. 227–259.

²¹ Хайдутите в Османската империя са онези представители на обществото, които държавата смята за хора извън закона. Те са грабителни от специален вид, защото според общественото мнение те не се смятат за обикновени престъпници. Техните професионални събратя често ги виждат като герои и откъсители срещу несправедливостта на властта. За правните дефиниции за бандитизма според мюсюлманското право вж. по-подробно **Imber**, Colin. *Ebu's-Su'ud. The Islamic Legal Tradition*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997.

и е насочено изцяло към управляващите мюсюлмани и представителите на тяхната общност.²² Причините, поради които това явление става по-масово в османската държава от средата на XVI в., са многобройни, но най-общо могат да бъдат обособени като протест срещу различни несправедливости – лични, обществени и др. Каквито и да са обаче, те дават тласък на един друг начин на живот, който продължава да съществува доста дълго време в Румелия и дава отражение в историческото развитие на балканските народи, заемайки в отделните епохи свои специфични цели и задачи.

Важно значение в мненията за хайдутите имат техните названия в изворите, които няма да бъдат разглеждани тук подробно. За съжаление не знаем как са се наричали те помежду си, но са известни техните екзоними. Най-много наименования за хора с разбойническо поведение се откриват в османските документи. А. Матковски в своето изследване посочва повече от 50 термина за обозначаване на хайдут и разбойник, извлечени от османските документи.²³ Повечето автори са единодушни, че хайдут е равнозначно на гръцкото *клефти* и сръбското *ускок*.²⁴ Тези наименования най-общо обозначават, човек, който се занимава с грабежи над заможни лица, търговски кервани и др., укриващ се обикновено в планините.²⁵ През османския период военният термин *Heiduck* навлиза в балканските езици от Трансилвания и Влахия. От една страна, хайдутите, явявайки се „наемници“, могат да осъществяват военни поръчки, грабежи и плячкосвайки. От друга, тези професионални разбойници вероятно са предлагали своите услуги и са вербувани за това от хабсбургската пропаганда. Така постепенно балканските участници започват да се назовават *Heiducken*. Значително количество хайдутите през 1689 г. преминават към хабсбургските части в хода на войната. Има сведения за регистриран от Лудвиг фон Баден отряд с означението *Heiduck*.²⁶

Хайдушките действия в българската историография се представят като въоръжени акции срещу османската власт, а хайдутите като освободители на потиснатото християнско население, чиито действия стават по-масови и по-смели с идването на европейските войски.²⁷ Обикновено специфичните черти на хайдутството се представят чрез балканското фолклорно творчество в различните му жанрове.²⁸ В проучванията най-често се привличат хайдушките песни, в които се възпява „смелата борба на хайдутите срещу потисниците турци“ – пише Цветана

²² Матковски, Александар. Цит. съч., т. 3, с. 23–24.

²³ Матковски, Александър. Цит. съч., т. 3, с. 40–50; Adanır, Fikret. Heidukentum und osmanische Herrschaft, с. 58–59.

²⁴ Βασδραβέλλης, Ιω. Цит. съч., с. 28–32; Матковски, Александар. Цит. съч., т. 3, с. 40–41; Георгиева, Цветана. Българите срещу османското владичество, с. 246.

²⁵ Матковски, Александар. Цит. съч., т. 3, с. 44.

²⁶ Adanır, Fikret. Цит. съч., с. 74; Schwarcz, Iskra, Spevak, Stefan. Цит. съч., с. 184.

²⁷ История на България. Българският народ под османско владичество..., с. 237.

²⁸ Пенев, Боян. История на новата българска литература. т. 1. София: Бълг. писател, 1976, с. 92–127; Романска, Цветана. Въпроси на българското народно творчество. София: Наука и изкуство, 1976, с. 85–140; Матковски, Александар. Цит. съч., т. 3, с. 18.

Романска.²⁹ Според нея хайдушките песни с дълбокия си патриотизъм в продължение на векове поддържали будно народното съзнание и изобразяват реалистично действителността.³⁰

Хайдутството е представено също и като въоръжена форма на борба, използваща методите на партизански акции. То е смятано за едно от проявленията на селската въоръжена съпротива на Балканите.³¹

Хайдушките дружини на Балканите обикновено имат водач, наричан различно в изворите. Длъжността на главатаря е много отговорна, свързана е с набавянето на храни и боеприпаси. Той определя планове за нападение, организира акции и познава терена на действие.³² С течение на времето водачите и дружините създават своя бойна тактика, приспособена към техните нужди и желания. Тази тактика се основава на малоброен състав на бандата, действа се на познат, проучен терен, ненадейно нападение и скриване в планините. Извършват се нападения върху представители на османската власт, кervани, села и около основни пътища и проходи. Рядко нападат градове и обикновено, когато се случва, хайдутите имат определена цел, свързана с конкретен проблем и насочена към определено лице и неговото семейство. Нападенията в населените места най-често се извършват през нощта.³³

Обикновено тактиката на хайдутите е приспособявана към различните ситуации и условия. Това се случва и по време на нападенията над Кюстендил от обединения отряд от немци, маджари и хайдутите, под предводителството на Сараил, представено от османския автор. В него хайдушкият водач прилага стратегията за ненадейно нощно нападение, но като че ли то не е изненада за местното население, което се вижда от изпратеното оплакване до софийския управител – то се е надявало да избегне набезите на хайдутите.

В разказаното от османския хронист събитие могат да бъдат открити форми на пряко участие на страната на европейските войски. От текста не става ясно по какъв начин е осъществен контактът между хабсбургските водачи и хайдутите, но може да се предположи, че това се случва при превземането на Ниш от хабсбургските войскове части, тъй като е отбелязано, че предводителят на бандата, Сараил, по-рано е бил в тази крепост.³⁴ След военните успехи на Хабсбургите в Югоизточна Европа при Белград през септември 1688 г. и при Ниш и Видин през 1689 г. стратегията на виенския двор се променя.

²⁹ Романска, Цветана. Българските народни песни – някои техни характерни особености и сходствата им с народните песни на останалите славянски народи. – В: *Въпроси на българското народно творчество*, с. 28.

³⁰ Пак там, с. 29. Всъщност балканското народно творчество представя и други черти на хайдутството, но те обикновено са пренебрегвани в историографията.

³¹ Цветкова, Бистра. Хайдутството..., с. 27; Георгиева, Цветана. Антиосманската съпротива на българите през XV–XVII в. – В: *Исторически преглед*, 1980, 3, с. 12.

³² Матковски, Александар. Цит. съч., т. 3, с. 59–60.

³³ Пак там, с. 114–118.

³⁴ Крепостта Ниш е превзета от хабсбургската армия на 24 септ. 1689 г. Вж. Hammer, Joseph. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, с. 545; Първев, Иван. Балканите между две империи..., с. 98.

Идеята на Хабсбургската империя за овладяване на Балканите и столицата на османската държава е насочена не само към нейните поданици, но и към балканските народи, към които се препращат пропагандни материали.³⁵ След завладяването на Ниш маркграф Лудвиг Вилхелм фон Баден призовава местното население на бунт срещу османците и към съвместни военни действия с императорската войска.³⁶ Това дава тласък на хайдутството да се разрасне и Сараил се явява един от тези хайдушки предводители. Той познава и обединява хора с боен опит, които по това време решават да съдействат на европейските сили срещу османците.³⁷

Хронистът посочва като основна цел на нападението на групата вароша³⁸ и чаршията на Кюстендил, където се намират търговските и занаятчийските обекти в османските градове. Тук се откриват материални възможности за обогатяване и това подсказва, че хайдутите влизат в града и за плячка. В своя разказ Силяхдар Мехмед ага посочва като център на нападението на хайдутите вароша дюкяните и мюсюлманските домове. От текста става ясно, че набегът определено е насочен към мюсюлманската общност, но не е ясно дали в посочения варош е имало и християнско население. Това, че авторът съобщава само за щетите, нанесени на

³⁵ **Szwarcz**, Iskra. Konfliktverhältnisse auf dem Balkan und die kaiserliche Propaganda in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. – В: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*, hrsg. von M. Kurz, M. Scheutz, K. Vocelka, T. Winkelbauer. Vienna: Oldenbourg, 2005, с. 233–234.

³⁶ **Köhbach**, Markus. Der Karpoš-Aufstand, с. 37; **Szwarcz**, Iskra. Konfliktverhältnisse auf dem Balkan..., с. 234.

³⁷ В българската историография е изказана хипотеза от А. Желязкова относно Сараил и неговата дружина. Тя предполага, че в хайдушката група се включват хора с боен опит, оръжие и коне от акънджийските набори на Османската империя. Присъствието на местни християни в акънджийските дружини е значително. Според опис на населението от Пловдивско и Пазарджишко от началото на XVI в. местното население се задължава да излъчва определен брой акънджии – християни и мюсюлмани. Вземайки предвид акънджийския статут на с. Йеникьой, посочено за родно място на Сараил, авторката предполага, че хората от този регион са добре въоръжени и подготвени за война поради участието си в османските авангардни части. Вж. **Желязкова**, Антонина. Войната на Свещената лига срещу Османската империя, с. 132–134.

³⁸ **Иванова**, Светлана. Институтът на колективната отговорност в българските градове през XV–XVIII в. – В: *Исторически преглед*, 1990, с. 43; **Иванова**, Светлана. Данъчното облагане на населението в българските градове и формирането на неговите институции (XVII–XVIII в.) – В: *Известия на Държавните архиви*, кн. 65, 1993, с. 91–96. За топонима варош в литературата съществуват няколко определения. В отделните селища с него се означават различни части в градовете. През XVII в. терминът се налага трайно в градската топонимия на Балканския полуостров. В някои селища той се използва за означаване на православната общност, а в други се употребява за означаване на старата част на града, независимо от религията на населяващите я жители. Особено показателен е примерът, който авторката дава за ситуацията във Видин. Жилищните райони представляват типично укрепено предградие извън цитаделата. В този смисъл терминът *варош* се употребява за означаване на старата жилищна зона, където преобладават мюсюлманските махали. Вж. **Ivanova**, Svetlana. Varos: The Elites of the Reayain the Towns of Rumeli, Seventeenth-Eighteenth Centuries. – В: *Provincial Elites in the Ottoman Empire*. ed. A. Anastasopoulos. Rethymno: Crete University Press, 2005, с. 201–245.

мюсюлманите, донякъде изразява политически контекст, който той влага в действията на хайдутите. В случая обаче може да се каже, че по-скоро се политизира дейността на хайдушкия водач, описан като главен герой. Той е човекът, който се свързва с хабсбургските главнокомандващи в Ниш и обединява своите сили с техни отряди. Тук възниква въпросът за състава на дружината му – немци, маджари и хайдутини. От текста не става ясно какъв е статусът на немците и маджарите, участвали в нападението и дали това са хора, които се отъждествяват от автора с хабсбургската армия или са специални отряди, които имат за задача да дезорганизират врага си със стихийни нападения и да поддържат напрежение в тях.³⁹ Другата част, наречена от османския хронист *haydud* е съставена от местно балканско население. Както вече бе изтъкнато в началото, причините за преминаването на хората към тази категория са различни и е много вероятно представители от събраната от Сараил банда да участват със свои мотиви и стимули, неосъзнавайки политическата позиция на хайдутбашията. Затова вероятно са описани от Сияхдар като влизащи в града за плячка. За връзката на политиката на хабсбургската войска към местното население историческата наука разполага с писмото на никополския католически епископ Антон Стефанов от 17 юни 1689 г., изпратено до хабсбургския владетел. В това писмо е изразено резервираното отношение на българския католически представител към отрядите на местното християнско население, които биха се присъединили към европейските части. Основният му аргумент е, че те били „алчни за плячка“ и щели да започнат да вършат „безчестие не само спрямо турците, но и помежду си и срещу селяните“⁴⁰. Затова според епископа е необходимо да се осъществява строг контрол над тези отряди.⁴¹ Може да се предположи, че част от групата, предводителствана от Сараил, е била водена от подобни подбуди.

Това подсказва, че балканското население през втората половина на XVII в. не е организирано и обединено в конкретна идея, с цел окончателното изтласкване на османците от полуострова. Все още е рано да бъдат обхванати от националната кауза и техните действия могат да бъдат определени като различни опити за облаги и ползи от войната, тъй като те определено са били натоварвани с множество данъци и ангажименти от страна на османската власт и това събужда у тях подобно поведение. Мизерията и обедняването на населението, които са резултат от войната на Свещената лига срещу Османската империя, за балканското население е сериозен мотив да вземе оръжие в ръка.

Хронистът акцентира върху разрушаването и разграбването на мюсюлманските домове и върху това, че действията на разбойниците са насочени към другорверците чрез отвличането в плен на жени и деца от мюсюлманската общност. В

³⁹ Георгиева, Цветана. Антиосманската съпротива на българите през XV–XVII в. – В: *Исторически преглед*, 1980, 3, с. 12.

⁴⁰ Цветкова, Бистра. Нови документи за освободителните движения в българските земи през XVII в. – В: *Известия на Института за история*, т. 19, 1967, с. 247–262. Латинският текст на писмото е публикуван в: **Schwarcz**, Iskra, **Stefan Spevak**. *Hoffnung auf Befreiung...*, с. 188–191. **Първев**, Иван. Балканите между две империи, с. 96; **Adanır**, Fikret. Цит. съч., с. 74.

⁴¹ **Първев**, Иван. Цит. съч., с. 96.

конкретния случай авторът не говори за неверническата или християнската рая в Кюстендил, може да се предположи, че той използва думата рая събирателно, като обединяваща населението от посочения град, като контрапункт на хайдутите, които не са рая, а просто разбойници. Но той прави специално разграничение за пострадалото от нахлуването население.

Това може да се обясни, от една страна, с политическата обвързаност на Сараил с хабсбургските части и неговата позиция на главатар, а, от друга, с това, че османският хронист не се вълнува особено от това дали християните в този момент са засегнати и страдат и не вижда необходимост да разказва за тях. Поскоро обаче действително е засегната най-вече мюсюлманската общност. Това се открива в две сведения, както вече бе споменато, посочени от Йордан Иванов в проучването му за Северна Македония и по-конкретно за Кюстендил и Кюстендилско. Става дума за два източника на информация – народната памет на турското население от града за случилото се и един археологически паметник, надгробен надпис, открит от Йордан Иванов в двора на джамията „Фатих султан Мехмед“.⁴² Авторът съобщава, че на 20 март 1690 г. Антонио Валерио Жич, подполковник на хабсбургска служба, нахлул в Кюстендил с „2000 сърби“⁴³ и 100 конника“. Три дни след това капитан Волф Шенкендорф извършил подобна акция в Перник, пише Иванов. Шенкендорф съобщава, че това е извършено на 9 юли 1690 г. заедно с местни хора.⁴⁴ За кюстендилското нападение Й. Иванов представя сведения на местни турци, които разказват, че по това време (1690) се появила „маджарска войска, която влязла в града посред бял ден и изсякла много турци“. Споменът продължава, разкривайки най-травматичния момент за мюсюлманите, нападението на джамията „Фатих султан Мехмед“, загиналите жертви, сред които е и моллата на джамията. Загиналите били обявени за светци, а моллата бил погребан в джамийския двор. Й. Иванов открива на източния зид на същата джамия надгробна плоча с името на загиналия свещенослужител Зияде Мехмед ефенди през 1101 г. по хиджра, т.е. 1689–1690 г. след Христа.⁴⁵ От това може да се предположи, че нападението над Кюстендил се извършва през 1690 г. Тъй като в текста на Силяхдар няма посочена дата на извършения набег, а е разказан заедно със събитията за 1101 г. по хиджра, той не може да бъде датиран точно, но от близки до него пасажи, свързани със скорошни събития, може да се каже, че това става през 1690 г. Засага този въпрос остава отворен, но може се допусне, че събитието се случва между 20 март и 9 юли 1690 г. Също така може да се допусне, че атаките над Кюстендил през този период са няколко и че Силяхдар ни представя обобщена версия на поредица от набези по време на войната.

Може да се предположи, че нападението, описано от Силяхдар Мехмед ага, е част от разказаното на Й. Иванов от турците от Кюстендил събитие, случило се с техните предци. Османският хронист пише изложението според информацията,

⁴² Иванов, Йордан. Цит. съч., с. 180–181.

⁴³ Най-вероятно под названието „сърби“ се има предвид православни славяни. Първев, Иван. Цит. съч., с. 108.

⁴⁴ Пак там; Schwarcz, Iskra, Spevak, Stefan. Цит. съч., с. 256–258.

⁴⁵ Иванов, Йордан. Цит. съч., с. 181.

съдържаща се във фермана, с който той разполага от държавната канцелария, а местното население на Кюстендил в края на XIX в. пази спомен за ужаса от нападението над техните деди и случилото се в най-святото за вярващите мюсюлмани – в техния храм. Преданието, запаметено от мюсюлманите, е символно натоварено и очертава акцентите, които паметта избира да вложи в своя разказ за миналото. Археологическият паметник е директно сведение за случилото се и е важен за датирането на събитието, както и изясняването на проблема за достоверността на информацията на османските наративни паметници от епохата и необходимостта те да бъдат въведени в изследванията за съпоставка с други източници, с цел обогатяване на информацията.

Така казусът за хайдушкото нападение е представен от няколко типа извори, които дават косвена или пряка информация за военнополитическата обстановка в края на 80-те години на XVII в. и успешните военни действия на европейските сили.

Тук можем отново да се върнем към въпроса за участието на балканските православни християни във военните действия и неговите хайдушки водачи. Изворите от епохата разкриват интересни описания на събитията. Силяхдар Мехмед ага описва тежкото състояние, в което изпада османската държава през посочения период. Османците не могат да се справят със своя силен враг, поданиците на мюсюлманската държава са облагани с множество данъци, натоварени са с различни ангажименти в хода на военните действия. В определени пасажии от своето съчинение Силяхдар изразява недоволството на християнските поданици, че те не могат да бъдат защитени от този, на когото разчитат да пази сигурността им, въпреки тяхната лоялност по отношение на държавата, и това се съчетава с други ситуации, където се откриват внезапните нападения от страна на хабсбургски авангардни части, които имат за задача да проправят път на настъпващите европейски армии. Обикновеното балканско население, независимо от неговото изповедание, видимо отнася всички несгоди на войната. Може да се предположи, че различните ситуации, в които то попада по време на конфликта, определят неговото поведение, а не конкретни политически цели. Това, което определя отношението на балканското население е не толкова значението на политическите проблеми в този момент, които касаят противниците в конфликта, а това доколко и по какъв начин те са засегнати от войната в различните ѝ проявления. В изворите от епохата, въведени от историографията, съществуват сведения за съучастие на балкански християни на страната на двата воюващи лагера.⁴⁶ Някои от немюсюлманите застават на страната на султана, други съдействат на Свещената лига и това, като че ли се определя от нанесените вреди на съответното население в

⁴⁶ **Матковски**, Александар. Турски документи од времето на австро-турската војна и непосредно пред Карпошовото востание. – В: *Гласник на института за национална историја*, Скопје, 1971, 1, с. 157–186; **Матковски**, Александар. Цит. съч., т. 4, с. 374–554; **Първев**, Иван. Балканите между две империи, с. 96, с. 108–109; **Желязкова**, Антонина. Войната на Свещената лига срещу Османската империя, с. 127–134; **Първева**, Стефка. Българи на служба в османската армия, с. 226–254; **Schwarcz**, Iskra, **Spevak**, Stefan. Цит. съч., с. 181–184, 239–242, 256–258.

хода на войната. Мястото, в което те се укриват обикновено, е планината. Принудите за това са различни – в изворите ги виждаме да бягат от тежките изисквания за султанската военна машина, но също и да се укриват от настъпващите европейски части, които в хода на войната, за да обезсилят противника си, насочват свои авангардни войски към определени селища. Сведения за негативното отношение на балканското население не само към неговите мюсюлмански управници, но и към европейците могат да бъдат открити в повествованията на пътешествениците, които посещават Балканите непосредствено след войната.⁴⁷ Тук трябва да се споменат и външните, и вътрешните миграции на население от Османската империя, които оставят трайни следи и променят историята на полуострова и засягат както християнското, така и мюсюлманското население на Балканите.⁴⁸ Поведението на обикновените хора се определя от политическата ситуация, но не може да се каже, че неговите прояви са свързани с политически мотиви. Действията на обикновения човек в подобна обстановка са ръководени от желанието му да оцелее в тежкото време, в което живее, и дори да се възползва за лична облага. Може да се допусне, че малцина са балканските християни, които имат политическа позиция по това време, но за всеобщо поведение на населението на османската балканска провинция в този етап е рано да се говори. Също така не бива да му се вменяват политически определения, съответстващи на по-късни етапи от неговото развитие, когато се появява националната идея.

Вероятно хайдушкият водач от Пазарджишко заедно с други балкански християни се е включил на страната на европейските сили, най-вече заради размирното време и възможностите, които то предлага като избор, а именно присъединяване към християните поради несправедливости от страна на османската власт и възможности за обогатяване чрез плячка, поради всеобщото обедняване на населението в Османската империя по време на войната.

Интересен е още един разказ на османския хронист, свързан с хайдушкия водач Сараил. За същата година авторът вмъква съвсем кратка информация за Сараил, но в друга ситуация – обсадата на крепостта Ниш от османците и капитулацията на хабсбургските войски – 8 септември 1690 г.⁴⁹ За разлика от първия казус, в който Сияхдар се позовава на сведения от издадени от османската власт

⁴⁷ **Немски** и австрийски пътеписи за Балканите XVII–средата на XVIII в. подб. М. Йонов. София: Наука и изкуство, 1986, с. 210, 241. Информацията от пътеписите се припокрива с някои сведения, разказани от Сияхдар Мехмед ага в неговото съчинение. Вж. **Иванова**, Джени. Театри на войната – сражения и историография (османски историци за участието на раята на Драгоман във войната между Свещената лига и Османската империя 1683–1699 г.). – В: *Сборник в памет на проф. Елена Грозданова*. съст. Стефка Първева и Олга Тодорова. (Под печат).

⁴⁸ **Silâhdar** Tarihi, vol. 2, i. 472; **Матковски**, Александар. Цит. съч., т. 4, с. 399–400; **Желязкова**, Антонина. Цит. съч., с. 135–136; **Szwarcz**, Iskra, **Spevak**, Stefan. Цит. съч., с. 256–257; **Тодорова**, Олга. Един епизод от историята на Видин през 1689–1690 г., като повод за размишление върху теорията на Христо Гандев за т.нар. „побългаряване“ на градовете. – В: *Балканите – език, история, култура*. Международна конференция, Велико Търново, 13–15 април 2007. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2008, с. 104–114.

⁴⁹ **Hammer**, Joseph. Geschichte des Osmanischen Reiches, с. 556; **Първев**, Иван. Цит. съч., с. 106.

документи, тук той придава на своя разказ литературен вид, като дори ни казва какво си е помислил хайдушкият водач и какво си е говорил с генерал Ветерани, главнокомандващ на намиращата се в Ниш хабсбургска войска. Текстът е вплетен в сведенията за предаването на крепостта и свързаните с това процедури. Хронистът пише, че разбойникът Сараил, който много пакостил на мюсюлманската рая, избягал по-рано в крепостта Ниш със семейството си, за да се спаси. Но понеже, както пише Силяхдар, бил много страхлив, си помислил, че ако османците решат да обсадят крепостта и да си я върнат, немците ще го предадат и ще загуби живота си. Затова хайдушкият водач решава да излъже ген. Ветерани, казвайки му, че войската на османците е малобройна и че при евентуална обсада на Ниш е по-добре той да излезе извън крепостта, за да събира хайдутите и след това заедно с войската в крепостта да разбият османската армия. С тези лъжливи думи водачът избягал, а майка му, жена му и дъщеря му при предаването на крепостта били подарени на един храбър арнаутски бюлюкбашия – пише хронистът.⁵⁰

Османският хронист украсява допълнително историята с пресъздаване на диалога между Сараил и ген. Ветерани, за да подчертае връзката между хайдутината и османските врагове и да разкрие неговата некоректна позиция спрямо покровителя му, с което вероятно желае да изрази отношението на османската власт към хайдутите – че те са разбойници, на които не може да се разчита, независимо към коя страна на конфликта принадлежат. От друга страна, Силяхдар подсказва, че хайдутинът е контролиран от хабсбургските главнокомандващи и че те го възприемат като част от своите бойни отряди.

За този художествен стил на предаване на информацията и за случилото се в разказа авторът не посочва дали има конкретни сведения, както в първия казус. Силяхдар описва в същия разказ щетите, нанесени, както се изразява, „от нечистите неверници в крепостта“ и извършените преназначения на служители от страна на османската власт, които да се погрижат за устройването на града. Интересно е това, че за отговорник за ремонта и възстановяването на мюсюлманските храмове в Ниш е определен Хюсеин паша.⁵¹ Той е управителят на София, който в първия казус за Сараил е командващият, изпратил двама свои подчинени да бранят Кюстендил от отряда на хайдутината и впоследствие извършител на тяхната екзекуция. Хюсеин паша също така отговаря за документацията, отразяваща нападението на хайдутите и техните съюзници над Кюстендил. Може да се предположи, че при пълното описание на крепостта Ниш, извършено от османците, той е вмъкнал информацията за хайдутбашията, неговото напускане на крепостта и подаряването на семейството му от страна на османските водачи на арнаутския бюлюкбашия.

Вторият разказ дава основание да се предположи, че укрилият се в Ниш и оказал съдействие по-рано на хабсбургските водачи хайдутбашия Сараил е поставен в сложна позиция от двете противникови страни. Османската гледна точка е ясна, той е представен като разбойник и опасен човек за държавата.

⁵⁰ *Silâhdar Tarihi*, vol. 2, c. 519; *ÖNB*, Cod. Mxt. 343 c, f. 8v–9.

⁵¹ **Пак там.**

В разказа за предаването на крепостта е отразено, че хабсбургските водачи се опитват да спасят своите пленени войници, но са изоставили семейството на Сараил, то е предадено на османците. Това показва, че те вероятно не са имали намерение да се погрижат за съдбата на хората, които са им оказали съдействие по време на военния конфликт. Вероятно хайдутбашията е оцелял, след като авторът не известява за обичайните наказания, които са налагани за подобни прояви и описвани от хронистите.

Войната, която се разразява на Балканите след Втората обсада на Виена, активизира хайдутството и разбойничеството, които имат различни проявления и форми. Случаите, в които има сведения за действия на хайдути, ни показват, че тези хора действат без конкретна идея за освобождаване от османска власт на потиснатото население на Балканите и че техните прояви са свързани най-вече с възможността да се възползват от политическата ситуация, с цел лични облаги. Съчинението на Силяхдар дава противоречива информация относно хайдушките прояви – от една страна, хайдутите са представени като съюзници на европейците, а от друга, че те представляват постоянен военен контингент, който има готовност да се включи в бойни действия.

По този начин явлението *хайдутство* се политизира в контекста на войната. Балканските участници се явяват *наемници*, които имат за задача да подготвят евентуално настъпление към Кюстендил на европейските военни части, като съумяват да се облагодетелстват от това. Тези конверсии допринасят за натиска върху обикновеното население от Османската империя, което няма пряко отношение към политическата ситуация, но също така показват на европейските сили, че могат да преодолеят със съдействието на местните християни травмиращата опасност, идваща от югоизток.

Приказка за моравата и Божията сила

Валери Кацунов

A story for the lawn and God's power
Valeri Katzounov

Summary

More or less we all now our own history. Some from school, others from University. For the most of us it is a dry and boring subject, full of facts, dates and names. I hope that presenting History as a tale for the past is much more desirable and understandable than the stiff academic style that has occupied the school textbooks. In the times we are living in, times of rudeness, incompetence and arrogance, the fascinating image of our past can make our present more bearable.

Key-words: history, fairy tails, mower, fire fighter, gardener.

В началото Земята била пуста и само вятърът се носел над нея. Бог избрал едно по-тихо място. Дал му от своята сила и направил пръстта плодородна. Слънцето засияло ярко, а водата станала бистра и хладна. Видял това Бог и му харесало. Решил да засее мястото и да го направи пъстро, както били шарени народите във Византия.

Семената потънали в меката пръст и поели живителна влага. Пуснали корени и обърнали цветните си личица към слънцето. Те били красиви, но крехки, олюлявали се под напора на вятъра. Но Божията сила била в тях и те устояли на вятъра. Благословеното място се превърнало в пъстра морава. Славянските растения били силни и здрави, но не познавали своя Създател, а Бог бил доволен от стореното.

Не минало много време и други растения, които Бог посял на по-бедна почва, научили за това място. Те също не познавали Бога и затова помолили вятъра да ги пресели. Вятърът грабнал жадните прабългарски растения и ги заселил в единия край на ливадата. Видял Бог това и не се възпротивил. Земята била богата, а слънце и вода имало за всички.

Минали години. Стари и нови растения живеели в мир помежду си. Нарекли своята морава България и били доволни – всеки на своето място в ливадата. Слънце и вода имало за всички. Видял Бог, че иначе всичко върви добре, но моравата не е еднакво пъстра. Тогава той решил да им се открие и да ги свърже.

Растенията познали Бога и моравата станала по-шарена. Те научили какво е светлината и откъде идва водата. Божията сила била в тях, но те не знаели дотогава за нея.

Минали години. Всички стръкчета се радвали на Божията благодат. Слънцето било толкова ярко, а водата толкова бистра, че растенията забравили за вятъра. А той бил волен и довял нови – този път византийски растения.

Новите познавали Бога и в негово име разместили старите растения, взели повечето от водата и се устремили към слънцето. Пораснали високи и хвърлили сянка. Така минало доста време.

Измъчили се българските растения. Живеели в сянка. Водата не стигала за тях. Събрали се и дружно помолили Бога. Той се смилил и им помогнал да прогонят византийските натрапници. Слънцето отново огряло поляната. Растенията били щастливи в своята България, но все още не познавали Божията сила.

Минали години. Божията благодат не стихвала. Ливадата била от пъстра попъстра. Растенията отново забравили за вятъра. По-високите се възгордели и взели, че разделили моравата на части. Сега всички живеели не в една, а в три и повече Българии.

Видял Бог това и се разгневил. Решил да ги накаже. Отнел им силата и им изпратил градинар с чалма. Градинарят бил добър стопанин. Той донесъл нови азиатски семена и ги засял сред старите. Дълги години косил и поливал, поливал и косил. Поддържал всички стръкчета еднакво високи. Ливадата станала гъста и еднакво равна.

Изминало много време и градинарят остарял, уморил се. Косата му се затъпила и започнала да коси неравномерно. Някои растения, дето били по-близо до водата, израснали по-високи. Престарелият косач започнал да се спъва в тях. Станало му трудно да коси и полива. Разболял се и се залежал. Тогава Бог изпратил друг косач с двуглав орел на челото, който разорал половината ливада и преместил лежанката на стария косач по на юг от нашата морава. После си отишъл.

Останали без градинар, освободените стръкчета свободно се устремили към слънцето. Те усетили силата на свободата, но не знаели какво да правят с нея. Всяко искало да вземе повече вода. Започнали да гледат към съседите и да се подреждат като тях. Събрали се и след консултации с косача освободител и други световни градинари си внесли един, а после и друг градинар. Моравата станала по-китна отпреди.

Близки и далечни започнали да гледат към разцъфналата ливада. Съседите почнали да ревнуват. Изпокарали се. Скандалът се разраснал и станала война. За да ги накаже, Бог изпратил няколко косачи от близките околности и световния Божи парк. Опитите на градинаря да се справи се оказали безплодни и моравата повехнала на два пъти. Растенията решили, че градинарят е крив и че те могат да се справят по-добре. А той излязъл в пенсия и си заминал, като оставил сина си на своето място. Новият градинар въвел нов ред в моравата, като понижил всички растения.

Не минало много време и в световния парк отново настанала неразбория и пак станала война. Синът на вносният градинар решил да се споразумее с косача със свастика и така разширил моравата на юг. А пък този косач сметнал, че Бог му е дал сила, и решил да прекрои целия Божи парк. Тогава Бог изпратил един отвъд морски косач с бяла петолъчка и един от изток с червена петолъчка. Те трябвало да възстановят Божия ред.

На нашата ливада се паднал този с червената петолъчка. Той бил голям и силен и никой не можел да му устои. Синът на вносният градинар вече бил починал, а

неговият внук бил малък и се оттеглил надалеч по други места. Червенозвездният косач не само окосил ливадата, но и определил на кои стръкчета се полага повече вода. Грижил се за тях. Започнал да ги тори. Построил парници. Появили се активни борци за светлина и вода. Любимците на косача израснали високи и хвърлили сянка върху своите по-дребни събратя.

Видял това Бог и много се ядосал. Торенето и парниковите глезотии не влизали в Божия ред. Той прогонил сомнителния косач и пуснал водата за всички. После изпратил Вятъра на промяната, който издухал парниците и огънал любимците.

И отново всички стръкчета се устремили свободно към слънцето. Божията сила пак била с тях и те решили, че ще се справят сами. Да, но някои вече били пуснали здрави корени и имали запаси от тор. Те устояли на Вятъра и се изправили.

Едва сега растенията разбрали, че само Божията сила не е достатъчна. Нужен бил ред. Събрали се и започнали да се подреждат. Разделили се на партии и движения. Малки и големи, ниски и високи – всички настоявали, че тъкмо техният ред е благословен от Господа. Върнал се и внукът на вносният градинар, който си основал свое движение.

Така, по направения ред започнали да се провеждат избори и избраниците били нарочени за политици. Подредени в лехата – парламент политиците започнали да пишат закони и да устройват новия ред, определен от тях като Демокрация. Основите на този ред били записани в книга – конституция.

Лехата на растенията политици се оказала лелеяно място за много растения. И с право. Тук Слънцето греело постоянно. Имало всякакво изобилие на тор, минерали и живителна влага. Нямало Вятър, а само лек повей, и то само за разхлаждане на уморените от седене стебла и стволоче. Впрочем именно тази умора била причината мнозина от тях да излизат на чести разходки извън лехата в работно време. Тъй, тъй – всички започнали да гледат към Европейския парк.

Минавали години. Демокрацията крепнела и ставала все по-развита и по-развита. Българската моравка била поканена и станала член на световното цветно семейство за отбрана срещу насекоми – вредители и техните пъкдени планове. Най-после нашенци влезли и в Европейския парк. Там, в местната леха – парламента, торове били толкова вкусни, че всички избраница гледали да си отнесат в къщи.

Четири години внукът на вносният градинар стригал българската моравка и така довел една Триглава ламя. Ламята опустошила моравката като при пожар и растенията потърсили спасение от един пожарникар, който вече бил в образа на Крали Марко. Той пък довел цяла банда служители да въвеждат ред. Част от него било условието торове за моравката да минават през един сребролюбец. Редът на службащите не се понаправил на цветята. Те прогонили фуражките, но останали техни съмишленици и торовите продължавали да текат през сребролюбца. Не след дълго пожарникарят отново дошъл на власт. Резервоарът на сребролюбца се пукнал и торове изтекли незнайно къде. За да ги възстанови, пожарникарят взел заем от снабдителите на световния парк. Това му се усладило и след година взел отново.

Българските растения продължавали да се делят на високи и ниски. За първите имало, разбира се, повече слънце. Те живеели на определен от закона Завет, черпели вода до насита и складирали торове за деца и внуци. Говорели на своите по-дребни събратя, че това е то Божият ред – Демокрацията. А Бог се отдръпнал и гледал какво се опитват да сторят с Неговата сила и в Неговото име на благословеното от Него място.

Българските лекари през XIX в.

Приноси в европейската медицинска наука и книжовна дейност по опазване здравето на населението

Стоянка Кендерова

Bulgarian physicians during the 19th century
Contributions to the European medical science and literary activity for the preservation
of the health of the population
Stoyanka Kenderova

Summary

During the 19th century many Bulgarian young people departed for European countries to obtain higher education. About 442 persons received academic degrees; half of them are physicians, military physicians and pharmacists. In different European cities, the Bulgarian physicians specialized in internal and infectious diseases, obstetrics and gynecology, urology and other fields. Their research topics concerned European science contemporary problems.

Returning to their home towns the Bulgarian physicians were confronted with miserable standards of living, wide spread epidemics and other medical issues. They put many efforts in raising the health culture of the population. Many of them published articles in Bulgarian media in which commented the causes of some diseases and tried to build new hygienic habits, mainly as part of childcare.

Key-words: Bulgarian physicians; medical education; European medical science; hygiene.

Съществените промени от социално-икономическо, културно и политическо естество в живота на българското общество, възприемани като Българско възраждане, настъпват още през XVIII в. Промениящата се обстановка от края на същото столетие и особено през първата половина на XIX в. изостря нуждата от повече специалисти в различни области на знанието, които се отличават с по-високо образование и с нови отговорности и задачи в областта на просветата, културата и политиката. Заражда се националната ни интелигенция, чиито представители произхождат предимно от най-напредналите в стопанско отношение български селища, като Котел, Сливен, Шумен, Търново, Пловдив, Копривщица, Охрид и други. Неотменима част от нея са и българските лекари, немалко от които се ориентират към европейско образование.¹

¹ За българската интелигенция през Възраждането вж. Арnaudов, Михаил. Творци на Българското възраждане. Т. 1, Първи възрожденци. София, 1969; Радкова, Румяна. Бъл-

От 30-те години на XIX в. до Освобождението на България около 442 души завършват висше образование и получават университетска диплома. Около 50% от тях са медиците: лекари, военни лекари и фармацевти.² Това показва, че в стремежа си да задоволи появилите се нужди от висшисти специалисти в различни области на науката и в отделните приложни сфери, българското възрожденско общество чувства най-голяма потребност от подготвени лекарски кадри.³

Българските медици се включват и в различни области на общественно-политическия и културен живот, понякога твърде отдалечени от тяхното медицинско образование. Те се проявяват като книжовници, педагози, общественици, политически дейци и революционери. Такива са били нуждите и изискванията на времето, през което живеят, и те в повечето случаи успяват да отговорят на тях.

Българските лекари с принос в развитието на европейската медицинска наука

През периода на Възраждането в българските земи не се достига до пълното разгръщане на всички образователни форми и степени. В повечето случаи не се реализират плановете за организиране на средни специални и дори на висше училище⁴. Това се отразява на процеса на формирането на националната интелигенция и на общия ход на културното ни развитие. Изходът, който българското общество намира, е в изпращането на млади хора в учебните заведения в други страни⁵.

Отдалечеността, езиковата бариера и сравнително големите материални разходи, необходими за следването в Западна Европа, обаче са причина там да

гарската интелигенция през Възраждането (XVIII–първата половина на XIX век). София, 1986; **Генчев**, Николай. Българско възраждане. 3. доп. и прераб. изд. София, 1988; **Българската** възрожденска интелигенция. енциклопедия. състав. Н. Генчев, Кр. Даскалова. София, 1988.

² **Българската** възрожденска интелигенция..., с. 87; **Петровски**, Иван. Съвременното българско здравеопазване от 1877 година до наши дни. Кн. 1, Началото. 1877–1901. София, 2001. На с. 281–339 е публикуван списък на български лекари, завършили европейски медицински университети през XIX в.

³ **Каймакчиева**, Радка. Медицината през епохата на националното Възраждане (втората половина на XVIII век до Освобождението). – В: *История на медицината в България*. ред. Вера Павлова. София, 1980, с. 98–116; **Бъчварова**, Нели. Медицината и лекарите на Българското възраждане. – В: *Измерения на българската медицина*. ред. М. Апостолов. София, 2001, с. 67–97.

⁴ Вж. **Кендерова**, Стоянка. Към историята на българските училища в Костурско в края на XIX–началото на XX век. – В: *Състояние и проблеми на българската ономастика*, т. 10 (сборник, посветен на 90-годишнината от рождението на проф. Николай Ковачев), В. Търново, 2010, с. 594–610; **Същата**. Представата за Ориента в програмата на българските и турските училища през XIX век. – В: *Библиотека*, 2011, кн. 5–6, с. 49–72; **Kenderova**, Stoyanka. La représentation de l'Orient dans les programmes des écoles turques et bulgares au cours du XIXe siècle. – В: *Res Orientales*, vol. 20, 2011, с. 283–299 и посочената там литература по въпроса.

⁵ **Радкова**, Румяна. Просветни центрове за българите през Възраждането във от пределите на страната. – В: *България в света от древността до наши дни*. т. 1. ред. Д. Косев. София, 1979, с. 440.

постъпват предимно деца на богати семейства или стипендианти на заможни българи в чужбина. Още от началото на XIX в. богатите български търговци изпращат синовете си да следват в Париж и Виена. Към средата на века, с по-нататъшното развитие на Източния въпрос и засилването на културното проникване сред балканските народи, западните страни набелязват по-системни мерки и изработват програми за привличане на българи в своите учебни заведения. Тук те имат възможност да влязат в непосредствен досег с високо развита култура и да се формират под влияние на напредничавите общественно-политически движения и идеи. По този начин се превръщат в своеобразен духовен мост на влияние на прогресивната европейска култура върху цялото българско общество.⁶

Д-р Марко Павлов (ок. 1785–1864), завършил в Монпелие (Франция)⁷ в самото начало на XIX в. (между 1805 и 1807 г.), е първият българин с диплом за висше образование по медицина. От 1856 г. до Освобождението на България почти няма година, когато един или повече млади българи да не са завършили медицина в Западна Европа. Западноевропейската школа осигурява на българската медицина през Възраждането 48 лекари. Тя определя и насоките в академичното им мислене и развитие. Темите, разработени от българите в западноевропейските университети, са подбрани според нуждите на западноевропейската наука за момента и имат съществен принос в нейното развитие.

Първата докторска дисертация, защитена от българин в епохата на Възраждането, принадлежи на **Атанас Богориди** (ок. 1788–1826), брат на княз Стефан Богориди, заемал важна дипломатическа служба в Османската империя. Това става през 1816 г. в гр. Вюрцбург (Германия), а темата на дисертацията, написана на немски език, е „Разглеждане на смилането в човешкия стомах“ (*Betrachtungen über die Verdauung im menschlichen Magen*). В уводната част авторът излага разбиранията си за материята и жизненото начало, след което описва стомаха и факторите, които действат върху храната в стомаха. Втората част на дисертацията е посветена на физиологията на храносмилателния апарат. Д-р Богориди отдава голямо значение на експерименталните проучвания и изразява мисълта, че те трябва да изяснят някои от неразрешените дотогава проблеми.⁸

Също в Германия, но този път в Мюнхен, през 1831 г. **Петър Берон** (1799–1871) защитава написаната на латински език „Встъпителна дисертация върху нов тазомер и ембриометър“ (*Novum lecanometron et embryometron*). За нея той е удостоен с докторска титла по медицина, хирургия и акушерство. В първата

⁶ **Генчев**, Николай. Франция и българското духовно възраждане. София, 1979; **Ghentchev**, Nikolay. La France et l'enseignement bulgare pendant les années 40 et le début des années 50 du XIXe siècle. – В: *Etudes historiques*, 1978, 8, с. 191–210.

⁷ И след 1878 г. гр. Монпелие продължава да играе важна роля във формирането на български медицински кадри. Вж. **Dulieu**, Louis. Les relations entre la Bulgarie et la Faculté de Médecine de Montpellier (1878–1944). – В: *Двадесет и шести* международен конгрес по история на медицината. Пловдив, 20–25 август 1978. доклади от конгреса. Т. 1. София, 1980, с. 103–110.

⁸ **Киркова**, Татяна. Докторската дисертация на д-р Атанас Богориди. – В: *Сборник в чест на акад. Никола В. Михов по случай 80-годишнината му*. София, 1959, с. 191–203.

част на труда се разглежда предложеното средство за измерване на таза, което представлява плетена ръкавица. Втората част е посветена на приложението на тазомера за измерването на плода, поради което е наречен и ембриометър. От съществено значение е съотношението между размерите на таза и тези на плода, което трябва да се знае, за да се направи правилна прогноза дали раждането ще бъде леко, или тежко. Авторът се спира и на възможността да се определи диаметърът на главата на плода.⁹

В областта на акушерството е и следващата дисертация, защитена през 1848 г. в Париж от **Георги Атанасович** (1821–1892). В нея се третира въпроси за маточното кръвотечение. Д-р Атанасович е първият български професор по медицина. Своя принос в развитието на медицинската наука той дава и като преподавател в Медицинското училище в Букурещ, където е назначен през 1856 г. Тук той е професор по патология, а по-късно чете лекции по съдебна медицина и токсикология. Признат е и за един от най-добрите акушеро-гинеколози в Румъния¹⁰.

Д-р Петър Берон насочва и племенника си **Васил Берон** (1824–1905) към следване на медицина в Германия (Вюрцбург), където през 1852 г. той успешно защитава докторат. В труда си Васил Берон излага тогавашните разбирания за патологията, диагностиката и прогнозата на тетануса. Спира се и на физиологичните и лечебните свойства на индийския коноп, като описва един наблюдаван от него случай, лекуван с това растение.

Дисертацията на **д-р Тодор Стоянович** (1844–1894), защитена през 1869 г. в гр. Монпелие, е първият труд в българската възрожденска медицинска литература, в който се разглеждат въпроси на урологията. Посветен е на задържането на урината, посочени са мястото и причините за възникването на заболяването. Т. Стоянович отправя съвети към практикуващия лекар да следи в ежедневната си дейност за подобни, описани от него случаи. Той е действителен член на Медицинското дружество в Монпелие.

Най-вероятно през същата година **д-р Панайот Селвили**, учил 15 години в различни училища в Европа и завършил медицина в Цюрих, защитава дисертация „Върху патологичната анатомия на паралитичната деменция“ (Zur pathologischen Anatomie der Dementia paralytica). След това специализира около две години в някои от известните болници в Европа. Практикува обща медицина, хирургия и акушерство.

Един от големите просветни центрове за българите през целия XIX в. е Букурещ. Модерното медицинско образование в Румъния се свързва с реорганизирането на Медицинското училище, което от 1869 г. се превръща в Медицинска академия. Тогава за негов директор е назначен дошлият от Франция млад и способен лекар Карол Давила (1828–1884). Към това учебно заведение започват да проявяват жив интерес и българите, като в него получават образование голяма част от

⁹ Доктор **Петър Берон**. По материали от архива на д-р Васил Бакърджиев. ред. Н. Напелтова и Р. Джамбазова. София, 1999.

¹⁰ Наред с преподавателската си дейност през 1872 г. той отпечатва в Румъния няколко свои труда: „Съдебно-медицински експертизи“, „Отравяне с арсеникова киселина“, „За състоянието на детската болница“, „За епидемията от дифтерия“ и др.

първите ни медици.¹¹ През периода 1862–1877 г. в него учат 63 стипендианти, а над 20 други лица ползват средства, отпуснати от общините, от женски дружества, от братята Евлоги и Христо Георгиеви.¹²

Румънската медицинска школа е не само под влияние на френската медицина, но по силата на споразумение между двете страни, завършилите медицина в Букурещ могат да продължат образованието си във Франция. Такъв е случаят с **д-р Стоян Йорданов** (1844–1890). След като завършва фелдшерския отдел на Медицинското училище и работи на различни места в Румъния, той заминава за Париж, за да следва медицина. През 1876 г. защитава дисертация на тема „Някои размишления и наблюдения върху дифтерийната ангина“ (*Quelques reflexions et observations sur l'angine diphthérique*).

Само две години по-късно, отново в Париж, **д-р Алеко Апостолов**, завършил вече Медицинския факултет в Букурещ и тригодишна специализация в Париж, защитава докторат в областта на урологията – „Фистули на пикочната система при мъжа“ (*Des fistules urinaires chez l'homme considérées surtout au point de vue de leur développement*).

През 1874 г. четирима българи завършват медицина в Букурещ и защитават дисертации. **д-р Христо Чобанов** (1849–1910) пише върху пелаграта (недостиг на витамин В5 или РР), заболяване, което се е срещало много често в Румъния. Още докато следва в Букурещ, **д-р Георги Хаканов** (1851–1899) прекарва голяма част от времето си в секционните зали и в хирургическата клиника, като се подготвя за хирургическа дейност. При завършване на образованието си той защитава докторска теза на тема „Няколко думи върху заболяването на бъбреците, описано под името болестта на Брайт“. Той прави и първата голяма операция през епохата на Възраждането, като ампутира една ръка под обща упойка с етер.

Темата на **д-р Георги Странски** (1848–1904) е „Няколко думи върху дифтерията“, а защитената от **д-р Иван Славков** (р. ок. 1848) дисертация е „Няколко думи върху външно проявяващата се продължителна треска“. На подобна тематика е и

¹¹ **Жечев**, Николай. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. София, 1991, с. 137; **Сюпюр**, Елена. Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век. София, 1982.

¹² Особено популярни в българските среди от това време са гръцките училища в румънските княжества. На едно от първите места сред тях е т. нар. Княжевска (Бейска) академия в Букурещ, основана през 1694 г. към манастира „Св. Сава“, с цел да обучава децата на местната аристокрация. До 1820 г. заедно с учащите се младежи в гръцката гимназия в Яш броят на българите, получили тук образование, достига 34. Не малко от тях се изявяват по-късно като видни дейци на Българското възраждане. Подготовката на просветени българи в ранния етап на Възраждането е активно подпомогната и от гръцкото училище в Брашов. Вж. **Радкова**, Р. Българската интелигенция..., с. 336, 440; **Жечев**, Николай. Букурещ – културно средище на българите..., с. 122–132; **Camariano-Cioran**, Ar. Les académies princières de Bucarest et de Jassey et leurs professeurs. Thessaloniki, 1974; **Алексиева**, Афродита. Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. – В: *Studia Balkanica*, 1979, 14, с. 156–180; **Данова**, Надя. Към въпроса за ролята на Гръцкото просвещение в процеса на формирането на българската възрожденска идеология. Адамандиос Кораис и българите. – В: *Studia Balkanica*, 18, 1985, с. 41–80.

докторатът на **Михаил Атанасович** (1851–1877) „Няколко думи върху треската“, защитен през следващата 1875 г.

През 1866 г. **Паскал Бисеров** (1844–1921) постъпва в Медицинското училище в Букурещ. След четири години завършва фелдшерския отдел с титлата „лисансие по медицина и хирургия“. Записва се в Медицинския факултет и през 1875 г. защитава дисертация, в която систематизира и анализира наблюдения за терапевтичното действие на алкохола като стимулиращ медикамент. Получава диплом по медицина и хирургия.

Георги Григоров (р. ок. 1850) защитава докторската си теза „Произход и патогенеза на пуерпералната [следродилната] треска“ през същата година. Следващата 1876 г. е белязана със защитата на още два доктората в Букурещ: „Остър ставен ревматизъм“ на **М. Сотиров** (неизвестни биографични данни) и дисертацията върху торакоцентезата (създаване на отвор през гръдната стена) на **Георги Сарафов** (1849–1915), издадена в Букурещ през 1878 г.

През 1870 г. **д-р Стойчо Загорски** (1848–1902) също завършва Медицинското училище в Букурещ, след което се завръща в родния си град Севлиево, където се установява на лекарска практика и отваря собствена аптека. Той прави проучвания върху патологията в града и района, като съсредоточава наблюденията си върху сифилиса, който през онези години е бил доста разпространен в този край. През 1875 г. пристига отново в Румъния, за да обобщи и анализира наблюденията си. Написва труда си „Върху причините и разпространението на сифилиса в Севлиевския край“ и го защитава през 1877 г. като докторска теза.

Много българи, между които **Атанас Богориди** и **Никола Сава Пиколо**, след завършване на образованието си в различни училища в Румъния остават на работа тук и допринасят за развитието на просветното дело в страната. Н. Пиколо преподава и гръцка история в прочутия лицей на остров Хиос. Като професори в медицинското училище, а по-късно и в медицинския факултет в Букурещ, се изявяват **д-р Г. Атанасович**, **д-р П. Протич** и членът на Румънската академия на науките **д-р Захари Петреску** (1841–1901). По този начин те доказват, че според силите и възможностите си българите дават своя принос в културното развитие на другите балкански народи.

През 40-те години на XIX в. популярност сред просветените кръгове в българските земи добиват и руските учебни заведения.¹³ Най-голямо значение за подготовката на българи с висше образование има Москва. Тук през периода 1867–1873 г. следва медицина и **д-р Димитър Моллов** (1845–1914). След завършване на образованието си той остава във факултетската хирургическа клиника като помощник на проф. Гага. По негово внушение се заема с изучаване на използването на хлороформа и защитава дисертация на тема „За хлороформирането по способа на Клод Бернар“. В нея е отделено специално внимание на влиянието, което оказват върху човека емоционалните въздействия. Авторът изтъква, че успехът на операцията „се намира в голяма зависимост от рефлекторната чувствителност на оперирания

¹³ Повече за ролята на българските търговци в руските градове, подпомагали български младежи, както и за политиката на руското правителство по отношение образованието на славянските народи, вж. **Радкова**, Румяна. Българската интелигенция..., с. 442.

субект“. За да се избегнат евентуални последици от очакването и подготовката на операцията Д. Моллов препоръчва 20–30 минути преди наркозата и операцията на болния да се направи подкожно морфин. Въпросът за премедикацията с морфин в онзи момент е новост в медицината и намира истинската си оценка много години по-късно. Според съвременни автори трудът на Д. Моллов представлява принос в световната анестезиологична литература и се цитира в основни ръководства по специалността.

Един от най-големите просветни центрове за българите на Балканите е столицата на Османската империя – Истанбул. Неговата роля нараства особено много от средата на XIX в., когато се активизира българската общност в града, засилват се политическите цели на западните държави за културно проникване сред народите на европейските провинции на империята, а османското правителство широко прокламира стремежа си за реформи¹⁴.

Основната фигура, която заслужава да бъде отбелязана, е на **д-р Христо Стамболски** (1843–1932). През 1858 г. той е приет във Военното медицинско училище. Дипломира се през 1868 г. с чин майор (*бинбашъ*), след което е назначен за професор по анатомия в Гражданското медицинско училище. Една година по-късно вече е професор по анатомия и във Военното медицинско училище.

Д-р Стамболски превежда на османотурски език атласа по дескриптивна анатомия на човешкото тяло на проф. Жозеф-Никола Мас, преподавател в Медицинското училище в Париж, а през 1874 г. издава ръководство по анатомия *Мифтах-и теширих*, състоящ се от три части: текст към атласа, самият атлас и речник по анатомична терминология.

Независимо че се ползва с голяма популярност като лекар и учен анатом, поради активната си дейност в просветното и църковно движение на цариградските българи, през 1876 г. е изпратен със санитарен отряд в Ниш, а по време на Руско-турската война е заточен в Йемен. Тук, като завеждащ болница в Сана, той прави проучвания върху филариозата – паразитно заболяване, срещащо се главно сред войниците и разпространявано от комарите. Публикува резултатите от изследването си на френски език, а по-късно изпраща събраните материали на Медицинския факултет в Лондон, за да бъдат изложени в неговия музей. Престоят му в Йемен е подробно отразен в неговите дневници и спомени¹⁵.

Д-р Стамболски се завръща в България през 1879 г. и заема важни постове в Източна Румелия. През 1883 г. е назначен като градски лекар в родното си място – Казанлък. През 1903 г. работи в Александровската болница в София, а през 1912 г., по време на Балканската война, е директор на Санитарната дирекция, след което се оттегля от политическия и обществен живот.¹⁶

¹⁴ **Начов**, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. – В: *Сборник на БАН*, кн. 19, 1925, с. 1–208; **Петрова**, Дарина. Цариградските българи. София, 2000.

¹⁵ **Стамболски**, Христо. Автобиография. Дневници. Спомени. 1852–1879. в 3 т. София, 1927.

¹⁶ **Стефанов**, Васил. Българската медицина през Възраждането. София, 1980, с. 150–154; **Българската възрожденска интелигенция...**, с. 609.

Приносът на българските лекари в създаването на здравна култура у населението и в борбата с епидемиите

През последната четвърт на XIX в. значително се увеличава броят на лекарите, завършили медицина в чужбина. Една част от тях се завръщат по родните места и се отдават на лекарска практика. Тук те се сблъскват обаче с неимоверни трудности, предизвикани от мизерните условия на живот, разпространението на епидемии¹⁷, недостатъчните грижи за подрастващите и други проблеми. Това ги подтиква към създаване на специализирани трудове, с цел ограмотяване на населението и повишаване на неговата здравна култура. По този начин те оформят научната насока в медицинската книжнина през Възраждането, създадена на български език. Тя обхваща няколко десетки книги и стотици статии, разпръснати по различни вестници и списания¹⁸.

Първата книга в българската възрожденска медицинска книжнина, в която се дават най-сериозни познания от областта на анатомията, физиологията и дори на хистологията, се появява през 1870 г. в град Болград. Това е обемистият труд „Естествена история“ на **д-р Васил Берон**, който през периода 1864–1872 г. живее в същия град, отначало като директор на гимназията, а впоследствие като практикуващ лекар. За съставянето му той използва постиженията на естествените и морфологичните науки от XIX в., а това позволява да се придобие представа за състоянието им по онова време.

Ниската медицинска култура на населението е една от причините за високата заболяемост и смъртност сред него. Поради това лекарите насочват усилията си към **популяризиране на хигиената** и създаване на здравни навици у народа. Преподаването по хигиена се въвежда в училищата от **д-р Петър Берон**. Разделите „Човек“ и „Как да пази човек здравето свое“ в неговия „Рибен буквар“ служат за учебни пособия, по които в първоначалното училище се преподава науката за човека и начините за запазване на здравето му.¹⁹

През 1874 г. в. „Век“ отпечатва статията на **д-р Стоянович** „Хигиената у нас“. В нея той разглежда разпространението на туберкулозата, а причината за това вижда в мизерния начин на живот на голяма част от населението. Авторът се спира и на въпроса по какъв начин хигиената трябва да укрепи здравето на хората

¹⁷ **Кендерова**, Стоянка. Мерки на административната власт срещу разпространението на болести и епидемии в Търговище и региона. – В: *Известия на Исторически музей – Търговище*. т. 2. Търговище, 2009, с. 99–107. Основна причина за създаването на т.нар. болници за бедни и преселници е разпространението на болести и епидемии сред хилядите мигранти, които се преселват в българските земи след Кримската война (1853–1856) и след войните, водени от Русия в Северен Кавказ, както и затрудненията, които изпитват лекарите по места. Повече по този въпрос вж. **Кендерова**, Стоянка. Болници за бедни и преселници в Дунавския вилает. София, 2015.

¹⁸ Вж. **Големанов**, Христо. Възрожденска медицинска книжнина. София, 1964.

¹⁹ Хигиена, анатомия и физиология по онова време се изучават в училищата в Хасково, Калофер, Стара Загора и Габрово, където се чувства остра нужда от учебни помагала. Вж. **Каймакчиева**, Радка. Медицината през епохата на националното Възраждане (втората половина на XVIII век до Освобождението). – В: *История на медицината в България*. ред. Вера Павлова. София, 1980, с. 98–116.

и също препоръчва тя да бъде въведена като учебен предмет в училищата. Той отдава значение на гимнастиката и на физическите упражнения за децата. В края на статията съобщава, че е превел от френски език една книга по хигиена.

Една година по-късно **д-р Хаканов** публикува две статии, които имат отношение към същата проблематика. В първата – „Болест“, той дава отговор на въпроса какво представлява болестта и разглежда причините, които довеждат до различни заболявания: неправилен начин на хранене, нехигиенични жилища, носене на неподходящи дрехи, неправилната програма в училищата. Във втората статия „Изкуствено затопляне“ се разглеждат също въпроси за хигиената, чието значение проличава особено много по време на епидемии.

Още като ученик в Медицинското училище в Букурещ през 1873 г. **д-р Христо Етьърски** печата в сп. „Училище“ дописки с медицинско съдържание. По-голям интерес представлява статията му „Хигиена за деца до тригодишна възраст“. В нея се изтъква, че за отглеждането на детето не е достатъчно само качествена храна, но са необходими и хигиенни изисквания, като добро облекло, къпане, чистене, проветряване, разходки и т.н. Това е първата статия в българския възрожденски печат, в която специално внимание е отделено на въпроса за детската хигиена.

През 1875 г. се появява и първият учебник – „Понятие за хигиената“ от **д-р Д. Начев**, издаден в Болград. Като дългогодишен преподавател по хигиена в централното болградско училище, авторът излага своя курс от лекции. По-късно излиза втори учебник на български език „Хигиена или как да се вардим здравето и работната сила между народа“, преведен от немски език от **д-р Д. Моллов**. По въпросите на общата, личната хигиена и училищната хигиена пишат и лекарите В. Караконовски, Ст. Чомаков, Н. Планински, Ат. Гръмников, Хр. Стамболски, Г. Хаканов и др.

Българските лекари обръщат сериозно внимание и на **инфекциозните и епидемиологичните заболявания**. В статията си „За ангината“, публикувана през 1872 г., **Ст. Загорски** разглежда въпроса за дифтерийната ангина, като описва клиниката на заболяването. Лечението, което препоръчва, се състои в изолиране на болния, локално приложение на лекарства и вътрешно приемане на такива. В друга своя статия, „Няколко думи върху болестта брусница“ (шарка), той посочва, че под това название в Севлиевския край се разбират болестите рубеола и морбили. **Д-р Загорски** разглежда клиниката на заболяването и описва четири периода в протичането ѝ. Препоръчва изолиране на здравите, а при по-леки случаи – ваксинацията като напълно безопасен метод²⁰. За техниката на ваксинацията, прилагана по онова време, може да се съди от статията „За присаждането“ на **д-р Венко Гръмников** (1846–1874), завършил Медицинското училище в Букурещ през 1870, публикувана през 1866 г. във в. „Время“.

Холерните епидемии през XIX в. намират също отражение във възрожденския периодичен печат и медицинската литература. Още през 1846 г. списание „Любословие“ помества публикации за болестта, а по повод продължилата до 1862 г. холерна пандемия главният лекар (*хеким башъ*) Исмаил ефенди издава брошура за болестта. **Д-р Ат. Гранитски** я превежда на български език под заглавие „Сбор-

²⁰ Вж. **Кендерова**, Стоянка. Мерки на административната...

ниче за холерата“ (Цариград, 1848 г.), а второто ѝ издание под заглавие „Описание за холерата“ излиза през 1849 г. В периодичния печат се появяват и статии от д-р Ст. Чомаков и д-р Г. Янкулов.

Интерес представлява и статията „Няколко думи за холерата“ на **д-р Васил Караконовски** (1840–1905), завършил медицина в Москва през 1864 г. Тя дава представа за познанията, които възпитаниците на Московския медицински факултет имат за това заболяване, посочени са методи на лечение и прилагани рецепти. Специално внимание на теорията на Петенхофер за причинителите на холерата и тифуса е отделено в статията му „Някои още забележвания за холерата и тифуса (тежката болест), направени в последно време“. В друга своя статия – „Коклюш“ той разглежда сезонността на заболяването, имунитета след преболедуване, усложненията, които дава, и клиничните особености на заболяването.

През 1866 г. излиза статията му „За охтиката“. Освен че отдава дължимото на учените, допринесли за изучаването на туберкулозата, той говори за стетоскопа (слушалките) и плесиметъра (почукване по пръстите), с помощта на които може да се диагностира болестта. Описва клиниката на заболяването, отхвърля заразният характер на болестта и обръща внимание и върху социалния ѝ характер. Според него повече боледуват бедните, а градското население страда повече от селското.

Българските лекари обръщат внимание и на **въпросите на храненето**. **Д-р Караконовски** написва „Няколко думи за млеколечението“, където изтъква, че млякото се е давало още в стари времена и се е препоръчвало от такива знаменити лекари като Хипократ и Гален. През 1869 г. във в. „Право“ **д-р Венко Гръмников** публикува статия, посветена на храносмилателния канал, а две години по-късно – друга статия, озаглавена „Млекопитанието на децата“, в която изтъква, че млякото съдържа всички храни (захар, вода, белтък), говори за естественото и изкуственото хранене и съветва майките да отбиват децата си едва тогава, когато им поникнат първите зъбки.

Д-р Начо Планински (1847–1895) също завършва Медицинското училище в Букурещ през 1870 г. Като лекар в Стара Загора публикува статията „Естествено възпитание“, в която разглежда въпроси, свързани с израстването на децата: къпане, хранене и др. Няколко години по-късно, през 1876 г. той печата статията „Пиянството и лошите следствия“. В нея разглежда накратко клиниката на **алкохолизма** и насочва вниманието върху последиците от това явление, като отбелязва, че те се предават по наследство. Пръв между възрожденските лекари говори за нуждата от здравна просвета, употребявайки именно това понятие, в борбата против алкохолизма. Лансира и идеята за създаването на граждански закони против пиянството.

Допуска се, че **д-р Странски** е автор и на няколко медицински статии, печатани под общото заглавие „Медицински беседи“ в списание „Знание“, издавано от Дружеството за разпространение на полезни знания, чийто член е и той. Централно място в две от тях заема **нервната система**: описан е главният мозък и са разгледани прояви като раздразнителност, възбудимост, усетливост и чувственост, отделено е внимание и на нервната система у животните. Трета статия е посветена на съня и сънищата.

Д-р **Иван Богоров** (1821–1892), завършил медицина в Париж през 1858 г., също се вълнува от нуждите на населението от медицинска помощ. През 1875 г. той написва единствения си труд „Селският лекар“, който представлява обобщение на медицинските му познания и лекарска практика. В него са изложени и ветеринарно-медицински въпроси.²¹

Независимо че от съвременна гледна точка представите за причините на разните болести, изложени във възрожденската ни литература, изглеждат наивни, в статиите на българските лекари се съдържат и доста рационални съвети за предпазване от заболявания, за спазване на лична хигиена и хигиена на околната среда, за прилагане на дезинфекционни средства и т.н. По този начин те допринасят за огромяването на населението, за повишаване на здравната му култура и в крайна сметка – за запазване на физическото му здраве.

Освен към медицината, възрожденските ни лекари проявяват подчертан интерес и към други области на знанието²², като най-ранните им изяви датират от първата половина на XIX в. Свързваме ги отново с имената на лица, прекарвали по-голямата част от живота си извън пределите на Османската империя и получили образование в западни университети. Най-ярката фигура в този аспект е д-р Петър Берон, чиято многоаспектна научна дейност протича главно в Париж, където се установява през 1839 г.²³ Д-р Васил Берон се представя също като учен-енциклопедист, работил в областта на езикознанието, историята и археологията, а името на д-р Иван Селимински (1800–1867), повлиян от античната гръцка философия и от идеите на Просвещението, свързваме с философията и социологията.²⁴

Общественият авторитет на българските лекари през Възраждането се определя и от дейността им в църковно-националната борба срещу Цариградската патриаршия. Те вземат участие и в политическите борби на българския народ, изявяват се като теоретици на националноосвободителната идея, участват в оформянето и развитието на политическата мисъл и подпомагат натрупването на политически опит.²⁵ Благодарение на полученото образование, на идейното им израстване и на възможността да познават обстановката на Балканите и в Европа, те успешно се ориентират в сложните политически отношения вътре в Османската империя и

²¹ Иван Богоров заема важно място и в културната ни история като основоположник на българския периодичен печат. С пари, спестени в Лайпциг, където през 1847 г. записва химия, а по-късно се прехвърля в Медицинския факултет, той издава в. „Български орел“, а по-късно – „Цариградски вестник“. Вж. **Българската възрожденска интелигенция...**, с. 77–78.

²² **Бешевлиев**, Веселин. Д-р Никола Пиколо като класик-филолог. – В: *Годишник на Софийския университет, Историко-философски факултет*, т. 37, 3, 1940–1941, с. 1–178; **Кръстанов**, Цветан. Развитие на естествознанието и медицината в нашите земи. София, 1966; **Алексиева**, Афродита. Атанас Богориди и списание *Ermis o Logios*. – В: *Литературна мисъл*, 1974, 6, с. 91–96.

²³ За по-пълна информация за творчеството на д-р Петър Берон, вж. **Стоянов**, Маньо. Българска възрожденска книжнина. аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878. София, 1957, с. 13–14.

²⁴ **Библиотека „Д-р Иван Селимински“**. кн. 1–14. София, 1904–1931; **Арнаудов**, Михаил. Иван Селимински. живот, дело, идеи. 1799–1867. София, 1938; **Селимински**, доктор Иван. Съчинения. ред. Р. Димчева и Н. Кочев. София, 1989.

²⁵ По-подробно вж. **Радкова**, Румяна. Българска интелигенция..., с. 329–357.

търсят пътища, по които би могло да се постигне крайната победа, като се обръщат както към революционните, така и към легалните форми. Някои от тях имат заслуги не само за нашето освобождение, но участват и в политическите борби на другите балкански народи. Създаването през 1814 г. на революционната организация „Филики етерия“ издига на нов, по-висш стадий националноосвободителното движение на Балканите.²⁶ Възникнала като гръцка организация, тя променя скоро плановете си и създава революционна мрежа, която обхваща и негръцките народи. Гръцкото национално освободително движение привлича и българи, завършили медицина в европейски университети.²⁷

Значително е участието им и в Кримската война (1853–1856), в Сръбско-турската война (1876) и в Руско-турската война (1877–1878). Една от главните задачи при изграждането на освободеното ни отечество е полагането на основите на българското здравеопазване. В разрешаването ѝ се включват лекарите, получили образование през трудните години на духовна и политическа зависимост и утвърдили се като специалисти в своята област. Макар и в недостатъчна степен, страната вече разполага с кадри, които помагат за преодоляване на изоставането, за осъществяване на дълбоките политически и социално-икономически промени и за изграждане на младата българска държава.

²⁶ Вж. **Тодоров**, Николай. Филики етерия и българите. София, 1965; **Същият**. Освободителните движения на Балканите и ролята на българите в тях. – В: *В памет на акад. Михаил Димитров*. София, 1974, с. 117–134; **Тодоров**, Николай, Трайков, Веселин. Българи, участници в борбите за освобождението на Гърция 1821–1828. сборник документи. София, 1971; **Куртев**, В. Обществено-революционна и военна дейност на възрожденските здравни работници. – В: *Военноисторически сборник*, 1979, 1, с. 118–129.

²⁷ Тези страни от дейността на българските лекари остават извън обсега на настоящата статия. Повече за тях вж. **Kenderova**, Stoyanka. Construire une nation sainte et vigoureuse: les médecins bulgares au XIXe siècle. – В: *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*. Sous la direction de Méropi Anastassiadou-Dumont. Paris, 2003, с. 185–206 и посочената там литература. За документация, свързана с българските лекари през Възраждането, вж. **Томова**, Дора. Опис на документи за здравното дело и здравеопазването, запазени в Български исторически архив на НБКМ. т. 1 (до 1878). София, 1986.

Демографски промени и лични имена на стопаните от Габрово – последната четвърт на XVII в.¹

Румен Ковачев

Demographic changes and proper names of taxpayers from Gabrovo city in the last quarter of XVII th century

Rumen Kovachev

Summary

The presented translation from Ottoman Turkish is a fragment from a detailed inventory of the names of the men, that paid the per capita yearly tax *jizya* (*haraç*) and lived in the village of Gabrovo at the end of the XVII th century. According to the performed tax reform these persons were divided into three categories after their property status. In view of the fact that in the village were recorded approximately 2000 forms of the Bulgarian proper names, the register represents a rich material for the study of this tradition.

Key-words: Gabrovo, XVII th century, proper names, Ottoman Turkish.

Представеният превод от османотурски език представлява фрагмент от подробен опис на имената на мъжете, които издължавали поголовния данък джизие (*хараç*), обитаващи село Габрово в края на XVII в. Според проведената данъчна реформа лицата, които издължавали този данък, били разделени в три категории – по имотното си състояние. Със записаните в селото приблизително 2000 форми от българските лични имена регистърът представя богат материал за нейното изследване.

Превод на фрагмент, извлечен от един от първите подробни описи на лица – немюсюлмани, които обитавали селища от казите и нахиите по територията на санджак Никопол, съставен около 1690 г. в отговор на провежданата повсеместно в Османската държава стопанска и данъчна реформа. Споменатите усилия на централната власт, в това число и в данъчната, и във финансова политика, белязала период на окончателното трансформиране на тимарската система, т.е. своеобразен край на класическия период от ранната османска история.²

¹ Съхранява се в държавния османски архив в Истанбул по сигн. ММ 4023, копие в архива на Ориенталския отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София.

² Описът е притежание на Истанбулския османски архив и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София, и има сигн. ВОА, ММ 4023. По редица въпроси от същността и реализация на поголовния данък, наричан джизие или харадж, има пределно

...

(с. 69)

...

С е л о Г а б р о в а³, [онези от жителите, които били] определени във висока категория [за плащане на поголовния] данък:

Сафчо, син на Димко; Томе Станко; Никола, син на Стайко; Гено Ленко; Стано Коста; Данко Ильо; Симо Петре; Неделко Стаино; Стойчо Стано; Стойко Никола; Рачо⁴ Симо; Добре Стоян; Петко Стоян; Велко Стоян; Никола Йован; Герги Стойко; Първан Стойо; Цочьо Никола; Петре Коста; Йован Илийо; Влайко Вагрошо (?); Нено Драгне; Петре Стайко; Никола Станко; Ильо Петре; ПенчоУбре(н); Герги Радомир; Петко Велко; Злато Йован; Дабе Йован; Стойко Вельо; Йован *Бакойе*⁵; Йован Костадин; Коста Радослав; Милчо Деко; Герги Стойо; Черньо(в) Никола; Рашо Стойо; Куме Думян; Стойо Михо; Стано Райчо; Тодор Марин; Първан Велко; Минчо Гено; Йован Крайо; Владико Драгул; Йован Вичо; Богдан Петко; Никола Богдан; Милчо Добре; Йован Кожан (Казан)⁶; Петко Коста; Богдан Стайко; Петко Илийо; Радослав Стайко; Трифон Стойко; Йован Никола; Мирчо Никола; Деко Йован; Стайко Йован; Б(П)ондо Калчо; Петко Радослав; Стано Стайко; Или(йч)о Станой; Тенчо Йон; Рашо Нено; Никола „Сотко“⁷; Дираган Никола; Петко Богдан; Стано Тодор; Първан Дано; Богдан Тодор; Влашо Велко; Грозьо Стоян; Лазар...⁸; Димитри Марин; Зилато Цветко; Рачо Стойко; Димо Минчо; Иплеван; Русе Герчо; Никола Братан; Стойко Димко; Петко Радослав; Петко Богдан; Петко; Никола Кожан; Йован Нешко; Нешко Радослав; Първул Петко; Неделко Йован; Димитри Обретин; Стоян Йован; Пройчо Герги; Пейо Драган; Радослав Яно; Герги Велко; Райко Сепет⁹; Влайко Петко; Ермени Станчо; Стоян Доси (Досьо); Стойо Милко; Богдан Стано; Драгол Йован; Дериман Стойо; Марко Петко; Милко Петко; Ни-

количество историографски изследвания у нас и в чужбина. В синтезиран вид повече по този важен раздел на изследване същността на османската финансова, стопанска, социална и етнорелигиозна действителност, както и по различни въпроси в методиката на събиране на този основен за държавния апарат данък вж.: **Димитров, С.** Предговор. – В: **Турски** извори за българската история, т. 26 (7), 1986.

³ Дн. гр. Габрово.

⁴ В османската специализирана финансова канцелария по ред причини нямали практика да поставят така необходимите диакретични знаци при изписване на дадена дума. Като се прибави и твърде схематичните почерци, ясно е защо дадено графично записване може да има няколко варианта на озвучаване на името. Тук и вариантът „Дачо“.

⁵ Много ясно е записано. Вероятно от това време и названието на местността *Бакойски баир*, намира се над централната част на града.

⁶ Твърде вероятно е да става въпрос за професия, занаят.

⁷ По причина на това, че в османския език няма звук и буква „Ц“, това е един от способите да се изпише името „Цветко“.

⁸ Тази част от името остава засега неразгадана.

⁹ Може да има връзка със занаята, свързан с плетенето на кошници.

кола Ильо; Йофчо Койно; Дане Стоян; Йован Вельо; Стоян Никола; Йован Заде¹⁰; Стоян Радослав.

(с. 70)

[Онези от жителите, които били] определени в средна категория [за плащане на поголовния] данък:

Неделко Новак; Герго кожара; Стоян терзи¹¹; Милко Йован; Станчо Тодор (Костадин)¹²; Стано Димитре; Димо Влади; Пейо Марко; Драган Стайно; Герги Стайно; Петко Стайно; Станчо Стойчо; Коста Койчо; Душко Коста; Стоян Саво¹³; Стефан Ильо; Никола Йован; Куман Аблак; Никола Неделко; Петре Марко; Райко Сафчо; Петко Дамянко; Пенчо Халачо¹⁴; Драгул Йован; Стоян Стой¹⁵; Стоян Халачо; Велко Неделко; Милчо Дабижив (?); Новак Петко; Стоян Петко; Радко Велко; Йован Калчо; Владико Добре; Стано В(и)ладико¹⁶; Петко Димитри; Продан Неделко; Драгол Стоян; Куман Истаменичка (?); Стоян Стаменика; Велико (Велко) Никола; Рачо Драгол; Колчо Станко; Велчо Велико; Владо Богдан; Неделко Стойко; Истарато (Страти) Симо¹⁷; Стоян Ильо; Стойка Стоил; Ильо Драгул; Велчо Петре; Стоян Богдан; Продан Димитри; Радомир Симо(в); Рачо Димо; Гергина Войне¹⁸; Петре Димо; Станчо Петре; Никола Стайно; Петре Ильо; Новак Петко; Петко Пейо; Марин Стоян; Добре Стоян; Продан чифутко¹⁹; Гергина Пейо;

¹⁰ Персийският вариант на османското „оглу“, т.е. син, роден.

¹¹ Много вероятно, при това на първо записване, писарите да отдавали голямо значение на личните именни форми, а не на външните белези и дадености, както и на конкретното производствено занимание на отделната личност. В този му вид регистърът представя имената на едно значително количество здрави мъже, които по презумция би трябвало да са селскостопански производители. Това обаче едва ли е било така дори само по простата причина, че котловината или по-точно дефилето, в което обитавали габровските жители, през вековете преди, а и след османското господство в тази част от планината липсва достатъчно и относително плодородна земя и съответните климатични условия за отглеждане и добив, например на пшеница. От тук нататък от първия ред в настоящия превод липсват вероятно най-малко пет именни конструкции, вероятно поради повреда на текста.

¹² Тук ставаше въпрос за липсата на възможност да бъдат възстановени няколко имена, точно тук загубени, поради повреда в текста.

¹³ Както става ясно, при отсъствие на диакретични знаци вариантите на съответната именна конструкция се увеличават.

¹⁴ Всъщност постоянната липса на диакретични знаци предопределя изпробването на различни варианти. В случая освен че и днес съществува фамилия „Халачеви“, самият занаят бил разпространен в града и региона.

¹⁵ Прави впечатление нещо, което ще се докаже в задълбочения анализ, наличието на значителен процент имена, предпазващи и защитаващи живота и оцеляването, вероятно засегнат от промяната на климата около средата на XVII в.

¹⁶ Тук формата на името може да се „развива“ или в посока „Влах“ или в посока „Влад“.

¹⁷ Наличието на един твърд звук и съответната буква позволява да мислим не за гръцкото Страти от Евстратий, т.е. добър войн, а за българското, „старото“, т.е. старият, вер. полуцилият известни данъчни облекчения поради напредналата си възраст представител на мъжката част от раята, която издължавала джизие.

¹⁸ Обидно название на представител от еврейската общност.

¹⁹ Името е на арнаут, възможно е да се разчете и по друг начин.

Велко Петко; Йован Радослаф; Йофчо Стойко; Ильо Стойчо; Петре Вельо; Никола Стайно; Петре Ильо; Новак Петко; Петко Пейо; Джоне Петре; Милчо Стойно; Костадин Митре; Пръв Гаго; Велко Тенко; Драшко Коджар; Райко Коста; Новак Рачко; Стано Герги; Коста Стайко; Йован Марин²⁰; Петко Стайно; Ильо Стоян; Димо Дамян; Стойо Минчо; Петко Йован; Аблак²¹ Герги; Йован Недьо; Дедо Петко; Никола Добро; Милчо Стоян; Братислав Никола; Димо Велко; Симо Тихо; Герги Вельо; Продан Вельо; Йован Рачо; Стоян Драгой; Велко Неделко; Йофчо Ильо; Никола Петре; Петко Стойно; Марко Пейо; Стойо Стойо (правилно); Никола Недьо; Койо Стоян; Димитре Койе; Димо Йован; Йофчо Йован; Петре Бойчин; Тодор Герги; Неделко Бойко; Недьо Димитре; Дане Йован; Рачко Неделко; Стоян Илчо; Петре Койо; Неделко Панчо²²; Цане Мильо; Марин Богдан; Йован Никола; Никола Недьо; Петре Върло²³; Върбан Върло; Петре вуйчо; Димитре Тодор; Цено Генко; Трифон Неделко; Радой Милчо; Стано Велчо; Йован чобан; Йован Петри; Димитри Пейо; Рачо Петри; Стоян Райно (в); Стойко Петри; Йован Пенчо; Стоян Стойко; Радомир Неделко; Велчо Йован; Герго Стойко; Гено Говежда (?); Петри Тодори; Маньо Стано; Петко Йован; Дедин Райко; Стоян Багазан (?) Влад Стоян; Стойо Йован; Стоян Братин; Йован терази; Никола „работин“; Костадин Стоян; Стале Бойчин; Неделко Добре; Димитре коджар; Братови Вельо; Дешо Ильо; Милчо Ильо; Петре Димитре; Никола Неше; Никола Петко; Йован Рад; Петре Братан; Стоян Кръсте; Велчо Ермени; Йован Станко; Никола Апостол; Стойко Славейко; Димитри Кожан (р); Велко Илиа; Стойо Йофчо; Петко Йован; Велко Маврудин, [заминал за] Ф и л и б е²⁴; Петко Йован; Петре Танас; Митре Данчо; Йофчо Стойко; Симеон Рачо; Рачо Станчо; Петко Михал; Петре Минчо; Драган Димитре; Стоян Рад; Петре Пено; Станчо Стоян; Добрин Стоян; Петко Петре; Бойо Герги; Радое Шико; Недьо, друг; Йован Богдан; Ильо Йофчо; Ислатиничка (?) Драгослав; Велко Минчо; Стойо Йован; Койе Джоро; Димо Милко; Маразов Тодор; Пенчо Стоян; Кръстьо Радане; Драган Герги; Добре Велчо; Стоян Драго; Димитри Драгота; Стойо Минчо; Йован Минкул; Йован Джоро; Димитри Минчо; Петко Райко; Рачо Станчо; Петко Йован; „Могузли“ Драгойе²⁵; Митре „царо“; Никола Велко; Стоян Димитре; Стойко Добре; Добре Петре; Йован Йован; (*) Минчо Пейо; Вулко Драган; Владислав Гено; Стойо Добрин²⁶; Петко Гаго; Стоян Божиан; Милчо Стано; Новак Саро²⁷; Магари Тодор; Тихо ...; Новак Стойко; Герги чобан; Батьо Никола;

²⁰ В интерес на истината в края на изследването се виждат и с „невъоръжено“ око промените в именната система на габровци: стесняване пистата на основни различия, унифициране.

²¹ Младо момче, гладки бузи, не се бръсне.

²² В действителност името може да е било с възможните съгласни и гласни и да звучи като Банчо, Янчо и др.

²³ Разчитането не е сигурно.

²⁴ Дн. гр. Пловдив.

²⁵ Това не е точното разчитане. Думата означава характерен белег на лицето или неговата професия.

²⁶ Тук качеството на копието се влошава още повече.

²⁷ Само ред по-горе думата е записана по същия начин, вероятно отразява прякор или просто отношението на местните одухотворени раи към въпросния техен съгражданин.

Стойо Ради; Симеон Стоян; Стоян Неделко; Велко Недко; Новак Живко; Йован Рад; Димитри г(к)рив; 247²⁸.

[Онези от жителите, които били] определени в ниска категория [за плащане на поголовния] данък:

Стоян Йофчо; Богдан Димитри; Йован Сафчо; Деде Стано; Марин (*) Димитри; Станко Лазар; Тодор Стайо; Никола Излади; Новак Нено; Мальо Неделко; Братан Янчо²⁹; Петре, негов син; Ильо Поп Димитри; Брата Стоян; Нено Новак; Петре Дайно; Ленко Драги; Малчо Ленко; Продан Коста; Стоян Петре; Радан Драги; Стано Братан; Новак Генко; Драголин Томорчо (?); Станко Драган; Новак Бойо; Марко, негов син; Никола дейрменджи³⁰; Радан Димитри; Стано Трайко; Станимир Стайо; Вельо Продан; Стоян диейрменджи; Стано Никола; Брат му Велчо; Драган Бойко; Брат му Йован; Бакой Стале; Брат му Тодор; Никола Петре; Герги Стойо; Велчо Костадин; Йорго Бано; Стоян Филип; Стоян Герги; Петко Неделко; Йован Стоян; Йован Неделко; Станчо Стоян; Димо Стано; Братой Йован.

(с. 71)

Новак Петко; Драган Недьо; Костадин Игнат; Петко К(Т)рал(й)н; Илчо Новак; Петре Стойо; Стамат Недьо; Марин Тоше; Брате Симеон; Йованчо Никола; Неделко поп³¹; Йован, негов син; Минчо Неделко; Неделко Боян; Димитре сагърмач³²; Велко куцар; Новак Байо; Димитри мейханеджи³³; Ильо Йован; Димо Йован; Стойко Велчо; Йован Станчо; Заврад (?) Никола; Мали Цоне; Йован Калин; Тодор Неделко; Райно (Дайно) Вельо; Димитри Койо; Димитри Райно; Д(Р)анко Димитри; Петко Петко; Бочо Петри; Йован Тодор; Никола Стоян; Велчо Димитри; Проино Гено; Драган Добре; Неделко Милчо; Стоян Драгой; Вълкан Ста(н)ко; Стоян...³⁴; Бако Радослав; Йофко Драган; Генчо Петко; Радо Минчо; Марин Димитри; Стоян Петко; Влайко Герги; Минчо, негов син; Йован Куме³⁵; Никола Йован; Първан Герги; Стоян Никола; Тато Ильо; Хубан Ганенчо; Никола Първо; Йован Йофчо; Йован Петко; Стано Стойко; Йован Маньо; Герго Стойо; Петко Радослав; Неделко Илия; Никола Йован; Велко Рачко; Стоян Гергина; Сефетко³⁶ Неделко; Тодор Делчо; Йован Игнат; Стой Стойчо; Васил Драган; Стоян Михал; Стоян Гено; Йован Йофчо; Йоле Неделчо; Симо Димитре; Деде Стоян; Димитри Драган; Рашо Стоян; Стойне Петко; Драган Генчо; Стойчо Петко; Йован Велко; Цоко Добре; Драган Тодор; Неделко Йован; Димо Дойно; Герги Петре; Горан Йован; Костадин Добре;

²⁸ Писарят е посочил вероятно сбор на записаните дотук данъкоплатци.

²⁹ Както и производните с първа буква, близка до сходно изписваните, без диакретични знаци.

³⁰ Воденичар.

³¹ В смисъл вероятно „синът на попа“.

³² В някаква степен глух.

³³ Не се чете с пределна сигурност. Сигурно е обаче, че става въпрос за занаят и че в града е имало механи.

³⁴ Неразгадано име.

³⁵ Или широко разпространеното в този регион „кръстник“.

³⁶ Вер. администраторът е искал да напише „Стефко“.

Велко *Грамастик*; Станчо Милко; Гено Банко; Душко Койо; Тодор Радо; Петко Петко; Йован Станчо; Мильо Дей(н)о; Никола Добре; Стоян Никола; Джоро Драган; Тодоран Варчо; Йован Марин; Пейо Новак; Нено Димитри; Рале Сивинине (?); Руси Никола; Петре Милчо; Неделко Йован; Стайко Никола; Руси Продан; Драгошин Марко; Бойчин Йован; Йован Велчо; Стойо Петкко; Саботин Драган; Марко Драган; Бойчо Марин; Дичо Богдан; Стано Драган; Кръсто Йофко; Стойо Матейо; Стоян Петре; Бойо Радо; Герги Стайко; Петри Радослав; Гергине Недьо; Герги Йофчо; Минчо Пенчо; Стамат Драган; Матьо (Маноил) Йофчо; Пенчо Ильо; Петре Първан; Пейо Петре; Ильо Стайко; Продан Драгослав; Тодор Димитри; Никола Ильо; Никола Владо; Йован Трифон; Първан Райко; Йорги Димитри; Йофчо Парашкев; Костадин Рале; Тодор Рад; Данко Никола; Гено Рале; Драгул Стайко; Станчо Стайко; Стоян Никола; Йован Стоян; Игнат Петре; Никола Байо; Димитри Борика; Радомир Стойко; Стайко Влад; Койо Тодори; Мано Дабе; Никола Вельо; Петко Петре; Марко Тодори; Стано Добрило; Стоян Никола; Коста Стайко; Петре Йован; Стоян Петко; Никола Димитри; Петре Станко; Никола Ильо; Влайко³⁷ Никола; Никола Милчо; Нено Добре; Мито Влайчо; Пешо Никола; Стоян Марин; Продан чобан³⁸; Петре Йован; Коле Петри; Братан Койчо; Драгол Стоян; Пейо Братан; Неделко Герги; Андрей Нено; Джане³⁹ Първо; Петре Ерменин; Йован Димитри; Стойне Герги; Станчо Стоян; Лука Стоян; Петре Нестор; Петре Малчо; Никола Йован; Драгол Петре; Нено Радичо; Малчо Стойчо; Рачко Драгол; Петко Богдан; Милчо Рачо; Станко Нено; Стоян Койо; Луте⁴⁰ Йован; Станчо Стоян; Лука Стоян; Добре Петко; Стоян Тино; Драган Вичо; Герги Петко; Нено Влайчо; Драган Петко; Душко Първо; Йован Стоян; Новак Никола; Йован Димо; Ильо Милчо; Радослав Стойо; Стайко Йован; Кръстьо Драгослав; Йован Петко; Йован Петко⁴¹; Апостол Стойчо; Йован Димо; Петре Марин; Йован Рад; Станко Никола; Никола Стоян; Райко Ценко; Митре Стойчо; Спас Стойо; Стойо Стойо; Стаменчо Габен(р)ко; Йован Драгой; ...секбанджия е⁴²... ; Стоян Йофчо; Янчо Йофчо; Сава Велко; Илия Петре; Бешо Райко; Данчо Йофчо; Минчо Милко; Стоян Влайко; Добро Драган; Стойчо Добро; Обретин Рад; Нове Йофчо; Йован Стоян; Братан Геро; Ермени⁴³ Рачо; Йован Стоян; Йован Минчо; Никола Стоян; Брато Михаил; Бранко Пейо; Богдан Стоян; Добро Словен; Койо Тодори; Станьо Димитри; Руси Стоян;

³⁷ Със същия успех и „Влатко“.

³⁸ Пастир, овчар.

³⁹ Поради липсата на звук „Ц“ това е един от начините в оманската канцеларста практика да се напише например името „Цане“.

⁴⁰ Трудно може да се разчете като Лука или люте, в смисъл на лют, незговорчив като характер. Определено може да се приеме за „поп Йован“.

⁴¹ Няма грешка – нито сега, нито преди толкова години. Става въпрос за двама габровци, които носели еднакви лични и бащини имена.

⁴² Секбан или сеймен се наричали еничарите от две еничарски орди, към една от които бил записан проформа като еничар и самият султан. Ако правилно разчитам думата, все пак не става ясно дали този габровски жител бил привлечен в еничарския корпус. Остава неясна и останалата част от израза.

⁴³ Може да се приеме и за „Армени“, но очевидно лицето ясно съзнава етническата си принадлежност, респективно я заявява пред османския администратор.

Милчо Рачо; Никола Вельо; Брат му Момче; Драган Йован; Стойо Герги; Никола Йован; Йован Петко; Маньо Жеко; Радослав Неделко; Новак Стойко; Райко Стойко; Радо Балин⁴⁴; Вельо Момчо; Добрино негов син; Герчо, негов син; Неделко Иван; Правчо Велко; Слафчо Богдан; Никола Първол; Никола Бойчин; Братко Марко; Герги люта; Б(П)араван Драган; Парван Стано; Стоян Парван; Болен и стар⁴⁵; Радо Ленко; Брат му Бранислав; Петре Никола; Стоян Петре; Даньо Стоян; Калчо Брадо; Гергине Никола; Пенко Марко; Ленкин (?) Никола; Вельо Андрея; Герги Цано; Йован Тано; Йован Тано; Марко Сърб⁴⁶; Стано Братан; Илия Стоян; Коста Велко; Никола Тодор; Петре Стано; Никола Костадин.

(с. 72)

Димитри Дамян; Кирил⁴⁷; Йован Илия; Петко Графите (?); Стоян ... ; Никола Койчо; Никола Симо (в); Тенко⁴⁸ Минчо; Йован Никола; Брат му Радан; Стоян Петре; Ильо Добро; Бойо Петри; Влайко Крайо; Неделко Демирджи⁴⁹; Стоян Димитри; Стойо Димитри; Райко Стоянчо; Пейо Недин; Брат му Съботин; Друг Никола; Друг Герги; Димо Продан; Стоян Руси; Велчо Драган; Никола Бельо; Лазар Никола; Терзи...⁵⁰; Никола Стоян; Петко Никола; Братан Домузчи⁵¹; Никола Стоян; Добро Велко; Велчо Добро; Ифлах (Влах) Димитри; Добро Йофчо; Йован Стойо; Петко Велика (н); Петко Пейо; Стойко Стойно; Бойо Стойчин; Петко Велислав; Момчил Илийе⁵²; Стоян Поменко; Нове Добрин; Милчо Добро; Стале Тодор; Петре Милчо; Стойчо Добро; Поленко Неделко; Добро Станчо; Никул [син на] кьор Марко; Станко Цоло (в); Петре Радо; Димитре Коста; Брат му Добро; Герги Стан; Стоян Аврам; синът му Герги; Тето Ставри; Драган Никола; Драгол Велчо; Вельо Мальо; Петко Миньо; Йован Ильо; Никола Стоян; Йован Никола; Стойо

⁴⁴ Вер. писарят има предвид името „Павлин“.

⁴⁵ Четенето е несигурно, но думата едва ли може да послужи за това да се допусне друг вариант.

⁴⁶ Многократно, разбира се, в различни издания, посветени на антропонимията и ономастиката в случаите, когато разглеждах други региони от българската етническа територия, в това число и пограничните, ги поставях в отделна група от местната антропонимия, тази за етнически взаимнопроникващите в срещуположната територия. В селища от пограничния сегмент етноопределящите понятия, т.е. представата на местното население относно етническата принадлежност била не само по-често използвана, но и значително по-разнообразна.

⁴⁷ Тук вариантите са няколко, при това не се основават единствено на фонетичното разполагане на диакретичните знаци. Например, ако допуснем различно четене, то естествено думата може да означава: кираджия, човек, който транспортира товари срещу заплащане. Картал бил вид по-малък орел и др.

⁴⁸ При разместване на диакретични знаци се получава друг вариант на името например „Ненко“.

⁴⁹ По-скоро шлосер-механик, но не ковач или чилингир – майстор на детайли от ковано желязо, например детайлите на един градски часовник.

⁵⁰ Името на шивача не може да се разчете.

⁵¹ Свинар.

⁵² Дателна конструкция на името Илия.

Петре; Петре Стойо; Стоян Добро; Петко Стоян; Мати (Матей) Манчо⁵³; Йован Пръв; Йофко Адамо (в); Ильо Ненчо; Илчо Стайо; Петко Добро; Кръстьо Йован; Радан Вуйко; Герги Симо (в); Йофчо Делчо; Никола Момчил; Ильо Делчо; Цаньо Радо; Милчо Минчо; Стоян Продан (в); Никола Мито; Йован Радо; Маньо Цоне(в); Черне Рачо; Пръв Слав; Добро Никола; Петко Тодор; Нинов Драгой; Станьо Димитри; Тодор Никола; Йован Никола; Стано Тенчо, неженен; Петре Доброжане; Спас Бельо; Йован Стойно Мано; Стойно Неделко; Продан Райко; Стойко Райко; Недьо Стано; Радослав Неделко; Стойко Петре; Трайо Драгне, Никола Радослав; Нено Радослав; Петко Минчо; Райко Никола; Йован Гиянчо⁵⁴; Йован Йован; Йован Димитре; Варчо Стоян; Петко Герги; Стоян Рачо; Стоян Недко; Неделко Минчо; Герги Йован;

[Общо] 598 [души].

.....

⁵³ Както в повечето случаи, и тук вариантите на името могат да са няколко, в зависимост от използваните и добавени към съответните знаци при изписване на графично еднакви основи.

⁵⁴ Вер. писарят е чул името „Генчо“.

Разпилени страници: щрихи към историята на един род от Банско

Милена Колева-Звънчарова

Scattered pages: a touch of family history from the town of Bansko
Milena Koleva-Zvancharova

Summary

The censuses undertaken by the Ottoman Empire in the late 19th century have left multiple traces in the preserved documental archives. One family story helps reveal and bring back together (where they belonged) two elements of the written records in this regard: the population registers, (kept in institutional archives), and the identity cards, to be found also in private hands. The research presents a case when the data of one identity card from 1885 is to be confirmed and enriched by the entries of a locally kept population register.

Key-words: population registers, Ottoman empire, identity cards.

На 5 март 1909 г. в съобщение за предстоящия годишен събор на Българското евангелистко дружество в Банско Димитър Николов Фурнаджиев (председател на Дружеството) пише следното:

За отиванията до Банско ще е потребно всички делегати да се снабдят с пашапорти. Пътят ни ще е през гори и ще трябва всякой да предвиди топли дрехи и завивки за себе си. Които да отидат из Джумая¹ през Дупница, да намерят коне през Джумая. Които ще дойдат през Лъжене², трябва да съобщят това веднага или на г-н Д. Попов, в Лъжене на епископа, или на мен, за да се пише в Банско да пратят коне в Лъжене в понеделник вечер, вторият ден на Великден, за да тръгнем във вторник, понеже трябва да стигнем в Банско в сряда.³ Понастоящем пътят до Банско е несравнимо по-бърз и лесен; и донякъде е необяснимо как това градче все още пази и излъчва нещо откоleshно и устояло на времето. Въпреки алчния за пространство отпечатък на последните десетилетия, старите бански къщи, описани от Ст. Л. Костов, все още могат да се видят тук-там⁴; банските механи, които толкова впечатляват Васил Кънчов в края на XIX в. и днес

¹ Дн. гр. Благоевград.

² Дн. кв. Лъжене, Велинград.

³ Съобщението е публикувано във в. „Зорница“, 29, № 10, 5.03.1909. Тук е цитирано по: **Извори** за българската етнография. Т. 4, Из българския следосвобожденски печат 1900–1912. съст. и ред. Маргарита Василева. София, 2002, с. 430.

⁴ **Костов**, Ст. Л. Стари къщи в Банско. – В: *Известия на Народния етнографски музей* в София. София, 1926, с. 7–26.

не са изгубили своето обаяние и притегателна сила, а банският суджук е все така запазена марка⁵.

Тези първи и мимолетни сетивни впечатления се преплитат с чувството за вечност, внушено от гранитната осанка на Пирин. Сега Банско се заявява като част от модерния свят със своя кабинков лифт, летен джаз фестивал и разнообразно чуждестранно множество; но в същото време отстоява своята стара култура, подплатена с неподправената местна реч, втъкана в неделните премени на жените, отиващи на църква. Тук нямам за цел да описвам преживяването „Банско“, а по-скоро да въведа читателя поне отчасти в емоционалната канава на една случка от лятото на 2015 г., поставила началото на пътешествието в семейната история на рода Звънчарови от Банско.

Всъщност не толкова случка, колкото закъсняло откритие. Съвсем прозаично, в стария бюфет на родовата къща на семейство Звънчарови в Банско лежеше овехтяла папка с неясен надпис. Без да буди на пръв поглед вълнение, незначително кога забравена сред вещите на своите отдавна покойни собственици. Пожълтели страници на загубили давност държавни актове, избледнели квитанции... и най-неочаквано – османотурски лични документи. Вълнение и тъга, защото откритието наистина закъсня – нямаше ги вече разказвачите на семейната история да вдъхнат живот на разпилените страници. Те предоставяха интересни и непознати подробности – като например това, че описаната в част от тях Елена е била протестантка. Сами по себе си обаче не бяха достатъчни, за да разкрият мястото ѝ в родословното дърво, което стана повод да потърсим отговорите другаде.⁶

* * *

Съдбата решава да пощади две лични карти (т.нар. *нюфус тезкирес*), които свидетелстват за вписването на Елена, дъщеря на Костадин и Солтана от Банско, в регистрите на населението. Първата по време на издаване лична карта датира от 13 май 1301 (25 май 1885), когато Елена е 3-годишно дете, живее в домакинство (*хане*) № 7 в махалата Глазне, и отразява принадлежността ѝ към протестантството (*факс. I*).

Личните карти в Османската империя са регламентирани като част от процеса на постепенно усъвършенстване на преброяванията на населението, първите от които е проведено през 1831.⁷ Всяко такова тезкере, издадено по установения ред, се вписва в съответния местен регистър на населението (т.нар. *нюфус дефтери*) –

⁵ В пътеписа от своето пътуване по долините на Струма, Места и Брегалница известният български политик, географ и общественик отбелязва: *Рядко има место в Македония с толкова механи, колкото в Банско, и пак рядко се случва, че някой от посетителите на механите да няма в пояса си свои свински суджуци и старец*. – вж. **Кънчов**, Васил. Избрани съчинения. т. 1. София, 1970, с. 294–295. Примерът не е случаен – кулинарният код в семейното общуване на банскалии и до днес остава много важен.

⁶ Изследването е извършено съвместно с потомък на рода Звънчарови от Банско, който подготвя фамилното родословно дърво.

⁷ Относно този тип документи вж. **Колева-Звънчарова**, Милена. Късчета семейна история в огледалото на османотурските документи (тезкире-и османийе като документален извор). – В: *Библиотека*, 6, 2015, с. 247–253.

списък с имената и данните на османските поданици от определен район, изготвен в два екземпляра, като единият е предназначен за столичните, а другият – за местните власти. Характерна особеност на тези регистри е, че не са напълно стандартизирани и могат да съдържат разлики в състава на отразените данни, най-често в зависимост от целта, която обслужват.⁸ Така например населението може да е групирано по религиозна принадлежност в рамките на един и същ регистър или пък да са изготвени отделни регистри за мюсюлмани и немюсюлмани; може да са отразени или не физическите белези на вписаните лица (мъже), техните професии; да са отбелязани или не промените в гражданското състояние или местоживеенето; могат да бъдат повече или по-малко подробни и пр.⁹ Независимо от разновидността (която обикновено се отразява в наименованието) обаче в регистъра се вписват имената и възрастта на лицето, както и основната информация за домакинството, към което принадлежи.

Търсенето на съответстващия регистър за територията на Банско естествено ме отведе към Държавния архив в Благоевград. В съхраняваната там колекция от „особено ценни документи“, се намира и т.нар. *Nüfus defteri an (1)301 ila (1)317. Teftter za naфузето от Буга и Глазне махали в с. Банско 1901 г.*¹⁰ Хронологично и пространствено съвпадение между регистъра и личната карта създаваше благоприятни предпоставки за допълване на известните данни. Но преди да бъдат разкрити резултатите от търсенето, е необходими с няколко думи да бъде представен самият регистър.

До л. 47 той е воден едновременно на османотурски и български, като принадлежащите на двата езика графи са разположени на листа огледално. Вписани са следните данни: номер на имота (*имляк*); номер на домакинството (*хане*); пореден номер (в семейството); имена; дата на раждане; забележки (обща за двата езика) в лявото маргинално поле – бележки за дошлите от другаде, за сключването на брак и пр., които обикновено включват и годината на събитието. Членовете на семейството са представени по реда глава на семейството, синовете по старшинство, съпругата, дъщерите, а след това съпругите на женените синове и всички останали роднини. Заглавната страница съдържа подпис на лицето, което пре-

⁸ Güneş, Mehmet. Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili. Akademik Bakış, cilt ve sayı 15, 2014, с. 221–240. Интересно е наблюдението на автора, че доколко подробни ще бъдат вписаните данни може да зависи и от подхода (отношението) на изготвящия регистъра (с. 233).

⁹ В архива на отдел „Ориенталски сбирки“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ се съхраняват множество регистри на населението. Като примери от разглеждания период могат да бъдат посочени ф. 118 (Свищов), а.е. 110 – *нюфус дефтер* от 1871, и предфонд Бл 4/7 – *нюфус дефтер* за с. Пирин от 1901. Сравнението между тези два регистъра, изготвени на бланки, илюстрира наличието на разлики в състава на събираната информация. Пример за такъв регистър от района на Добрич е преведен и публикуван от Христо Гандев и Гълъб Гълъбов в **Турски** извори за българската история. т. 2. София, 1960. Регистри за населението на Дунавския вилает от 70-те години на XIX в. разглежда Славка Драганова в „Селското население на Дунавски вилает“. София, 2005, с. 20–22.

¹⁰ **Държавен архив – Благоевград**, ф. 232 К, оп. 1, а.е. 53. Регистърът съдържа 158 л.

писва¹¹ (и вероятно поне известно време дописва) регистъра – Иван Димитров Чучулайн¹², родом от Банско. Наличието на вписвания на два езика дава основания регистърът да се разглежда като особен случай в светлината на османотурската канцеларска практика от края на XIX в. Тази особеност би могла да се разглежда и като предимство, тъй като предоставя ценна синхронна двуезична интерпретация на българските имена, за които османистите отдавна знаят, че остават чужди на османския администратор. За да бъде докрай осветлена, е необходимо да се припомним специфичните условия на създаването на този препис на регистъра, които произтичат от факта, че неговият автор е бил грамотен и по отношение на двата езика – български и османотурски. За това, че регистърът е бил в употреба по време на и след преписването, говори зачертаването на имената на починалите членове на семействата. Защо обаче от л. 47 нататък е само на български, въпреки че хронологично представената статистика изцяло попада в периода на османска власт, може само да се гадае. Ако се съди по почерка, някои от по-късните вписвания (около 1316, вж например л. 28) са оставени от друга ръка.

Иван Д. Чучулайн е роден през 1862 в гр. Банско. По свое желание изучава турски от малък и впоследствие го упражнява като преводач на турски тапии в Мехомия (Разлог). През 1889 г. е назначен за секретар при касиера на църквата¹³, а от 1896 до 1902 г. изпълнява длъжността *коджабашия* (кмет) на Банско. Няма данни обаче той да е обучен, професионален регистратор, което би могло да обясни постепенното влошаване на качеството на регистъра при по-късните вписвания. Не случайно се спирам на тези подробности, тъй като те очертават съдържателния контекст на някои особености на *тефтера на нафузето*, от гледна точка на османската административна и езикова практика, които се изкушавам да изтъкна в следващите редове.

По силата на установената у нас традиция за работа с османотурски регистри, които включват български имена, обикновено най-напред се представя методологията, възприета от изследователите за разчитане на имената, особено за отдалечените назад във времето векове. Това се налага поради добре познатото отсъствие на пълно съответствие между арабската графика и фонетиката на турския език, от една страна, както и на допълнителната адаптация на всякакви чуждоезикови имена. Възможностите за различни прочити обикновено се ограничават чрез привличане на допълнителни данни; но винаги се приема като норма.¹⁴ В случая с

¹¹ Букв. *Преписал* *Ив. Д. Чучулайн I.VIII.19[01]*, Държавен архив – Благоевград, ф. 232 К, оп. 1, а.е. 53, л. 1.

¹² Идентифицирането на Иван Д. Чучулайн и справката за неговия живот и дейност бе извършена и любезно предоставена от доц. д-р Милкана Бошнакова. Нейна е заслугата да бъде цитирана и току-що излязлата от печат книга **Чучулайн**, Иван Димитров. Принос или кратко описание по историята за поселването на гр. Банско писано на 1927 година. Кратки очерки из моя живот. София, 2016.

¹³ **Чучулайн**, Иван Д. Цит. съч., с. 3.

¹⁴ По темата е писано много, публикуването на османотурски извори на практика винаги засяга този въпрос – вж. например **Мемова-Сюлейманова**, Хайрие. Българските селищни и лични имена в османски документи и някои техни фонетични и граматични изменения. – В: *Годишник на Софийския университет, Факултет по западни филологии*, т. 71, 1, 1976, с.

разглеждания *тефтер на нафузето* обаче наличието на синхронен превод (извършен във времето на създаване на регистъра от писар, грамотен и на двата езика – български и османотурски, освен това владеещ местната езикова норма) не само че не оставя възможност за разночетене, а дава основание този документ да се използва и като своеобразен пътеводител.

Според редица изследователи особеностите на изписването на османотурски език на български лични имена говори за употребата им в звателен, вместо в именителен падеж¹⁵. В разглеждания регистър краесловната гласна на антропонимите в османотурското изписване се колебае между графемите *вав*, *хе* и *елиф* (макар и рядко), но в българския превод винаги бива представена според езиковата норма (колебанието се засилва и от наличието на едно и също име, изписано по два начина). Например:

- женски имена, завършващи с буквата *вав*, която се чете като *о* или *у*: *Богдано* (османотурски)/*Богдана* (български); *Магдалино*/Магдалина; *Елено*/Елена; *Катрино*/Катерина (л. 1¹⁶); *Со/у/лтано*/Солтана; *Милано*/Милана; *Саро*/Сара (л. 1 гръб); *Галино*/Галина (л. 2 гръб); *Малино*/Малина (л. 10 гръб);

- женски имена, завършващи с *хе*, която дава възможност за прочит като *а* или *е*: *Марие/а*/Мария (л. 1); *Сандре/а*/Сандра (л. 1 гръб); *Карфилке/а*/Карафилка – в случая вероятно е отразена характерната за банския говор палатализация на *к*: *Прашкеве/а*/Парашкева (л. 3); *Веле/а*/Вела (л. 4 гръб); *Варваре/а*/Варвара (л. 5 гръб); *Гинде/а*/Гинда (л. 7); *Филимоне/а*/Филимона (л. 15); *Зинке/а*/Зинка (с. 91);

- женски имена, завършващи с *елиф*: *Керафиня* (л. 1; но и с *вав*, л. 15); *Пелагия* (л. 1 гръб); *Устоименка*/Стоименка (л. 4 гръб); *Галуна* (л. 13); *Сирма* (л. 38);

- мъжки имена с *хе* или с *йе* – *Гьорге*/Георге (л. 1 гръб и не само); *Костанде*/Костадин – изписването на османотурски се доближава до диалектната форма на антропонима.

Друга характерна особеност на регистъра е елизията на първата съгласна от името в българския вариант, вероятно по силата на местното произношение. Едновременно с това в османотурския вариант е предадено правилното изписване: *Рабаджиев* – на османотурски е с *айн*, което би означавало да се изчете Арабаджиев (л. 1 гръб); *Риста* /Христа (женско име) (л. 7), но се среща и Христо (л. 9 гръб). Може обаче да се открият примери и за обратното – елизия във варианта на османски, например *Лигор*, а на български изписано като *Глигор* (л. 1 гръб) или *Глигора* (л. 4 гръб), (както е характерно да се произнася в региона).

Ако се съди по този регистър в самия край на XIX–началото на XX в. употребата на суфикса *-оф* е дотолкова утвърден елемент на българската антропонимична система (и за разлика от по-ранните регистри), че се отбелязва и посредством

75–167; Калицин, Мария, Мутафова, Красимира. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. В. Търново, 2003, с. 55–61; Кендерова, Стоянка. Драгне/Драгине или Драгота, или как разчитаме българските имена в османските извори. – В: *Състояние и проблеми на българската ономастика*. т. 9. В. Търново, 2009, с. 35–84.

¹⁵ Мемова-Сюлейманова, Х. Цит. съч., с. 101.

¹⁶ Поради високата честота на повтаряемост на имената тук няма да се отбелязват всички листове, на които се среща конкретният пример.

османотурската графика. Единствено в имената, свързани с турски думи за занаят, се наблюдава по-често отсъствие на този суфикс:

- Улевинов (л. 3 гръб); Лечов (л. 5); Чонеф/Цонев (л. 6); Сирлещоф/Сирлещов (л. 7); Голеф/Голев (л. 10); Тренчоф/Тренчов (л. 19);
- но Терзи/Терзиов (л. 29), Кюркчи/Кюркчиов (л. 32 гръб); Мутафчъ/Мутафчиов (л. 36).

Интересен случай предоставя отразяването на бащините имена. От една страна, в регистъра присъства утвърдената в османотурския език формула на изразяване чрез думи *оул* (син) и *велед* (дете) (*Иван веледи Ѓорге*, л. 1 гръб; *Ангелино веледи Петре*, л. 3 гръб), но успоредно с нея се представят и бащините имена (обикновено при представяне на съпрузи или съпруги) без морфологична връзка: *Богдана Никола*; *Богдана Иван*; *Митре Устоян/Митре Стоянов* (л. 1). Същевременно регистърът свидетелства и за навлизането на турския език в модерната му фаза на развитие – наблюдава се ясно изразен *изафет от първи вид*: *Ѓоргенин оолу/Ѓоргеов син*; *Митренин керимеси/Митрева щерка*; *Магдалинонун коджасъ/Магдалинин мъж*; *Митре Устоянън оолу Ѓорге/Митре Стоянов син Ѓеорги* (л. 1).

В Благоевградския архив се съхраняват също *нофузка книга от 1902, Неврокоп* (дн. гр. Гоце Делчев)¹⁷, *книга, съчинена по нофузите в махалата кумсал (варушъ) от свещ. Ѓеорги п. Иванов, 1905, 15 юний, г. Неврокоп*¹⁸, както и регистър на населението в Мехомия през 1815–1902¹⁹. Идентичното предназначение на тези регистри позволява те да бъдат подложени на сравнение. Основен извод, който се налага, е, че вписванията на български език значително отстъпват на качеството на вписванията на османотурски, като отпадат основни елементи от описанието и то на практика се свежда до поименен списък с отбелязване на годините на раждане, смърт и евентуално номерата на домакинството и партията на имота. Дали тези книги са повтаряли османските регистри, или изцяло са ги замествали, както и какви цели обслужват, за да не съдържат всички данни, е трудно да се каже без допълнително изследване.

Въпреки очакванията, подхранвани основателно от вида на запазения регистър, се оказва, че описаното в него домакинство № 7 не включва търсената Елена Костадинова. Всъщност погрешно я търсехме сред православните – в личната ѝ карта османският администратор ясно беше отбелязал – *протестан*²⁰. Както личи от *тефтер за нафузето*, в него намират място само православните (включително и няколкото семейства местни цигани – *капти*, л. 98) – на л. 82 е ред на Лазар Мачуреви, но полето остава празно, тъй като *протестани са всичките* и съответно не са вписани (вж. също л. 115 гръб – *протистане*).

¹⁷ Ф. 238К, оп. 1, а.е. 98, на български и на османотурски език.

¹⁸ Ф. 238К, оп. 1, а.е. 99, на български език.

¹⁹ Ф. 231, оп. 1, а.е. 1, на български език.

²⁰ Известно е, че протестантството се появява в Банско през 60-те години на XIX в., като с променлив успех през годините евангелската общност е активна и развива обществена дейност и днес, вж. **Кънчов**, В. Цит. съч., с 323 и сл. За отражението на протестантството върху културата на банскалии вж. **Сантова**, Мила. Култура и традиция на малкия град. София, 2001, с. 131, 147–149.

Поредната щастлива случайност в хода на тази история е фактът, че в Благоевград е съхранен и *регистър на членовете и домовете на евангелистите в Банско, 1892–1899*²¹. На л. 122 е описано домакинството на Костадин Аврамов Бизев, *хане № 7 (факс. 3)*. Макар и повечето графи да не са попълнени (вероятно поради отпадането на регистъра от употреба), става ясно, че събираната в него статистика се интересува от някои допълнителни аспекти, характеризиращи статуса на населението, в сравнение с вече разгледания османотурски регистър, а именно: *от кой дом се е женил [регистрираният], член ли е на черква, занятието му, грамотен ли е, где е постоянното му местожителство, в кое хане се е преместил, отстъпил ли е [от протестантството], кога е умрял, от каква болест*. Елена Костадинова Бизева е едно от четирите деца в това семейство²², оженена е в дома на *Звончарови* (според регистъра, отразил оригиналното произношение на това фамилно име) и е преминала към православието.

Както е добре известно, работата с османотурски документи изисква особено търпение, необходимо е внимателно, отново и отново да бъдат препрочитани. На пръв поглед пестеливата откъм информация лична карта от 1885 г. съдържа на гърба си ценно уточнение, останало пренебрегнато при първия прочит – поради брак през 1316 (1900) Елена се премества в *хане № 165* на махалата Буга (*факс. 2*).

Това кратко, но пунктуално сведение постави нещата на мястото им и позволи да бъде потвърдена информацията и посредством регистъра на населението от Бугата и Глазне. Л. 69 описва *хане № 165*: Георге П. Топов²³ и останалите 8 членове, сред които Георге син Лазар, роден 1289 (1873), женен 1314 (1898) и *на женен* 1316 (1900) и Лазарова жена Елена Костадин(ин), родена 1298 (1882) и дошла на „20. III.1316“ (2 април 1900²⁴). Същото статукво е отразено и при последвалата поредна регистрация на населението през 1905 г., при която Елена получава своята втора

²¹ Държавен архив – Благоевград, ф. 252 К, оп. 1, а.е. 7.

²² Вероятно от предходен брак със Солтана, на чието място в годината на създаване на евангелисткия регистър като жена на Костадин вече е вписана Катерина – срвн. с л. 13 от същия регистър, където е вписано семейството на Аврам Бизев, баща на Костадин и съответно, Костадинова жена Солтана и дъщери Сандра, Мария и Елена.

²³ Историята на Банско съдържа един епизод, според който около събитията по Кресненско-Разложкото въстание (1878–1879) в двора на Георге Звончаре банскалии се опитват да излеят бакърен (или бронзов) топ, с който трябвало да обстрелват турците в Мехомия. Планът е провален, тъй като по време на леенето единият от меховете експлодира. Интересното в случая е, че някъде по това време се преплитат две имена на фамилията – Топов и Звончаров, а народната етимология свързва първото именно с описания епизод, който въпреки злополучния развой се разказва с гордост като пример за участие в освободителните борби. Известно е, че практиката да се дава прякор, т.нар. *парамон*, е силно разпространена в Банско и до днес. Съпругът на Елена Костадинова, Лазар Звончаров, е бил леяр, вероятно по наследство, но вече в по-ново време се специализирал в изработката на звънци, ключове и др. Случката с топа е описана и от Ив. Д. Чучулайн в качеството му на очевидец – вж. Чучулайн, Ив. Д. Цит. съч., с. 30; също и в Молеров, Костадин. История на Банско. София, 1998, с. 29; Мирчева, Христина. Банско. София, 1969, с. 34–35.

²⁴ Въпреки че в евангелисткия регистър годината на брака на Елена и преминаването ѝ към православието не е отразена, въз основа на тези категорични данни следва да се допусне, че той е бил в употреба и през 1900 г.

(и запазена до днес) лична карта. Вече е омъжена и живее в домакинство № 62 на махала Бугата²⁵. В графата „народност“ е отбелязано „българка“ (*българ*), което в светлината на фактите, е синоним на „източноправославна“.

* * *

Потребността да се ровим в разпилените страници на миналото е дълбоко свързана с търсенето на отговорите кои сме, откъде сме, накъде сме тръгнали. Откриването на документи или веществени следи от битуването на предците ни е вълнуващо – те са сигурно свидетелство, че сме били, и ни вдъхват увереност, че може би ще продължим да бъдем.

Суровият взор на баба Елена, пренесен от нея и в София заедно с планинската осанка и банската носия (*ил. 4*), задължава да съберем разпилените страници. С помощта на откритите документи в семейния архив и щастливото обстоятелство, че са запазени и регистри от същото време, се очертава пътят, по който следва да се върви и в други подобни случаи.

²⁵ Регистър за този период засега не ми е известен. Би било интересно да се установи дали къщата на този номер съвпада с известната къща и родова звънчарска работилница в центъра на Банско, която е трябвало да бъде обявена за паметник на културата според документите на Националния институт за паметниците на културата в края на 80-те години на миналия век, но вместо това след отчуждаването си е била разрушена. Днес на нейно място на ул. „Пирин“ № 9 пустее затворен един от първите частни хотели в курорта Банско, докато родът Звънчарови е отчужден (с друг имот) в покрайнините на града.

Противоречия и проблеми в българските общински управления в Македония в последната четвърт на XIX в.

Росица Лельова

Conflicts and problems in the Bulgarian municipal institutions in Macedonia in the final quarter of the XIX century

Rositsa Lelyova

Summary

After the Berlin Congress (1878) the Bulgarian municipal network in Macedonia was recovered and expanded. The municipalities became the largest legal, public organizations, connected with the church, the Enlightenment, the social and the national life of Bulgarians in the Vilayets. Their competences are quite large and the responsibilities – significant. They act within the hard conditions of the preserved Ottoman feudal-bureaucratic system, built up in the previous period. During the whole studied period until the Ilinden uprising (1903) the municipalities were forced to fight for recognition and to retain their rights and privileges.

Unfortunately in many municipalities occurred conflicts and problems, which had a negative impact on the church-national deeds in Macedonia. In some cases the conflicts escalated and even led up to the split of municipalities.

The internal strife becomes one of the characteristics of the self-governing institutions and brings the negatives of the division and confrontation. Considering their primary mission – to protect the interests and to consolidate the Bulgarian population in the Vilayets – the important task, which stands before the municipalities and the Exarchate is the swift and reasonable solution of the internal conflicts and discords.

Key-words: municipalities, conflicts, problems, church, enlightenment, social and national activity.

Обществените борби за завладяване на общините в градовете на Македония са характерни още за периода преди Руско-турската освободителна война от 1877–1878 г. Появява се разделение на обществена основа, което е последвано от спорове и стремеж за влияние в общината. Оформят се две групи, известни като партията на „старите“ (чорбаджийска) и партията на „младите“ (еснафска). Постепенно в противоборството надделяват младите, които утвърждават позициите си в местните български учреждения. След Берлинския конгрес (1878)

вътрешните междусобици не стихват, а се разгарят с нова сила, като обхващат почти всички градове в Македония. Те се превръщат в основна характеристика за българските самоуправителни институции и носят със себе си негативите на разделението и конфронтацията.

Солунската община, която заема главно място сред останалите и играе ролята на своеобразен център на църковно-училищното дело във вилаетите, не остава незасегната от раздори и конфликти, включително и с учителите от Солунската гимназия. Бързото ѝ възстановяване след войната се дължи както на активността на местното население, така и на подкрепата на Екзархията и на Руското генерално консулство в града, което я взима под свое покровителство.¹

През 1882–1883 г. в Солун се разгаря сериозен конфликт между някои учители от Солунската гимназия (Божилов, Б. Райнов и Т. Китанчев), от една страна, и църковната община и съдържателя на пансиона Бертран, от друга. В личния архив на Кузман Шапкарев се съхранява препис от подробното изложение на общината по този въпрос (12.VI.1883 г.), изпратено в Екзархията². Отделено е специално място на личността на Божил Райнов, който през 1881 г. е изпратен от Екзархията, за да спомогне за организирането на гимназията в Солун. Постепенно той съсредоточава (по думите на общината) всичко в свои ръце. Б. Райнов е надзирател и върховен разпоредител на пансиона „без никакви ограничения“; касиер на пансионерските пари „без контрол, без поръчителство“; секретар на общината; „пълноправен и неограничен разпоредител на гимназията“ (въпреки че официално званието директор носи Никола Райнов) и разпоредител на учебниците. Общинарите го обвиняват в „деспотически разположения“ и незачитане на гражданите като личности. Те наблягат на факта, че изпълнява недобросъвестно и длъжността на касиер, като не води специален за това тефтер, а само разписки. Съгласно екзархийската заповед от 27 декември 1882 г. общината назначава тричленна комисия под председателството на архимандрит Козма, която да прегледа и потвърди сметките на пансиона. Въпреки явните нередности комисията решава да потвърди сметките. Общината обвинява Б. Райнов и в неизпълнение на задълженията си на общински секретар, отчитайки записаните от него само две дела в протоколите. Скоро тя е принудена да го замени с друг, до назначаването на секретар с месечна заплата³.

През август 1882 г. в Солун пристига Бертран, който съгласно сключения с Екзархията договор поема ръководството на пансиона. Общината е твърдо против връщането на Б. Райнов и в знак на протест си подава оставката. Въпреки нежеланието ѝ, екзархийският протосингел връща Б. Райнов като учител за учебната 1882–1883 г. Директорската длъжност в гимназията е разделена на две. К. Стателов поема вътрешното управление, под името инспектор, а Б. Райнов – външното управление и представителната част пред правителството и обществото, под име-

¹ Кирил, патриарх български. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война (1877–1878). т. 1, кн. 1. София, 1969, с. 581–583.

² БАН–НА, ф. 15 к, оп. 1, а.е. 26, л. 1–36.

³ Пак там, л. 4–11; а.е. 121, л. 13; а.е. 122, л. 1–2; Комисията потвърждава сметките с чисто хуманна цел – за да помогне на болния баща на Б. Райнов (като Екзархията преустанови задържането на заплатата на Б. Райнов, с което той да има възможност да издържа баща си).

то – директор. Екзархията назначава специална Пансионна комисия под председателството на общинския председател архимандрит Козма, която да контролира пансиона⁴. Засиленото участие на общински дейатели в нея демонстрира желание да се подчертае водещата роля на общината като институция в ръководенето на пансионните дела.

Възниква конфликт между директора на гимназията Б. Райнов и председателя на комисията – архиерейския наместник архимандрит Козма. Според общината в предложението (на Б. Райнов и други двама учители) да се състави Учителски съвет има корисни подбуди, а именно да завземат изцяло управлението на гимназията. Това става, след като под натиска на учителите инспекторът се отказва от длъжността си в полза на Учителския съвет⁵.

През 1883 г. възниква сериозен конфликт между 3–4 учители от Учителския съвет и Солунската община по повод направата и използването на отделен гимназиален печат. Съветът подема идеята за създаването му без знанието на общината, училищното настоятелство и пансионната комисия. Общинарите се опасяват, че учителите могат да използват този печат и за документи, неполучили одобрението им. Те обръщат внимание и на следните факти: наличието на общински печат, на печат на Училищното настоятелство и собствената отговорност за църковно-училищното дело в града. Въпреки опасенията обаче те дават съгласието си за създаването на нов печат, но разделен на две части, само едната от които да стои при учителите⁶.

⁴ БАН–НА, ф. 15 к, оп. 1, а.е. 26, л. 13–25. Пансионната комисия се състои от 4-ма (по-късно 5-ма човека) и има задача да се споразумява със съдържателя, пансионерите и Екзархията по различни въпроси; да осигурява пансионери; да събира от тях уговорената такса и да я предава на управителя. Съставът ѝ е оформен с дейното участие на общината: председател на комисията е архимандрит Козма (архиерейски наместник и общински председател), сред членовете са двама опитни общинари, единият от които ще бъде и общ касиер на училищно-пансионската каса, директорът на гимназията и счетоводител – секретар на комисията.

⁵ Пак там, л. 13–25. Учителският съвет е съставен само от щатните 6-ма учители. Съветът изпраща правилника си за потвърждение от Екзархията, но до юни 1883 г. няма резултат. Общинарите свързват възникналото недоволство у някои пансионери в края на декември 1882 г. с влиянието на Учителския съвет и смятат, че е недопустима намесата му в отношенията между пансионерите и съдържателя. Според тях горното е в правомощията на пансионерската комисия.

⁶ Пак там, л. 35–36. По въпроса за гимназиалния печат на 8 юни 1883 г. е проведено специално общинско заседание с присъствието на учителите. Ръководителите им Б. Райнов и Китанчев заявяват, че не припознават нито общината, нито екзархийския представител, тъй като Б. Райнов е отговорен за гимназията пред местната власт; Другата гледна точка за спора около печата на Солунската гимназия е представена в писмото на учителя Т. Танев до Игнати Рилски от 26 юни 1883 г. В него е споменато, че общината е озлобена срещу Учителския съвет, а архимандрит Козма отправя заплахи, че ще ги предаде на правителството. Преподавателите смятат, че ученическите свидетелства трябва да се подпечатват с печата на гимназията, защото тя е „особено заведение, в което общината не е взимала никакво участие“ и не е дирекция на гимназията, за да използва своя печат. Танев обвинява членовете на Солунската община в отделеност от народа, в неправомерно избиране не от населението, а от председателя или помежду им. Според него архимандрит Козма

Налице са вече сериозни противоречия между общината и Учителския съвет, в които прозира борба за надмощие и влияние над училищното дело в Солун. Самоуправителното учреждение не иска да се откаже от ръководството, което е негово право, дадено му от Екзархията. От друга страна, учителите (или поне част от тях) се опитват да надделеят в спора, считайки възгледите си за по-напредничави. Сега, както и в по-късните години – 90-те (за което ще стане дума) проличава конфликтът между т.нар. „млади“ и „стари“.

Раздори се наблюдават и в друга главна градска община, намираща се също във вилаетски център на империята – Битолската. Общественият борби в Битоля за завладяването ѝ са твърде силни. Активно участие в тях взимат както някои учители, така и еснафските организации в града. На другия полюс са общинарите, които се опитват да запазят ръководните си позиции в институцията.

Веднага след Берлинския конгрес неин председател остава иконом Ставре, който едновременно изпълнява и длъжността на архиерейски наместник в Пелагонийска епархия. Голямо влияние в града придобива общественикът Д. Ризов⁷, който през май 1880 г. уведомява екзарха за желанието на „младите“ да учредят Братство с благотворителна цел. Йосиф I се изказва благосклонно и дава указания на отец Ставре да направи необходимите постъпки пред вилаетските власти за издаване на правителствено разрешение.⁸ Отношенията между Братството и общината не вървят гладко. Възникват раздори – характерните борби между „млади“ и „стари“ за завладяване на общината. В основата на противоречията стои исканата замяна на председателя иконом Ставре с поп Ананий. За това настояват група битолски първенци: Робев, Камчев, Ризов, Колищърков и Груев, които се обръщат с молба до екзарха (от януари 1880 г.). В същото време, в защита на отец Ставре в Екзархията се получават две писма, подписани от много лица и подпечатани с мухтарски печати, в които се настоява за оставането на поста на досегашния председател. Изразено е негативно мнение за поп Ананий. Екзархът определя като безсмислена и неуместна исканата смяна и съветва недоволните битолчани (в писмото си от 30 януари 1880 г.) да не дават воля на чувствата си, а да изчакат, докато се изпрати в Битоля български архиерей, „който ще поеме управлението на общите дела“⁹.

Конфликтите в Битолската община не стихват. Две години по-късно (1882) на председателския пост на новоизбраната Битолска община вече е архимандрит Ананий. Сред 10-членния ѝ състав е и Н. Робев. Екзархията е озадачена, че в полуконференцията избирателен протокол, подпечатан с еснафски печати, липсват подписите на

действа самоволно, взима решения и подпечатва документи без знанието на по-голямата част от членовете – вж. **Снегаров**, И. Цит. съч., с. 291–292.

⁷ Подробно за живота и за дейността на Димитър Ризов вж. **Радоева**, С. Димитър Ризов. От Битоля до Берлин (1862–1918). София, 2014.

⁸ **Кирил**, патриарх български. Цит. съч., с. 590.

⁹ **Галчев**, И. Грижите на екзарсите Антим I и Йосиф I за българите в Македония, отразени в писмата им до братя Робев и Камчев – Битоля. – В: *ЦИА*, т. 2, 1986, с. 141–162, док. 19, с. 158; Екзархията ще се постарее да назначи „някое достойно вънкашно лице, което да изпълнява длъжността на архиерейски наместник“, ако скоро не се изпрати български владика.

известни личности в града.¹⁰ Продължаващото напрежение принуждава екзарха да изпрати като посредник в Битоля солунския председател архимандрит Козма, който трябва да проучи проблема и да помири двете страни. Той се справя успешно с възложената му мисия. В новоизбраната на 26 август 1883 г. Битолска община присъстват членове и от двете партии, като начело застава свещеник Константин¹¹.

„Старите“ налагат своя консерватизъм в общината, която е под тяхно ръководство. С поведението си те изострят и без това влошените обществени отношения в града. На свое извънредно заседание забраняват на един от учителите да участва в дейността на читалището и неделното училище. Недобро отношение общината изразява и към ученическото дружество, което през 1882 г. закрива заедно с неделното училище. Изпратената от Екзархията учителка Вела Живкова урежда училището и създава женско дружество, което също не е гледано с добро око от общинарите. Те искат от екзарха отзоваването ѝ, защото е „много учена“. Явно, конфликтът между консервативно настроените „стари“ и напредничавата група на „младите“, която включва някои учители и битолски младежи трудно може да бъде разрешен¹².

През 90-те години на XIX в. борбата между „млади“ и „стари“ в Битоля се изостря. Интересни сведения за това намираме в спомените на Гьорче Петров. От 1890 до 1895 г. той учителства в Битоля, като през последната учебна година е назначен за училищен инспектор.¹³ Той отбелязва, че около 1890 г. във „всички по-живи центрове“ се явява настроение в младежта против властите, общините, екзархийските учители и служители, и едно стихийно „течение срещу домогванията на Екзархията безконтролно да господарува в черковните и училищни работи в страната“. В подкрепа на младежите се обявяват и еснафите. По-конкретно стремежът е общините да преминат от ръцете на „старците и духовниците“ в тези на младежите. От директорите, които са екзархийски чиновници, се иска да се подчинят на местните училищни настоятелства. Гьорче Петров определя това като реакция срещу „стремежа на Екзархията да съсредоточи в свои ръце дирижирането на обществения живот... и първа стъпка към самодейност в страната“.

¹⁰ Галчев, И. Цит. съч., док. 20, с. 159.

¹¹ Кирил, патриарх български, цит. съч., с. 593.

В общинските борби най-дейно участие взима преподавателят и общественикът Д. Ризов, който държи да има ръководно място в училищното дело в града. От това произтича и конфликтът му с Екзархията. Обвинява я, че иска да урежда училищните работи с официални писма, вместо с инспектори. Всъщност противоречията са между Д. Ризов и екзархийския протосингел архимандрит Методий Кусев, който в този момент ръководи църковно-училищните дела в Македония. С връщането на екзарх Йосиф в Цариград този конфликт стихва, тъй като името на архимандрит Методий минава на заден план, а през октомври 1884 г. заминава за Русия. Значителното място, което Никола и Димитър Робев заемат в обществения живот в града, личи от поведението на Екзархията, която се отнася именно до тях, когато става дума за въпроси от църковно-училищен и общински характер в Битоля. В някои случаи дори разчита на съдействието на Н. Робев, на разума и родолюбието му. Вж. Галчев, И., цит. съч.

¹² Пак там, с. 594.

¹³ Освободителното движение в Македония и Одринско. спомени и материали. Том 2, Спомени на Гьорче Петров. съобщава Л. Милетич. София, 1883, с. 10.

което „неусетно“ се е преродило в революционно движение, като в началото главно участие в него взимат същите хора, които водят борбата срещу „старите“¹⁴.

Гьорче Петров описва и конфликта си през 1895 г. (като инспектор) с владишкия наместник в Битоля архимандрит Неофит. Причините за него са както участието на Г. Петров в течението на „младите“, така и убеждението му, че наместникът не изпълнява добре работата си. Намесата на Г. Петров в общинските работи и предложенията му не са толерирани от архимандрита. Резултатът от този сблъсък е отстраняването на архимандрит Неофит и преместването на учителя в Солун през март 1895 г.¹⁵

Раздори се наблюдават не само в гореспоменатите по-главни градски общини в Македония, но и в останалите. В Прилеп още през 1880 г. също се появяват спорове между общината и младежта по училищни и читалищни въпроси, по които скоро е постигнато съгласие.¹⁶

При посещението си в Прилеп (по време на обиколката из Македония в края на XIX в.) П. Милюков е впечатлен от общинската организация в града, наречена от него „демократия, но средновековна, с градска обособеност и съсловен консерватизъм“. „Тя се чувства всесилна в собствените си предели и твърдо отстоява онова, което знае, че е нейно право. Свикнала да побеждава с търпение и хитрост, тя се отнася предпазливо към другите по-решителни методи на борба. Тя е готова да се подигне до последен човек, но само тогава, когато усеща под краката си здрава почва и когато осъзнае, че може да действа на законно основание. Не обича да рискува, не се увлича от отдалечени блянове, но към това, което смята за своя най-близка цел, отива, без да се притеснява от средствата. За веднъж усвоени идеи тя се държи здраво, но затова толкова по-трудно е да се прокарат между нея нови идеи. Новите идеи при нея проникват (както при средновековната градска демократия) от две страни – от най-горе или от най-долу“¹⁷. П. Милюков много точно и с разбиране описва общинската организация в Прилеп, като успява да вникне в типа мислене на хората, които я съставляват. Всъщност това е поглед навътре, към

¹⁴ Пак там, с. 10–12.

¹⁵ Пак там, с. 13.

Гьорче Петров обвинява архимандрит Неофит, че отказал да приеме заявленията на две сърбомански села – Свинища и Метимир (близо до Смилево) за преминаване под ведомството на Екзархията и да ги предаде на правителството. Поради отсъствието на митрополит Григорий, архимандрит Неофит „не иска да се меси в села от друга епархия (Охридската)“. По-късно Г. Петров отново ходатайства да им се изпрати свещеник, но Неофит е против. Митрополит Григорий изразява недоволство, че се бъркат в делата на неговата епархия. Противоречията продължават, след като наместникът отказва да разгледа предложението на автора за начин, по който с общинските приходи да се поддържат селските училища. Въпросът е поставен и пред Екзархията, която съветва Г. Петров да не се намесва.

¹⁶ Кирил, патриарх български. Цит. съч., с. 594–595.

През 1885 г. Прилепската община не приема радушно инициативата на двете варошки махали за построяване на черква. В този случай екзархът настоява пред председателя поп Спас за писмени разяснения по въпроса, подписани от всички общинари. Йосиф I държи за желанията на българското население и за избягване на възможните противоречия между двете страни.

¹⁷ Милюков, П. Писма от Македония. – В: *Пряпорец*, бр. 68, 27.02.1899.

чувствата и настройката на една обществена група в градовете, която сформира българските самоуправителни институции. Въпреки че неговите думи се отнасят за Прилеп, където екзархийската община е една от най-силните и организирани в Македония, размислите му са валидни и за други градове. Те представляват обща характеристика на идейната същност на общините във вилаетите. Разбира се, трябва да се отчитат индивидуалните специфики на всяка една от тях, в зависимост от множество фактори: местоположение, мащаби на града, влияние на външни елементи: чужди пропаганди, местната власт и пр.

В повечето градски самоуправителни институти в Македония се наблюдават вътрешни противоречия и конфликти. Понякога те водят и до разцепление, както в Неврокопската. Комсалската махала се отделя от градската (Варошката) община в резултат на възникналите още през 1883 г. спорове. Това предизвиква намесата на Екзархията, която „заплашва“ да спре помощите.¹⁸

Разцепление настъпва и в Леринската община през 1884 г. Като посредник за споразумение между враждуващите групи е изпратен битолският председател поп Константин. Той успешно се справя със задачата да се погрижи за съставянето на нова, единна организация, която да се ползва с доверието на всички.¹⁹

Ресенската община е разкъсвана от нестихващи конфликти още след войната, които продължават и през 90-те години на XIX в. По думите на В. Кънчов тя представлява „жална картина“. Непрекъсната борба между „едни и други, между по-повете, между богатите граждани, помежду по-младите и по-старите и най-сетне е дошло дотам, щото в Ресен българската община се е изгубила. Печатът, разделен на две части, се държеше в две партии, които отчаяно се борят помежду си“²⁰.

Конфликтите и борбите в градските общини в Македония не са изолирано явление. За съжаление противоречията между партиите често водят до разединение в самото българско общество и оказват отрицателно влияние върху хода на църковно-народното дело. В много случаи се наблюдава намесата на лични интереси и користни подбуди, които опорочават всяка идея за благородна конкуренция в името на по-доброто организиране на народните работи.

Екзархийският орган – в. „Новини“, става трибуна за обмяна на мнения и мисли по този наболял въпрос. Публикуват се поредица статии под общото наиме-

¹⁸ Кирил, патриарх български. Цит. съч., с. 595–596.

През януари 1884 г. екзарх Йосиф прави опити да убеди както свещеник Димитър Икономов (водача на групата комсалци), така и Варошката община да възстановят единството. През лятото на същата година екзархът уговаря Неврокопската община, чрез председателя ѝ Полизов да се постигне разбирателство и единение, като се избере нов състав, в който да влизат представители и на двете махали.

¹⁹ Пак там, с. 596.

Виждайки все още причини за разединение, екзархът препоръчва преобразуването на общината, като в нея влязат представители и на двете групи. Той очаква това да стане с общо съгласие, а протоколът за избора да му бъде предоставен за одобрение.

²⁰ Кънчов, В. Цит. съч., т. 1, с. 402; Постоянни раздори съществуват и сред по-видните граждани на българската община в Струга. Споровете засягат въпросите кой да бъде епитроп или учител и пр. Опитите на Охридската екзархийска институция да помири стружанци през 1890 г. постигат известен успех – забелязва се „по-малка разяреност“, вж. с. 462.

нование „Партизанството в нашите общини“. Отправят се обръщения до свещениците, общинарите и учителите с апел за повече зрялост и разум в действията и за прекратяване на междусобиците. Отбелязва се (бр. 95 от 17.IX.1896 г.), че в общините „винаги има две партии, които се стремят да превземат ръководството на общинските работи“. „Този стремеж би бил полезен, ако някои граждани... не излизат от границите на почтеността, благоразумието и родолюбието“²¹. „Разногласието... е естествено нещо и не е вредително...ако произтича от размислието на човеците“, е подчертано в бр. 66, от 6 юни 1897 г. Различните мнения... ще доведат до дебати... Но ако разногласието в едно общество не произтича от размислието на членовете му, а от лични съображения, от интереси и инат... тогава обществените работи не могат да успяват.“²²

Специално внимание е отделено на важната роля на председателя в тези спорове (бр. 97, 24.IX.1896 г.): „Общинският председател като духовно лице, назначено от негово Блаженство, е пастир и защитник на църковно-училищните интереси на всички граждани, а не на една партия“. Именно заради това той трябва да „стои вън от партизанските борби... да умиротворява духовете и да работи с онай община, която по законен ред е взела ръководството... като не прекъсва добрите си сношения... с меншеството“. Една от главните цели на спорещите групи е да спечелят на своя страна председателя и да постигнат чрез него намеренията си. Има случаи, когато отношението им се променя и искат замяната му, щом като той се издигне над партизанщината. Положението се усложнява, когато председателят взема не само страната на една от партиите, а и водачеството ѝ. По този начин той „подклажда“ и ръководи местната борба. Често съдбата му е незавидна, защото първата работа на опозицията, щом вземе властта, е да реши отношенията си с ръководителя на падналата вече партия, като постигне отчислението и преместването му.²³

Партизанските борби нанасят голяма вреда на църковно-учебното дело в градовете. Те отвлечат вниманието и енергията на хората от основните проблеми, като ги насочват към безсмислените междусобици. Общината влага усилия в незначителни спорове и се отдалечава от изпълнението на главните задачи, за които е избрана. Предизвиканото разединение в обществото се отразява негативно върху напредъка на цялостното екзархийско дело в Македония. И тъй като изследователската цел е да се представи една реалистична, а не идеализирана картина на състоянието на общинските управления в Македония, то проблемите се излагат явно, а не се negliжират. Важното е конфликтите да се решават възможно най-безболезнено и разумно, за да се сведат до минимум негативите, които носят със себе си. Екзархията и нейните местни органи са наясно с това, защото залогът е голям – запазването на българщината във вилаетите.

²¹ *Новини*, г. 6, бр. 95, 17.09.1896, с. 1.

²² *Пак там*, г. 7, бр. 66, 6.06.1897, с. 1.

²³ *Пак там*, г. 6, бр. 97, 24.09.1896, с. 1.

„Архангелска хартия“ срещу всякакво зло Амулетен свитък от XIX в. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Бояна Минчева

“Archangel paper” against every evil
Amuletic scroll from the XIXth century in St. St. Cyril and Methodius National library
Boyana Mincheva

Summary

The article represents one curious manuscript stored in St. St. Cyril and Methodius National library's collection of Slavonic manuscripts. It is remarkable for its shape of a scroll and for its amuletic content. So called late “abagar” was written in 1834 year. Texts on the border between the prayer and the charm, cryptograms and magic seals have been found there for the first time. The research is realized in two directions – analytic and comparative. The whole text of the amulet has been copied at the end of the article.

Key-words: amulets, scrolls, Slavonic manuscripts, South-Slavonic abagars, prayers, charms, cryptograms, seals, saints, East Christian church, Popular Christianity.

*Милканче,
подарявам ти тази Архангелска хартия от сърце!
И нека първият от ангелите да бъде с теб винаги и навсякъде!*

О ткакто съществува човечеството, то създава средства за индивидуална защита, вдъхващи увереност на своя притежател чрез онази протекция на невидимата, но неоспорима сила, която съществува извън нас и управлява света. Близка или далечна, всяка екскурзия назад във времето ни среща с устойчив набор от злини и бедствия, предизвикващи несигурност и тревога. Едно от най-предпочитаните средства за противодействие срещу тях в християнската епоха е божие слово¹, изразено чрез откъси от Светото писание или молитвени конструкции и записано върху материален носител – физически посредник между тленното и божественото. Сакралният текст, напуснал регламентираното пространство на богослужебната книга, толерантно приема трансформации и промени

¹ Вж. **Пс. 107:20:** *Изпраща словото Си, та ги изцелява, И ги отървава от ямите, в които лежат;* и **Йоан 1:1–3:** *В началото бе Словото; И Словото беше у Бога; И словото бе Бог. То в началото беше у Бога. Всичко това чрез него стана; И без него не е ставало нищо <от това>, което е станало.*

в състава си, които водят до нови жанрови форми – лъжливи молитви, закланания, писани чудеса и др., изключително разнообразни по конструкция и все още слабо проучени.

Славянските писани закланания по правило имат книжовен християнизиран характер. Изградени са по структурата: въвеждащи формули (инвокации), повествователна част и финални (скрепителни) формули (изображения)². Голяма част от тях съчетават чертите на молитва и закланание, включвайки в състава си литургични откъси и текстове от Псалтира и Евангелието, имена на светци и други реалии, свързани с християнската догматика, разположени в обкръжението на нехристиянски имена на образи и митически персонажи, които са възприемани като възплъщения на свръхсили и природни стихии. Писаните закланания се радват на широко и интензивно обращение. Като жанр те се причисляват към народната (низова) книжнина и са обект по-скоро на практическа употреба, отколкото на книжовен интерес, което обяснява похабяването и пълното унищожение на по-голямата част от създадените специфични писмени паметници. При изработването им се ползват текстове и предания, навлезли в обращение чрез дълговечната непрекъсната устна и писмена практика на дадена общност, но всеки създател променя и добавя от себе си нови елементи, които осигуряват уникалния характер на неговото творение. Понякога заклананията намират място в различни сборници със смесено съдържание, лечебници, амулетни свитъци, но често представляват отделна, самостоятелна цялост, с конкретно предназначение и изработени за конкретен потребител. Употребата на тези текстове варира в широки граници – от разтваряне с вода и поглъщане, през носене близо до тялото до зазиждане в основите на дом, вкопаване в земята и др.п. Въпреки всички изредени по-горе особености руският изследовател Андрей Топорков е категоричен, че писаните чудеса и закланания не са фолклорни паметници, а трябва да бъдат разглеждани като жанр на ръкописната книжнина.³

В колекцията от славянски ръкописи на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ ще бъде включен любопитен като форма и съдържание книжовен паметник от 1834 г., който принадлежи към т.нар. текстови амулети⁴. Ръкописът е открит случайно в хранилището за ръкописи на Библиотеката, при преместване и подреждане на томове в края на 2015 г.

Амулетът се състои от 9 фрагмента с широчина 7 см и дължина 8 см. Подлепени свързано, те са образували свитък с дължина 72 см⁵. Изписан е върху хартия с червено и черно мастило. Текстът е в рамка, очертана с молив, която образува полета от по 1 см от двете страни на свитъка. Амулетът е създаден за лична употреба. Изписан е за Петър йерей, чието име е отбелязано четири пъти – в начало-

² Топорков, Андрей. Русские заговоры из рукописных источников XVII–первой половины XIX в. Москва: Индрик, 2010, с. 12.

³ Пак там, с. 14.

⁴ Терминът *текстов амулет* е въведен в научно обращение от Дон Скемър. Вж. Skemer, Don. Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, New Jersey, 2006. 330 с.

⁵ 72 е сакрално число, свързано и с амулетните списъци с имена на Бог и на св. Богородица.

то – след инвокацията на светци, в края на двете молитвени цялости, включени в паметника и в края на свитъка. В полетата на амулета, извън очертанията на рамката, с друг почерк по-късно е вписано името Костадин йерей. Възможно е да е бил наследен от сина на първия собственик, също свещеник. Годината на изписване на паметника е вмъкната в последното графично изображение (печат), с кирилски букви.⁶

В съдържателно отношение свитъкът съдържа 2 молитви и 2 графични изображения – печати. Молитвите представляват своеобразни молитви заклания, изградени при взаимно проникване на елементи от двата жанра. Заложените „силни“ средства за въздействие са ограждането и заключването. Основното предназначение на тази „архангелска хартия“ е да предпазва своя собственик от различни по рода си злини и природни бедствия.

[Фрагмент № 1 – в средата на горния край на фрагмента е запазена основата на кръст и надпис **НИ КЯ**⁷ [с червено мастило⁸:] **СѢХЪ СЛАВНЫХЪ И ВСЕХВАЛНЫХЪ АПѢЛЪ ПЕТЕРЪ И ПАВЕЛЪ. И СОВОРОЪ ВѢ АПѢЛЪ. И ВСЕХЪ СѢХЪ ПРАОТЕЦЪ. ПРЕПОДОВНИХЪ И МѢУЕНИКЪ И МѢУЕНИЦЪ МОЛИТЕСѢ РАВѢ ВЖѢИ. ПЕТРЕ ЙЕРЕА.**

СТАГѢ И САВНАГѢ [!] великомѹнка Геворгіа побѣдоносца. СТАГѢ И САВНАГѢ

[Фрагмент № 2] **великомѹнка димитріа. СТАГѢ великомѹнка феодора. И ВСЕХЪ СѢХЪ РАВѢСѢ РАВѢ ТВОЕМѢ, ПЕТРЕ ЙЕРЕА**

СТАГѢ АРХАНГѢЛА МІХАИЛА

ГДѢ ВЖЕ МОИ ІИСѢ ЦАРЮ МОИ И ТЫ ЕДИНЪ ПО ВСЕЙ ЗЕМЛИ.

и прославим им твое на горѣ дивнѣю [...велик еси? ты] и [фрагмент № 3] твор... ѹдѣса. ты еси настави мѣ молишѣ бѣгѣ моємѢ да избавитѣ ѹловѣка ѿ громови и ѿ молні до днѣ до халине тогда же да не прїидетѣ аще архангѢла мїхана ѿ ѹловѣка ѡснова: сегда архангѢлска да заградишасѣ на ѹловѣка сила [фрагмент № 4] неѡбѡисѣ ѿ громъ ѿ страхъ ноцни ѿ ветрен, стрели ѿ діавола мѣдрѡстѣ ѿ всѣхъ да избавитѣ ѹлѣка гдѣ ѿ го мѣ ѿ мѣ не дѣ ѿ дѣ и ѿ ѣа до смѣртию свою да избавитѣ архангѢла мїхана ѹловѣка своегѢ † аще носѣи хартію архангѢлскѣю сегда во вѣки да избавитѣ [фрагмент № 5] равѣ вжѣи, петре йереа. ѿ іерѣсалимѣ. СѢи прѡрокъ іѡаннѣ крѣтитѣлѣ Вжѣи да си рѣкѣ свою ко мнѣ противѣ сице изта вжѣи ири [!] во имѣ ѡца и сѣна и стагѢ дѣха лице вжѣе какѢ ѡзареши въ самирѣ егда спиеши [фрагмент № 6] сахранимѣ глаголи егѢ ѡстале тогда посла архангѢла мїхана корцѣръ ѹара да заклѣчитѣ: мѡра и вѣица, вѣмпира зли ѹловѣци магѣсници клеветници зломислѣници и злоѹчитѣли зли сѡбѣдѣни дѣха неѹастива въ вѣки вѣкѢвъ аминѣ. ѿ еѹліѣе ѡскѣноѣ да из- [фрагмент № 7] –вавитѣ равѣ вжѣи, петре йереа. ѿ сѣнанска гѡра

СѢи великомѹнкѣ димитріа. И сѢи великомѢуеникѣ геворгіа: и сѢи великомѢуеникѣ феодорѣ, и всѣхъ мѢуикѣ. И сѢи прѡрокъ иліа [фрагмент № 8] и всѣхъ и сили аѢлѢскѣ и слѣги сѣи печатѣ ѿ страха ноцнагѢ

⁶ Пълният текст на паметника е даден в *Прил. 1*.

⁷ Част от изрече **ИГ ХС НИКА** – „Исус Христос победител“, който често съпровожда кръстения знак.

⁸ До края на оригиналния текст наборът с удебелен шрифт е изписан в оригинала с червено мастило.

[Следва печат и криптограми; в долната част е вписана годината на създаване на амулета – 1834, с кирилски букви] [фрагмент № 9:] (Ѣ) грома и мѣгнѣи. [с черно мастило отново е изписан кръст, а около него има криптограми с червено мастило] [отдолу:] (Ѣ) напраснѣ злѣи самѣрѣтѣи. (Ѣ) всъ вмѣнѣи на чѣлка огненною архѣггльскѣю ракъ вѣжѣи петрѣ іерѣа. Над първия печат и след последния текст има графични изображения на малки кръстчета. Над първия кръст е изрисувана малка глава – вер. Адамовата глава. Изображението е повторено под второто кръстче. На няколко места в полетата на текстовата цялост е изписано името: Костадин йерей – следващият собственик на амулета.

Този ръкописен паметник може да бъде причислен към групата на т.нар. славянски *абагари*⁹ – свитъци, съдържащи текстове и изображения, които се носят „наместо силни мощи“. Сигурно свидетелство за апотропейната стойност на амулета е указанието в края на текста на първата молитва, че „който носи със себе си тази архангелска хартия, докато е жив, ще бъде защитен от гръм и мълнии, от дявол и от чародеи“. Това потвърждава и амулетното му предназначение да отблъсква природните бедствия и всякакво зло. „Към митичните същества от демонично естество молитвата е напълно изключена като средство за въздействие. Тук се разчита на заклинания, съпроводени с магически действия за отпращане.“¹⁰

Текстовете, включени в ръкописа, са с неопределена жанрова принадлежност. Те съдържат както формули, които могат да бъдат отнесени към структурата на християнската молитва, така и изреждания на опасности, природни бедствия и зли сили, характерни за заклинанията. Изразът в края на фрагмент № 2 и началния ред на фрагмент № 3 е перифраза на част от псалм 85:9–10, известен още като *Давидова молитва*¹¹. Началото на фрагмент № 4 е перифраза на псалм 90:5–6 – *Хвалебна песен Давидова* – един от най-често употребяваните извън текста на богослужебната книга псалми, осигуряващи божията закрила¹². Употребата на Псалтира като требник е широко разпространена практика в славянския свят от Средновековието до наши дни¹³. Той често „служи“ и извън храма – в дома и сред общността, като алтернатива на лекарска намеса и като превантивно средство срещу беди и зли сили, а богатата символика и поетичната конструкция на

⁹ Названието „абатар“ за този тип паметници е употребено за първи път от сръбския учен Никола Радойчич по аналогия с „Абатар“ на Филип Станиславов и възприето от всички следващи изследователи на абатари. Вж. **Radajcic, Nikola**. *Srpski Abagar*. – В: *Etnolog*, 4, 1930–1931, с. 187–211.

¹⁰ **Вакарелски, Христо**. Етнография на България. 2. изд. София: Наука и изкуство, 1977, с. 431.

¹¹ **Псалтир**. издание на Светия синод на Българската православна църква. [онлайн]. [прегледан 20.09.2016]. <http://pravoslavieto.com/bible/sz/ps/85.htm>

¹² Молитви с назначение „против всякакво зло и меч, и стрели летящи“ са публикувани и в *Сборниче с апокрифни молитви* (НБКМ 273, л. 66); молитва „от страха и трепета, от меча и стрели и от ч(а)ра деяния и от затвора избавлен будет раба Б(о)жия“ в *Молитвениче (Никетово)* 1787 г. (НБКМ, № 646, л. 1–3).

¹³ За употребата на Псалтира като требник (молитвеник), с предметен показалец на псалмите вж. *Полный православный молитвослов на всяка потреба*. [онлайн]. [прегледан 20.09.2016]. <https://www.molitvoslov.com/text870.htm>

основното му съдържание допринасят за неговото вторично преосмисляне като източник на текстове със защитен, амулетен характер.¹⁴

Основна градивна част на молитвите заклинания, включени в свитъка, са имената на светци, призовавани на няколко места като медиатори на божията намеса. Началната формула и крайна в амулета също представляват обръщения (инвокации) към светци в йерархичния ред – апостоли, отци на църквата, мъченици и споменаване на свети места и събития от библейските книги, неизменно свързани с чудеса. Подобен ред се наблюдава в повечето заклинания срещу дявола и вещиците, поместени в ранния печатен славянски требник и в южнославянските абагари.

В началото на разглеждания ръкопис са поставени апостолите Петър и Павел, а след обобщеното отбелязване на другите свети образи и сили са изредени имената на светците войни – св. Георги, св. Димитър и св. Тодор. Следват две молитви – към Бог, с вторично призоваване на св. архангел Михаил и към св. Йоан Кръстител, отново с очаквано съдействие (посредничество) от Архангела. В края отново се споменават имената на същите светци, с добавка – свети пророк Илия. Това повторение създава завършеност на идейния и смислов кръг в амулета, уподобявайки външната формална страна на паметника носител – свитъка. В славянския требник още от най-ранни векове са включени такива изреждания на имена на светци¹⁵. Най-многобройни са изрежданията на имена на светци и свети сили в т.нар. *Киприянови молитви*, употребявани в частното богослужение на православния храм и до днес, чието основно предназначение е тъкмо срещу дявола и злите сили. Изреждания на имена на светци в славянския молитвеник и требник следват структурния модел на молитвите, поместени във византийския евхологий. Най-многобройни са тези имена в южнославянските книжовни паметници от епохата на османското владичество. В по-късните молитвени текстове вече се наблюдава едно „профилирано“ очакване на помощ от определен светец по конкретен проблем.

Имената на светци не са рядкост и в ръкописните амулетни сборници от XVI–XVII в.¹⁶ Процесът на въвеждане на библейски персонажи, свети събития и свети имена във формулата на заклинанието не може да доведе до създаването на същинска молитва, но текстът се сакрализира от тяхното присъствие и може да бъде възприет като част от официалната ритуална практика на свещенослужителите. Интерес представлява фактът, че св. Богородица не е призована заедно с всички светци в корпуса от двете молитвено-заклинателни цялости, формиращи паметника. Но съкратеният списък от нейни имена, дадени в края, по своеобразен начин „подпечатва“ абагара. Вероятно става дума за оригинално решение на пи-

¹⁴ **Ryan**, William. *The Bathhouse at Midnight: An Historical Survey of Magic and Divination in Russia*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1999, с. 311–312.

¹⁵ В най-ранния славянски молитвеник – *Синайския евхологий* от X–XI в., в голяма част от молитвите са включени поредици от имена на светци (инвокации).

¹⁶ **Христова**, Боряна. Амулетите и талисманите в българската писмена традиция. София: Анубис, 2001, с. 52. Коментира апокрифна молитва „за здраве, спасение и удължаване на дните“, в която са изброени множество имена на светци, „следващи почти буквално православния църковен календар“.

сача, избрал за притежателя на амулета (Петър йерей) свети образи закрилници от мъжки пол по сходство.

Гръм и мълния, нощен страх, вятър, Дявол, вражески стрели, магия са злините, споменати в първата молебнo-заклинателна цялост. Посредник между Бога и молещият се е Архангел Михаил, а магическото въздействие се осигурява чрез ограждане. Това обяснява и формата на амулета свитък, който се отъждествява с кръга.

Във втората имат превес антропоморфните злини, срещу които действа магическото заключване: мора и вещица, вампир, зли човеци, магесници, клеветници, зломишленици, злоучители, зли съседи, нечестиви духове. В Откровение на Йоан 20:3 ангелите са споменати като ключари, които заключват злото. Тук като посредник между призования светец, от когото се очаква закрила – св. Йоан Кръстител и приносителят на амулета, отново виждаме Архангел Михаил. В края на молитвата е споменато Възкресното евангелие¹⁷. Този новозаветен текст е възприет като защитен, особено срещу зли сили и често присъства в текстовите амулети¹⁸. Той се употребява и в църковната практика като молитва от частния чин при различни случаи.

И двете молитви заклания нямат аналог в известните досега публикувани сводове от апокрифни текстове. Не я откриваме и в нито един от славянските ръкописи от колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Подобни като структура заклания са публикувани от Андрей Топорков¹⁹, но и при тях няма съответствие с разглежданите тук цялости.

През XIX в. по българските земи е разпространена *Молитвата на Архангел Михаил – грозен и страшен воевода на небесните сили*. Текстът е популярен в средите на източните славяни (най-вече в Русия) от XVI до XIX в. В представения от Яцимирски свод от текстове на апокрифни молитви е отделено специално място на молитвите към Архангела. В една от тях е включено финалното „обещание“ за намеса свише от *Молитва към архангел Михаил* от Свято-Успенската Флорищева пустиня (Москва). Текстът завършва с фразата: „Сія молитва писана въ паперти чуда архистратига Михаила в Москвѣ, в Чудовѣ монастырѣ“.²⁰ Яцимирски отбе-

¹⁷ Матей 28:16–20.

¹⁸ Текстът е включен в състава на т.нар. сръбски абагар – *Люблянските плочи*, както и в *Сборник с апокрифни молитви от XVII в.* (НБКМ № 273).

¹⁹ Топорков, Андрей. Русские заговоры из рукописных источников XVII–первой половины XIX в. Москва: Индрик, 2010. На с. 346–348 в „Молитва към св. Архангел Михаил“ от сборник от втората половина на XVII в. молитвата заклание съдържа имената на архангелите, на св. Георги, св. Димитър и св. Тодор и Соломонов печат; на с. 352–353, в „Молитва към Архангела“ в ръкопис от втората половина на XVII в. имаме подобна структура – молитва към Бога с посредничество на Архангела, отново с призоваване на светци, която преминава в заклание от типа „както–така“; на с. 520–521, в „Заклиание срещу врагове и магьосници“ в ръкопис от края на XVIII в. текстът е изграден на принципа на инвокациите на архангели и светци и завършва със защитно ограждане.

²⁰ За разпространението на текста в българска среда вж. Атанасова, Десислава. Най-старият български препис на чудото на архангел Михаил в Хоня. – В: *Кирило-Методиевски студии*, 2012, кн. 21, с. 181–211. На с. 183 авторката установява, че Чудото в Хоня е включвано и в сборници с некалендарен характер и непостоянен състав в руската ръкописна традиция.

лязва, че този вариант „се повтаря често в други ръкописи и е сходен с лубочните издания“²¹. Названието „архангелска хартия“ е свързано с т.нар. *писани чудеса*²². Произходът на това название се свързва с Чудовия манастир в Москва, построен през XIV в. и посветен на чудото на Архангел Михаил в Хоня. В този манастир Молитвата на Архангел Михаил се изписвала на хартия и се разпространявала като силно средство за помощ и закрила. Употребеното в разглеждания тук ръкопис идентично название е свидетелство за факта, че „архангелската хартия“ е била позната и по българските земи като средство за индивидуална защита. От друга страна, то осигурява възможността за пренасяне на силата на коментираното по-горе „писано чудо“ върху новосъздадената текстова цялост. Както отбелязва Яцимирски, разпространението на Молитвата към архангел Михаил се извършва главно чрез руските ръкописи, а късните южнославянски текстове и варианти се създават под руско влияние, „с някои черти на местните говори“²³. Водачът на безплътните сили – архангел Михаил, присъства и чрез лика си във всички илюстрирани южнославянски абагари и палеотипи, запазени до днес. Изображение на Архангела се среща и в повечето ръкописни сборници с амулетно съдържание. В апокрифните списъци с информация за това на кои светци за какви болести да се молим е указано, че към Архангела с молитва трябва да се обръщаме когато: се събуждаме; когато се отива на съд; когато се тръгва на път; в запрещателните молитви – срещу лични врагове²⁴. Всичко това представлява красноречиво свидетелство за неговата популярност на универсален закрилник и Божии пратеник, който въздава справедливост и възстановява равновесието.

Текст от Съборно послание на апостол Иуда²⁵ съдържа заклинание, отправено от архангел Михаил към Дявола: „да те запрети Господ“. Това е и единственото място в каноничните текстове, където Михаил е назован *архангел*. Присъствието на заклинателна формула в признат от официалната църква текст благоприятства приема на всякакви подобни конструкции в християнската молитва.

В структурно отношение съдържащите се в разглеждания ръкопис молитви заклинания най-много се приближават до народните баяния. Части и перифрази на текстове от Псалтира, комбинирани с реалии от фолклорно-магическите възприятия и времеви цикли изграждат тяхната съдържателна цялост. Тринитарната формула *В името на Отца и Сина и Светаго Духа*²⁶ много често е начална или финална в християнската молитва. Откриваме я частично в началото на втория

²¹ Яцимирский, Александр. К истории ложных молитв в южнославянской письменности. – В: *Известия ОРЯС*, 18, 1913, кн. 3, с. 52.

²² Приема се, че записаният на хартия или друг носител текст, който разказва за чудо на светец или за чудо, засвидетелствано чрез книгите на Библията, притежава апотропейна стойност и се употребява като амулет.

²³ Яцимирский, А. Цит. съч., с. 53.

²⁴ Минчева, Бояна. Амулетните свитъци тип Абагар в печатната традиция на южните славяни XVI–XVIII век. София: [Б. Минчева], 2015. 290 л. (Дисертационен труд).

²⁵ Иуда 1:9.

²⁶ „И тъй, идете, научете всички народи, като ги кръщавате в името на Отца и Сина и Светаго Духа“ (Мт 28:19) [подч. БМ].

текст в абагара. С тази формула започва всеки църковен ритуал. Присъствието ѝ в гореспоменатия текст го приближава към структурата на каноничната цялост.

Структурната близост на каноничната молитва до фолклорните баяния и други вербални цялости за възстановяване на нарушеното равновесие осигурява възможност за взаимното проникване между тях и създаването на гранични форми, които е трудно да бъдат жанрово определени.²⁷ Крайният резултат не е просто следствие от градивните елементи, а представлява качествено нова, оригинална цялост. От друга страна, това дава възможност коментираните текстове да напуснат очертанията на църквата и да бъдат приобщени към битовата среда на човешкото ежедневие. Сред южните славяни има широка група от баяния, която се корени в църковното наследство и представлява народна интерпретация на канонични писани молитви, преведени на славянски език най-вече от гръцки. Общо взето, това са църковнославянски извори, които се коренят в апокрифната литература.²⁸

В състава на молитвите заклинания, включени в ръкописа, откриваме елементи с неканоничен характер, които представляват същностната част на амулетната цялост, осигуряваща видимата апотропейна страна на паметника.

В първата текстова цялост се срещат съкращения и акролекси²⁹, чрез които най-вероятно са предадени някои названия на бедствия и зли сили – да *избавитъ ѹлѣка ꙗꙑъ ѡ го мѡ мѡ нѣ дѡ дѡ и ѡ ѹа до смѣртню свою да избавитъ архангѣлъ мѣхѡилъ чѣловѣка* [да избави човека Господ от гръм и от мълния, от Дявола и от магия (чар), до смъртта си да бъде избавен човек, с помощта на Архангел Михаил]³⁰. Става въпрос за вид криптиране, прилагано често в писаните заклинания. То е свързано и с т.нар. *табуиран* e³¹ на страшни имена, с цел да не се предизвиква злото. Макар че мълниците и гръмотевиците, Дяволът и магията/вещиците се споменават в развит вид по-горе и по-долу в текста, може би тук са предадени с тайнопис с някаква цел или с очаквано от този акт магическо въздействие. Можем да допуснем, че съществува и връзка на основата на уподобяването със свещените имена (*nomina sacra*) от магическите печати по-надолу (също предадени със съкращения и акро-

²⁷ Шнитер, Мария. Молитва и магия. София : Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2000, с. 48–49.

²⁸ Раденковић, Љубинко. Народна бајана код Јужних Словена. Београд: Просвета и др., 1996, с. 66.

²⁹ Терминът *акролекса* е въведен в научно обращение от Емануел Мутафов. Вж. Мутафов, Емануел. Криптограмите и билингвизмът на Палеологовото изкуство. – В: *Патримониум. МК*. Списание за културно наследство-споменици, реставрација, музеи, год. 3, 2010, кн. 7–8, с. 251–261.

³⁰ Текстът е разчетен в свободен вариант от авторката на статията. Въпреки че Сперанский правилно отбелязва, че „някои съкращения си остават напълно неразгадаеми“. Вж. Сперанский, Михаил. Тайнопись в юго-славянских и русских памятникaх письма. – В: *Энциклопедия славянской филологии*, вып. 4.3. Ленинград: Наука, 1929, с. 42, в този амулет имаме основание да допуснем предложеното разшифроване.

³¹ От „табу“ – силна обществена забрана, чието нарушаване обикновено се приема от социума за осъдително или отвратително.

лекси), с цел осигуряване на непосредствено силно противодействие на светите сили срещу злото.

Съкращения и графичните изображения в края на амулета се срещат и в ръкописните и печатни свитъци от типа абагар, разпространявани в славянския свят. Елена Мещерская посочва, че традицията при създаването на тези фигури се корени в юдейската магическа практика и е свързана с преданието за цар Соломон и неговите печати с целебна и чудодейна мощ³². Комбинацията от графемите в криптограма дава разнообразни и разнопосочни възможности за направата на *печат* – носител на тайнствена и необикновена сила. Наличието на печати и криптограми в амулетните свитъци с писан текст най-често се наблюдава в началото или в края на паметника.

Върху фрагмент № 8 от разглеждания ръкопис наблюдаваме следните изображения и съкращения: двоен кръг, с вписани в горната част на равни разстояния от окръжността два кръста един над друг – голям и малък, с черно мастило. Около тях са изписани изразът „Исус Христос победител“ и съкращения на Имената на Бога с червено мастило в следния порядък: (около големия кръст:) *інсѣ хрсѣ нї кѣ* ; (в подножието на кръста:) *ѡѡд* [1834 г.]; (в близост до окръжността, едно под друго:) *☩☩ ѿѿ*; извън очертанията на кръга, отново в кръг с черно мастило, е изписан следният текст (по часовниковата стрелка): *назарїна. єстѣ. сїѣ. їисѣ христосѣ царѣ їисраїлевѣ*].

Изразът: *інсѣ хрсѣ нї кѣ* [Исус Христос победител], най-често срещан в комбинация със Светия кръст, е разпространено явление в изображенията на християнското изкуство и книжнина на Балканите. Графемите *☩* и *ѿ* най-вероятно са криптиран израз на *θεος ομνιπότευτ* [от гр. – Бог Всемогъщ].

Един от известните изследователите на криптограми в изкуството – Емануел Мутафов, отбелязва, че „композициите на разцъфнали голготски кръстове в комбинация с букви се появяват най-рано в паметниците на нумизматиката и като общодостъпни предмети, т.е. разменна единица, са послужили за визуален модел на по-късните изображения на кръстове с буквени знаци в ръкописи още от XI в., а оттам и в другите жанрове“. Най-старите кръстове с криптограми в писмен паметник са открити във ватикански ръкопис, съдържащ слова на Григорий Богослов и датиран към 1063 г.³³

Двойната окръжност е също фигура с магическо предназначение, засилваща въздействието на коментираните по-горе компоненти. Анализирайки споменатите печати като магически фигури, Б. Христова отбелязва, че „всички символи са разположени обикновено в двоен, а понякога и троен кръг и са организирани около една пресечна черта (мачта) вътре в кръга“³⁴. В разглеждания тук амулет пресечната черта е вертикалната линия на кръста – най-мощният символ на християнството. Изразът *назарїна. єстѣ. сїѣ. їисѣ христосѣ царѣ їисраїлевѣ* предста-

³² Мещерская, Елена. Легенда об Авгаре – раннесирийский литературный памятник. исторические корни в эволюции апокрифической легенды. Москва: Наука, с. 67–68.

³³ Марковић, Живко. Абагари – последњи весници старог српског штампарства. – В: *Сусрети библиографа* '84, Инђија, 1985. с. 81.

³⁴ Христова, Б. Цит. съч., с. 32.

Печати се наблюдават и в редица други славянски текстови амулети. С поредица от такива изображения завършват ръкописният амулетен свитък от колекцията на Центъра за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“ (Cod. D. Slavo 31), датиран към края на XVII и началото на XVIII в., *Сборниче с апокрифни молитви от XVII в.* (НБКМ 273), както и южнославянският *Загребски абагар* (XVII–XVIII в.). Собственикът на такива печати е вярвал безрезервно, че ще бъде абсолютно защитен и от магия, и от гръм и мълния, когато ги носи със себе си. Очакваната поява на това природно бедствие е свързана с мигновено въздействие, на което няма възможност да се противопостави с молитва. Затова печатът е най-подходящият амулет срещу него. Прави впечатление, че изображенията са различни в различните паметници. Единствената обща част е изображението на кръста като централен символ.

Над първия печат и след последния текст в късния абагар има графични изображения на малки кръстчета. Над първия кръст е изрисувана малка глава – вер. Адамовата глава. Изображението е повторено под второто кръстче. Тези изображения очертават границите на обособена част от амулета, изградена главно от печатите. Употребени са в качеството на оградящи елементи, а оградянето също е със защитна функция. На няколко места в страничните полета на свитъка е изписано името: Костадин йерей – вероятно следващият собственик на амулета.

Текстът в този късен абагар не е предназначен за четене. Както е отбелязано и вътре в паметника, амулетът трябва да се носи от притежателя, за да обезпечи неговата сигурност и защита. Наблюдава се изобилие от грешки и неясноти, но това не се отразява на неговата апотропейна стойност, а дори в известна степен я обезпечава. Един текст, от който се очаква магическо въздействие, не би могъл да се осъществи без тайнствени, езотерични лексеми. Грешките, архаизмите и диалектна лексика, които се срещат често в писаните заричания на славянското народно творчество³⁷, изпълняват подобни функции. Църковнославянски книжовни формули откриваме в литургическите цялости, заимствани най-вече от Псалтира.

Създателят на амулета е свещенослужител и това личи както от обработения почерк (нов устав), така и от уелото боравене с перифрази на текстове от богослужебните книги. Имаме основание да допуснем, че това е самият Петър йерей, чието име е изписано с почерк, идентичен с този на основния текст. Както отбелязва Любинко Раденкович, „много свещеници не са различавали канонично от неканонично и са преписвали и разпространявали апокрифни молитви, макар че те представляват своеобразни баяния като официални. В земите на източното православие, при отсъствие на държавни формации, църквата проявява широка толерантност към много паганистични обреди, включително и баяния. В някои от тях участват и свещеници“³⁸.

От изложения по-горе аналитичен преглед на структурата и съдържанието на „архангелската хартия“, както и съпоставително разглеждане на техни отделни компоненти, могат да бъдат направени следните изводи:

³⁷ Вж. напр.: **Отреченное** чтение в России XVII–XVIII веков. отв. ред. А. Л. Топорков, А. А. Турилов. Москва: Индрик, 2002, с. 75–177.

³⁸ **Раденковић**, Љ. Цит. съч., с. 31.

1. Макар и близък в структурно отношение до славянските писани заклинания, разпространявани сред южните и източни славяни през XVII–XIX в., текстовият амулет няма аналог сред известните до този момент подобни паметници, обнародвани в корпуси от текстове и в отделни публикации.

2. Книжовният паметник, включващ в състава си молитви заклинания, инвокации и графични изображения, имена на Бог и св. Богородица, може да бъде причислен към амулетните свитъци от типа *абагар*.

3. В ръкописа е представен оригинален вариант на употребата на *Имената Богородични* като апотропейно средство чрез подреждане на *nomina sacra* до елементи от фолклорната космогония – похват, характерен за народното християнство и свидетелство за разпространението на оригинална амулетна практика през XIX в.

4. Обособените две молитвени цялости в паметника, изградени от перифрази на Псалтира, инвокации на светци и заклинания срещу зли сили показват пряка връзка с народната традиция – устния славянски фолклор.

5. Отъждествяването на текстовия амулет с названието „хартия“ е свидетелство за разпространението и добрия прием на руската амулетна традиция на писаните чудеса – „архангелската хартия“ по нашите земи през XIX в. и за преплитането на тази традиция с българското битово християнство.

Проучването на книжовни паметници с амулетно предназначение винаги е с отворен финал. Разгледаният в настоящата разработка текстов амулет, както и всички други от този тип има своите скрити, невидими за изследователите измерения, които са в основата на неговото особено, магично въздействие. И без да конфронтира с християнската догматика, тази *Архангелска хартия* утвърждава вярата в добрия изход чрез силата на Божието слово.

Приложение 1

НИ КЯ

Сѣхъ славныхъ и всехвалныхъ аплъ петеръ и павелъ. И соборъ вѣ аплъ. И всехъ сѣхъ праотецъ. Преподобныхъ и мѣуеникъ и мѣуеницъ молитес ѡ рабѣ вѣжѣи. петре іереа.

Сѣгѡ и савнагѡ [!] великомѣнка Геворгіа побѣдоносца. Сѣгѡ и савнагѡ великомѣнка димитріа. Сѣгѡ великомѣнка феодора. И всехъ сѣхъ павістес рабѣ твоимѣ, петре іереа

Сѣгѡ архангѣла мѣхана

Гдѣ вѣжѣ мои іисѣ царю мои и ты единъ по всеи земли. и прославим ии твое на горѣ дивнѣю [...велик еси? ты] и твор... ѹдѣса. ты еси настави мѣ молитис вѣгѣ моимѣ да избавитъ ѹловѣка ѡ громови и ѡ молні до дис до халине тогда же да не прїидетъ аще архангѣла мѣхана ѡ ѹловѣка ѡснова: сегда архангѣлска да заградишас на ѹловѣка сила неѣконе ѡ громъ ѡ страхъ ношни ѡ ветреи, стрели ѡ діавола мѣдрость ѡ вс да избавитъ ѹлка гдѣ ѡ го мѣ ѡ мѣ не дѣ ѡ дѣ и ѡ ѹа до смертию свою да избавитъ архангѣла мѣхана ѹловѣка своегѡ † аще носѣиіи хартію архангѣлскѣю сегда во вѣкѣи да избавитъ рабѣ вѣжѣи, петре іереа. ѡ іерѣсалимъ.

Стѣи прѣрокъ ѿианнъ крѣтитель

Бжѣи да си рѣкѣ свою ко мнѣ противѣ сице изта бжѣи ирни во имѣ ѡца и сѣна
и стѣгѡ дѣа лице бжѣе какѡ ѡзарешъ въ самирѣ егда спиеши сахранене глаголи егѡ
ѡстале тогда посла архангѣла мѣхана корцѣрѣ ѡара да заклѣчитъ: мора и вешица,
въмпира зли ѡлѣѣци магесницы клеветницы зломысленицы и злобѣители зли собесѣдни
дѣа неѡастива въ вѣки вѣкѡвъ аминь.

Ѿ вѣлѣе воскрѣное да избавитъ рабѣ бжѣи, петре іереа. Ѿ сѣнаиска гора

Стѣи великомѣнкъ димитріа. И стѣи великомѣеник гѣоргѣа: и стѣхъ
великомѣеникѣ ѡѣдорѣ, и всѣхъ мѣнкъ. И стѣи прѣрокъ илѣа и вс дѣи и сили
аггѣльскѣ и слѣги сѣи пѣчатъ Ѿ страха ноцнагѡ

[печат 1]

назарѣна. естѣ. снѣ. тѣсѣ христѡсѣ царѣ ѿсраилевѣ

исѣ хрс нѣ ка

ѦѦ ѦѦ

аѡдд

[печат 2]

Ѧ грома и мѣнѣи

Бѣе дѡ но ѣв мѣе мѣ мѣ. цѣ де и нѣ

Ѧ напраснѣе зли самирѣтѣи. Ѧ вс вѣмнѣи на ѡлка огненною архангѣльскѣю рабѣ бжѣи
петре іереа.

СЪ ИЗГОНЮ БѢСЫ

Елисавета Мусакова

Chasing Away the Devils *Elissaveta Moussakova*

Summary

The sixteen-century Four Gospels known as Priest Rale Gospels from the Church Historical and Archival Institute at the Bulgarian Patriarchate (CHAI 571) has been restored sometime between the late sixteenth and early seventeenth century. Its restorer or binder (or both), who could be Priest Rale himself or a person unknown to us, has reused in his work a small+ piece of paper on which a pen-and-ink drawing of a demoniac creature was partially preserved. As putting in the image in the manuscript seems intentional, it is interesting to speculate on both the nature of the image and the probable dialogue between it and the readers of the book.

Key-words: Four Gospels, manuscript, priest Rale, drawing, devil.

Четириевангелието ЦИАИ 571, наречено *Поп-Ралево евангелие* и датирано 30-те – 40-те години на XVI в.¹, както повечето стари ръкописи е преминало през различни ръце, преди да стигне до лавиците в библиотечното хранилище (*ил. 1*). В днешния си вид то е загубило изцяло дъската от долния капак на подвързията и респективно по-голямата част от кожата, с която дъската е била покрита, както и края на евангелието от Йоан. Подлепванията в оригиналните листове, както и обръканият им ред в някои тетради говорят за неговата ранна реставрация и за твърде вероятния по-късен произход на подвързията. За съжаление в описа на славянските ръкописи от ЦИАИ са останали неотбелязани таблицата с указания за осемте гласа по Октоиха за евангелските и апостолските четива на л. 1586 и данните, дали този лист има воден знак.² Именно на него, с бледо мастило, освен самите таблици с обичайния указателен текст, е очертан медальонът с името Рале в него, а извън медальона е написано „поп“ (*ил. 2*). Поп Рале, вероятният съставител на таблицата³, не е нито един от останалите писачи на ръкописа, за което съдим по цвета на мастилото и особеностите на почерка. Може да се допусне, че листът е добавен при подновяването на ръкописа, когато той е бил сложен

¹ Христова, Боряна, Мусакова, Елисавета, Узунова, Елена. Опис на славянските ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт – София. Т. 1, Библейски книги. София, 2009, с. 79–81.

² Същите. Опис на славянските ръкописи..., с. 80. По време на написването на този кратък текст нямах възможност за необходимото допълнително проучване на листа и ръкописа.

³ Пак там, с. 81, табл. СХХІІІ.

в нова подвързия. Според по-късната приписка с черно мастило към долния ръб на листа *лѣто . з̣. р̣. и к̣. ѿ.*, т.е. „година 7128“ (=1620)⁴, тези свързани събития са се случили преди тази дата и поне 30 или 40 години след завършването на евангелието и неговото първо подвързване.

Оригиналният текст в ръкописа е изписан с едър полуустав, 5 и 6–7 мм, запазващ редица особености на уставните кирилски писма от XIV в. Палеографският анализ⁵ разграничава три основни ръце, които следват една и съща норма при изписването на шрифта, при това, можем да добавим, неговият облик съответства на шрифтове, използвани във фрескови надписи. Листовете 154а–158б и лл. 265а–296б са дописани от четвърта ръка, вероятно малко по-късно. Ръкописът е имал миниатюри на цял лист, както сочат липсващите начала на евангелията и съвсем конкретно, останките от лист между Предисловието към Евангелието от Йоан и началото на Евангелието (л. 261а), отбелязано със заставка.

При отварянето на обемистия ръкопис между л. 219б и 220а ту се показва, ту остава скрито малко парченце подлепваща хартия, което сега се е отделило от оригиналния лист (*ил. 3, 4*). То е било използвано при подновяването на ръкописа от неговия неизвестен собственик или от човек с необходимите умения, на когото е била възложена тази реставрация. Листчето е явно отрязано от по-голямо парче хартия, на която е имало рисунка (или рисунки) с перо и черно мастило. Рисунката е доста свободно правена и издава обиграна, макар и не майсторска ръка. Затова в особеностите на изобразеното същество ясно се разпознават демонически, а не човешки черти: широко отворени, големи кръгли очи и шръкнала коса, предадена с прави линии, отстоящи на известно разстояние една от друга. Това могат да бъдат и куки, ако се имат предвид завитите краища на тези линии. Стъпалата на краката и ръцете от лактите надолу не са запазени в малката изрезка, но непрекъснатият ляв контур на фигурата показва, че съществото няма нито опашка, нито крила, следователно то не се вписва в познатите иконографски схеми на дявола или бесовете. Доколкото ръкописът е бил внимателно преглеждан, в него не е намерена друга изрезка с липсващите части от фигурата или от евентуална композиция, така че контекстът на изображението (ако е имало такъв) за нас остава непознат. Неизвестен остава и произходът на рисунката, която поп Рале или реставраторът/подвързвачът са имали под ръка.

Независимо че с отрязването на листчето тази рисунка, сметната за маловажна, е била частично унищожена, начинът на нейната употреба подсказва умисъл. Представяме си ситуацията, че когато листчето е било вече приготвено за подлепване, на онзи, който го е правил, е хрумнало да го постави в правилната позиция, въвличайки в диалог „читателя“. Кой е бил той, също остава неизвестно, но ако в момента на реставрация миниатюрите все още са били налице, едно голямо украсено евангелие, при това писано с подчертано маниерно калиграфско писмо, по-скоро очакваме да е било поръчано и предназначено за църковна употреба. Краят на Евангелието от Йоан е загубен вероятно заедно с обикновено помествания след него необходим богослужебен апарат, но едва ли можем да очакваме в тази епоха,

⁴ Пак там, с. 81.

⁵ Пак там, с. 80.

че наличието или липсата на тази съставка ще бъде индикатор за предназначението на книгата – за частна, при това светска, или за публична употреба. Питаме се дали шегата с рисунката би подобавала на духовно лице, каквото е бил поп Рале, възможният реставратор на ръкописа от XVI или началото на XVII в., и то в книгата, символизираща присъствието на Христос в литургията? Отговорът сякаш е по-скоро отрицателен. Освен това, в рамките на познанията ми за южнославянските, влашките и молдавските ръкописи нито в приписките, нито в рисунките, оставени от писачите и ползвателите на ръкописите, а най-малко в богослужебните, се забелязват особени прояви на чувство за хумор или интерес към изображения извън сферата на общоприетото. За малко по-голяма свобода в това отношение можем да говорим поне на базата на ръкописи от XVIII в. от сбирката на НБКМ⁶. Колкото до изображения на нечистите сили, в ръкописите с миниатюри не е рядкост замазването/размазването на изображения на бесовете, да споменем само *Лондонското евангелие*⁷. И все пак, който е подлепил ръкописа от XVI в. с тази рисунка, е отправил някакво послание към онези, които ще разгръщат страниците.

Излишно е тук да се разпростираме върху вярата на християните в съществуването на бесовски сили, които се представят в различни образи и върху които имат власт да ги разобличават и унищожават Христос, апостолите и светите личности. Така например с намесата на свръхестествени същества – злотворни духове, подвластни на Бога, фолклорното мислене най-често обяснява причините за болестите и други нещастия.⁸ Важно е да се припомни това постоянно съжителство и борба и с неговата обратна страна – прелъстените от дявола вещици, баячки, бияри, самовили и бродници, хулени от църквата, затова че вършат не чудеса в името на светците и Богородица, а гнусни дела. Словата и житията не са особено словоохотливи в описанията на бесовете, изпратени от сатаната и едно такова изключение е Данииловото житие на св. Йоан (Иван) Рилски от XVIII в., според което светецът бил спохождан много пъти от бесове, преобразени във вид на различни животни.⁹ Ерминииите също не дават ясни указания как да се рисуват бесовете, както виждаме например в ерминията на Върбан Гърдев Коларов от 1863 г., където за чудесата на св. Антоний е посочено така: „Св. биен от демони. Гроб и в него лежи святии доло и демони около му биат го...“ и „Св. искушаем от демони. ...и едни демони го разоряват и опрозръгават стени драколови, и дръвата като льви и като змии, а едни като зверове на чрътани...“¹⁰. Най-често в животински образи се явяват и фолклорните нечисти сили – караконджули, върколаци, вампири и пр., така че „номенклатурата“ на съществото в *Поп-Ралевото евангелие*

⁶ Обобщението почива на наблюденията ми, изложени в непубликуван доклад от научна сесия, посветена на културата на XVIII в.

⁷ На л. 99а и л. 149а. Явлението е добре познато от руските средновековни ръкописи.

⁸ **Българска** митология. енциклопедичен речник. съст. Анани Стойнев. София, 1994, с. 34.

⁹ **Народното** четиво през XVI–XVIII век. съст. Донка Петканова. София, 1990, с. 204 (вж. Житие и подвизи на нашия преподобен и богоносен отец Иван, пустиножител рилски, събрано от различни списатели, най-вече от Евтимий, патриарх Търновски, накратко написано от инок Даниил, презвитер на Рилския манастир).

¹⁰ **Иконографски** наръчник: преведен от славянски на говорим български език от Върбан Гърдев Коларов през 1863 г. науч. ред. А. Василиев. София, 1977, с. 107.

засега е трудно установима. Само един всеобхватен преглед на бесовските изображения в стенописи, икони, миниатюри, амулети би позволил по-точното му ситуиране.¹¹ Човекоподобният характер на съществото, което ще причисля към категорията „бяс“, е отправна точка за подобно сравнително проучване, но на този етап разполагам само с няколко, най-общо ориентиращи примера.

В *Лондонското евангелие*, на л. 169б, в една от малкото маргинални миниатюри е изобразен архангел Михаил с крила и в царски одежди, стъпил върху небесен сегмент, от който се подава полуфигурата на Иисус, чиято десница съкрушава духовете, падащи надолу с главите върху голям камък.¹² Илюстрацията е към Лук. 10: 18–20 и е придружена от пропуснатата от писача част от стих 20: *ѿко дѣсѣ вѣ повѣнѣтѣ*. За разлика от останалите, единият от духовете няма крила и фигурата му е почти човешка, ако се изключи малката опашчица. Всички изображения, както и тези на бесовете в другите миниатюри, имат щръкнали коси. Далеч съм от мисълта да търся аналогии между драсканицата в *Поп-Ралевото евангелие* и миниатюрата в ръкописа на цар Йоан Александър, но тя сочи, че обликът на падналите ангели, на злите духове, респективно на бесовете¹³, може да бъде уподобен на човешкия. В някои от популярните в Русия икони-енколпиони от XV и XVI в. с изображения на св. Никита, убиващ беса, съществото, предадено с най-общии форми, доста наподобява фигурата в разглежданото евангелие¹⁴. Иконата на св. Харалампи от XIX в. в сбирката на Националния археологически институт с музей (Инв. № 1163, п. 212)¹⁵ показва стъпканата от светеца и вързана с вериги чума, отъждествявана и с дявола, като тъмна, гола женска фигура с къси щръкнали коси, озъбено лице и едри стъпала на краката с големи нокти.

Връщайки се към злите сили в маргиналните територии на ръкописните книги, тяхното упоменаване е рядкост, може би даже изключителна рядкост. В типик от 1639 г. (НБКМ 274) писачът е оставил бележка за написването на ръкописа, в която говори за напастите върху християните и върху него самия: „...много си пострадах от бродец, едва главата ми не отиде...“¹⁶. Авторите на корпуса с бележки на книжовниците идентифицират думата „бродец“ като „бродник“, т.е. вампир, зъл дух от гробищата, но възможно и скитник, разбойник.¹⁷ Според Български тълковен речник „бродник, бродница“ е мъж или жена, които скитат (бродят) нощно време и правят различни магии; второто значение е „уплътнен“ мъртвец, който броди

¹¹ Имам информация за одобрен научен проект с такава тематика.

¹² Вж. British Library. Digitised Manuscripts, Add Ms 39627. [онлайн]. [прегледан 30.09.2016]. http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_39627

¹³ За синонимната употреба на наименованията бяс, дух, демон вж. напр. **Българска митология...**, с. 44, 97.

¹⁴ Вж. примери в: *Святой Никита бесогон*. [онлайн]. [прегледан 30.09.2016]. http://ruskline.ru/analitika/2015/10/28/svyatoj_muchenik_nikita_besogon/

¹⁵ **Гергова**, Иванка, Гатев, Йордан, Ванев, Иван. Християнско изкуство в Националния археологически музей – София. каталог. София, 2012, с. 95, кат. № 417, ил. П.417.

¹⁶ **Христова**, Боряна, Караджова, Даринка, Узунова, Елена. Бележки на българските книжовници X–XVIII век. Т. 2, XVI–XVIII век. София, 2004, № 298.

¹⁷ За бродеца като едно от наименованията или разновидности на вампира, заедно с тенец, гробник, плътеник и др. вж. **Българска митология...**, с. 45.

нощем без покой.¹⁸ В по-различен контекст обаче срещаме бродника в небезизвестното Слово ради празници бабини, смятано за преработка на рилския книжовник Йосиф Брадати: „Беззаконици беззаконно закон поставиха посвоему развърщеному разуму, егда безъкнижници, и самовили, и бродници, и магесници поставиша закон“ и също: „Тия беху залагаре, и бродници, и други много лекове знаяху“; в Слово ради самовили, поместено в същия сборник както и горното, авторът пише: „Такожде и които ходят на самовили и на бродници, и на баяне, и отваряне евангелие, и они нарицают се идолопоклонници“¹⁹. Независимо от значението, което се крие зад думата „бродник“, този нечестив персонаж може да притежава човешки облик, но дали тъкмо той е изобразен в *Поп-Ралевото евангелие*, едва ли може да се установи.

Във второто изобличително слово на Йосиф са гневно порицани онези, които вярват на баене и на гадаенето по Евангелието. Тази практика е аналогична на гадаенето по Псалтира и е била достатъчно разпространена в християнския свят, без да е смятана непременно за езическа: за да отговори на зададения въпрос, гадаещият отваря книгата на произволно място и тълкува съответните стихове.²⁰ Можем да допуснем, че по времето, когато вероятно е било реставрирано и допълнено *Поп-Ралевото евангелие*, отношението към старата практика на гадаене вече е станало негативно и тя е била отнасяна към недопустимите магически деяния. Тогава можем да си въобразим, че поп Рале, или човекът, потегнал преди повече от три века ръкописа от ЦИАИ, е решил да вложи фрагментираната рисунка не точно като шегга, а като назидание, поднесено като отрезвяваща изненада, неочакван предупредителен знак за онези, които биха ползвали книгата по нечестив начин. Можем също така да провидим и друго намерение в направеното от реставратора: да използва изображението в магическо действие срещу измъчващ самия него бяс (бродник? сатаната?), когото той иска да обезвреди чрез свещеното слово и чисто образно представяне той обмислено цензурира. Предложените тълкувания на този малък сюжет несъмнено подканват към критични забележки или други мнения и несъмнено изглеждат като безцелно заиграване с незначителен детайл, но съзреният умисъл в наглед случайно използваната лепенка с необичайна рисунка всъщност насочва към неизследвани страни на отношенията между старата ръкописна книги и нейните читатели.

¹⁸ **Български** тълковен речник. съст. Л. Андрейчин и др. 2. изд. София, 1963, с. 59.

¹⁹ **Петканова**, Донка. Народното четиво..., с. 340, 342, като текстовете са взети от ръкописа НБКМ 324. За него вж. **Христова**, Боряна, Караджова, Даринка, Икономова, Анастасия. Български ръкописи от XI до XVIII век запазени в България. своден каталог. т. 1. София, 1982, с. 276, № 762: сборник със слова и молитви, писан вероятно от поп Тодор Врачански в края на XVIII в.

²⁰ Първоначално гадаенето за съдбата по Псалтира е произтичало от религиозното чувство, което карало човека в беда да търси разрешение в Божиите слова, вж. **Употребление** книги Псалтырь в древнем быту русского народа. – В: *Альфа и Омега*, № 29 [онлайн]. [прегледан 30.09.2016]. <http://azbyka.ru/otechnik/Biblia/upotreblenie-knigi-psaltir-v-drevnem-bytu-russkogo-naroda/>. За библиомантията и практикуваното от християните гадаене по Псалтира и Евангелието вж. накратко в: **Христова**, Боряна, Христова-Шомова, Искра. Древен истинен оракул. – В: *Годишник* на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, специалност Библиотечно-информационни науки, 2015, т. 7, с. 7–8.

Писма и пощенска карта от Георги Бакалов до Гоце Делчев

Цветолюб Нушев

Letters and postcard by Georgi Bakalov to Gotse Delchev
Tsvetolyub Nushev

Summary

There are presented two letters and one postcard from Georgi Bakalov to Gotse Delchev kept in Bulgarian Historical Archive of the St. St. Cyril and Methodius National Library. The documents have not been published so far. The information in them complements our notions about the ideological development of figures of the Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization (VMORO), the relationship and influence between Bulgarian and Armenian revolutionaries. They clearly outline the place and importance of Gotse Delchev in the liberation movement and his quest for the spiritual growth of the Macedonian Bulgarians.

Key-words: Georgi Bakalov, Gotse Delchev, Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization, VMORO.

В настоящата публикация се представят две писма и пощенска карта от Георги Бакалов до Гоце Делчев, съхранявани в Българския исторически архив на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Документите не са публикувани досега и безспорно са интересни.

Кореспонденцията от Гоце Делчев или до него е от изключително значение за историята на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО).¹

¹ **Николов**, Борис Й. Вътрешна македоно-одринска революционна организация. войводи и ръководители (1893–1934). биограф.-библиогр. справочник. София, 2001; **Гоце Делчев**. Писма и други материали. издирил и подг. за печат Дино Кьосев. София, 1967; **Гоце Делчев**. Спомени. Документи. Материали. София, 1978; **Макдермот**, Мерсия. Свобода или смърт. биограф. на Гоце Делчев. София, 1980; **Архивите** говорят. Том 25, Из архива на Гоце Делчев. Задграничното представителство на ВМОРО в София до края на 1902. София, 2003; **Пандев**, Константин. Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1879–1903. София, 1979; **Националноосвободителното** движение на македонските и тракийските българи 1878–1944. Том 2, Организирано националноосвободително движение. Илинденско-Преображенско въстание 1893–1903 г. София, 1995; **Борбите** в Македония и Одринско 1878–1912. спомени. състав. Константин Пандев, Здравка Нонева. София, 1982; **Освободителното** движение в Македония и Одринско. спомени и материали в 2 тома. фототип. изд. състав. Любомир Панайотов, Йордан Шопов. София, 1983.

Сведенията от писмата на Георги Бакалов² допълват представата ни за идейното развитие на дейците на ВМОРО, за взаимоотношенията и влиянието между българските и арменските революционери. Очертават по-ясно мястото и значението на Гоце Делчев в освободителното движение и неговия стремеж за духовното израстване на македонските българи.

Дадени са кратки пояснителни бележки за споменатите дейци в документите.

№ 1

1900, януари 10. Варна. Писмо от Георги Бакалов до Гоце Делчев в София

Варна, 10.I.

Господин Делчев,

Historie d'un paysan може би ще издадем по-нататък, още не съм получил оригинала. А книгата, за която Ви е говорил Мурджев³, се казва: „[...]“⁴ thestorm“ („През бурята“ или „Бурно време“), очерки из арменския живот от редактора на „Хънчак“ – Аветин Назарбек⁵. Издаден е на английски от първия лондонски издател Мюрея, с предговор на един оксфордски професор. Тя е нова, излезе мин[алата] и се посрещна добре от английския печат. От всички книги, които познавам на чужди езици, тя ми се видя най-подходяща за Вашите цели, затова и нея избрах да Ви преведа. Тя описва живота на арменците, техните отношения и сблъсквания с турци, черкези и кюрди, техните хайдутути, затвори, въстанията в Зейтун, Васпуракан, кланетата в Сасун, съзаклятията и т.н. Разделена е на три части със следните глави:

I.1. Страната; 2. Пътникът; 3. Пощ. дом; 4. Хаджиите; 5. Ханът; 6. С бимбашията; 7. Събирането на данъците.

II.1. В пристанищния град; 2. Между работниците.; 3. През нощта; 4. „Революционно дрънкане“; 5. Под лиляката; 6. Арменските чорбаджии; 7. Наказанието; 8. Хайдутите; 9. Пак за хайдутите.

III.1. В малка Армения; 2. На парахода; 3. Лунна светлина; 4. Маро; 5. Смърт; 6. Осми септември; 9. Сасун; 10. Васпуракан; 11. Зейтун.

На английски книгата е около 22 коли, среден формат и шрифт. На български ще излезе около 21 коли, като „Попрището на нихилиста“. Цената и на английски е 6 шилинга, но разкошно издание. На бълг[арски] цената ще бъде 2.40 или 2.50 л. Но между българите в Княжеството аз никак не разчитам да се харчи, затова сам никога не бих помислил да я издавам, защото тя не ще покрие дългите трудове и големите разноски по превеждането и изданието ѝ. Затова мога да я издам, ако обичате, в съглашение с Вас. Съобщете ми съгласни ли сте да откупите 1000

² Георги Иванов Бакалов (1873, Стара Загора–1939, София) – литературен критик и историк, публицист, преводач. Не бяха открити сведения за издаване на проектираните преводи.

³ Атанас Мурджев (1872, Прилеп–1944, Тетевен) – член на ВМОРО от 1894, близък приятел на Гоце Делчев.

⁴ Повреден текст.

⁵ Аветис Назарбекян (1866–1939) – арменски писател, поет, публицист и преводач.

екз. от нея, в случай че [...] да я преведа и издам. От съ [...] аз ще ви направя 50% отстъпка [...] по 1.20–1.25 л. екземплярът [...] жавам на свои разноси да [...]. 1000 екз. в София. Ако сте съгласни на това, пишете ми по-подробни условия. Ако се бърза до края на юли или до 15 авг., може всичко това да се свърши. Чакам Вашия отговор.

С поздрав и от госп. Желязков⁸ – Г. Бакалов.

НБКМ–БИА, ф. 835 (Гоце Делчев), а.е. 4, л. 1–2. Ориг., автогр.; повреден, реставриран.

№ 2

1900, юни 3. Варна. Пощенска карта от Георги Бакалов до Гоце Делчев в София

Г-н Георги Делчев (чрез Върховния Македонски Комитет) София.
3.VI.[...]⁹

Г-н Делчев,

Получих писмото Ви. Бъдете добри да почакаете няколко дни, докато Ви отговоря подробно. Чакам да ми изпратят френския оригинал на „Историята на френския селянин“.

С поздрав и на Мурджева.

Г. Бакалов.

НБКМ–БИА, ф. 835 (Гоце Делчев), а.е. 4, л. 3. Ориг., автогр.

№ 3

1900, юни 29. Варна. Писмо от Георги Бакалов до Гоце Делчев в София

Варна, 29.VI.[1]900

Господин Делчев,

Най-подир получих многоочаквания френски оригинал на „Историята на един селянин“. Вий сте имал право да настоявате толкова за тази книга. Тя не само в литературно отношение е много хубава, но тъкмо подхожда за вашите цели. Тя е „chef-d'oeuvre“¹⁰ на двама добре познати автори с демократически тенденции (Erckmann – Chatrian¹¹). Ако стане нужда да се издаде, ще гледам да приготвя

⁶ Повреден текст.

⁷ Повреден текст.

⁸ Д-р Младен Желязков – председател на дружество „Странджа“ – Варна.

⁹ Повреден текст.

¹⁰ Chef-d'oeuvre (фр.) – шедьовър.

¹¹ Френските писатели и публицисти: Emile Erckmann (1822–1899) и Alehandre Chatrian (1826–1890), които публикуват своята Histoire d'un paysan. Feuilleton през 1867 г.

един напълно популярен превод, достъпен за разбирането на всекиго. Но всичката работа е там, че книгата излезе много по-голяма, отколкото си мислех: почти 70 коли, формат и шрифт като на „Попрището“, така че цена не може да се тури по-малка от 8 л. Има обаче един изход. Книгата е разделена на 4 равни части и така, на 4 парчета тя би могла по-лесно да се издаде и разпространи. Всека част не по-малка от 17 коли би струвала 2 л. И ако вий при тия условия пак бихте настояли да се издаде, като откупите 500 екз. От I ч[аст] на 25 септ., II ч. на 25 окт., III ч. на 25 ноемвр. и IV ч. на 25 дек. т.г. В такъв случай и Вий ще откупувате своята поръчка на парчета по 500 л. на горните 4 срока. Като знаете това, отговорете ми, както намерите за добре. Ще ми бъде жално, ако големината на книгата попречи на нейното издаване. Без Вашия ангажимент сам не мога се реши да я издам. А книгата повече от заслужава. Вий сте чели само едно съкращение от I ч. и толкова Ви се е харесало. А в първата част се описва положението преди революцията, когато самата революция чак до узурпацията на Напалеона е разправена в останалите три части. За да не се губи време, моля, отговорете ни по-скоричко. Тук съм до 4 юлий. Ако до 2–3 юл. не ми отговорите, след това пишете ми в плик, надписан просто така: Иванчо х. Митев¹² в Стара Загора. Това променение на адреса важи до 1 авг., след авг. ще бъде пак тука.

С поздрав: Г. Бакалов

НБКМ–БИА, ф. 835 (Гоце Делчев), а.е. 4, л. 4–5. Ориг., автогр.

¹² Иван х. Митев – виден търговец от Стара Загора, баща на Георги Бакалов.

Ценни арабски ръкописи от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Анка Стоилова

Valuable Arabic Manuscripts preserved at
Sts. Cyril and Methodius National Library – Sofia
Anka Stoilova

Summary

The article aims to show the value of four Arabic manuscripts on Arabic grammar and lexicography, and of another one on bowls, arrows and shooting that has been a part of Waqf Library in Vidin before their removal to Sts. Cyril and Methodius National Library (at the end of 19th century). The first one is a copy dated 554 A. H. (1159–1160 A. D.) of *Gumal fi an-nahw* by Ishaq az-Zagagi (d. 337/948 or 339–340/449–450). (It has a shelf mark OP 2055). There are nine inscriptions on the first two leaves of the manuscript. They are verses that have been extracted from the rare anthology *Book of the flower (Kitab az-zahra)*, written by Muhammad al-Isfahani az-Zahiri (d. 297 A. H./910 A. D.). (In our days only three manuscripts preserve copies of this anthology).

The second manuscript is al-Baquli's commentary on *Kitab al-Lami'* written by Ibn Ginni d. 392 A. H. (1002 A. D.). (It has a shelf mark OP 1863.) The copy have been ended at 19th shawwal 617 A. H. (16th November 1220 A. D.). At the beginning of the manuscript there are two exlibries – inscriptions with the owner's name "Hashmet dede al-malawi", written at the beginning of the 18th c.

The third manuscript is an early copy of a rare Arabic-old-Persian dictionary entitled *Kitab as-sami fi al-asami* by Ahmad an-Nisaburi al-Maydani (d. 518 A. H./1124 A. D.). (It has a shelf mark OP 936). The copy is ended to author's own time: at 11th Rabi' al-awwal 518 A. H. (28th April 1124 A.D.) and is earlier than the Paris' copy of *Kitab as-sami fi al-asami* (dated 528 A. H./1133 A. D.) as well as earlier than St. Petersburg's copy (dated 537 A. H./1143 A. D.) and than London's copy (dated 599 A. H./1203 A. D.).

The forth one is a masterpiece copy of al-Fayruzabadi's *Qamus al-Muhit* (shelf mark OP 1225) written by the famous calligrapher Ibrahim as-Saman who had ended his work at 29th Ragab 1023 A.H. (4th September 1614 A. D.). The title pages of the codex are decorated and illuminated. The text at the beginning is surrounded by an elegant gold floral border. The frames of the text in next pages are ruled in green, gold, red and blue.

The fifth manuscript is an unique autograph. It's shelf mark is OP 1466. The author 'Ali b. Qasim as-Sa'di finished this first draft of the book on 20th Shawal 871 A.H./25th May 1467 A. D. He did not mentioned the title in his work. The manuscript was entitled as *Kitab Ihkam al-Qaws* by second hand. The text is illustrated with drawings of bows, arrows and crossbows.

The contents of the five presented manuscripts and their physical characteristics make them valuable.

Key-words: Valuable Manuscripts; Titles: *Gumal fi an-nahw*; *Kitab az-za-hra*; *Sharh al-Lami*; *Kitab as-sami fi al-asami*; *Qamus al-Muhit*; *Kitab Ihkam al-Qaws*.

Със Свещения Коран – първата книга, записана на арабски език, започва през VII в. историята на арабските ръкописи, която продължава до началото на XX в. Разпространяването на исляма в най-широкия си обхват включва земите от Кавказ и Балканите на север до Судан на юг, от Индонезия на изток до Мароко и Испания на запад и ги превръща в територии на създаване, битуване и миграция на арабските манускрипти. През последните два-три века разпространяването на арабографичната ръкописна книга се разширява с формирането на нови ориенталски сбирки в Европа и Америка и с развитието на ориенталистиката в тях.

От милионите кодекси, създадени в рамките на променящия границите си ислямски свят, до наши дни са запазени в стотици обществени и частни библиотеки и сбирки повече от 600 000–630 000, които съдържат съчинения на арабски език в близо милион и половина оригинали и преписи от различни периоди.¹

В хода на историческото си развитие арабската ръкописна книга изпитва влияние както от предходните, така и от съвременните ѝ манускрипти (сирийски, коптски, византийски, персийски). Като взима от тях най-доброто и на свой ред го доразвива и обогатява, тя постига върхове на възход и разцвет и създава шедьоври на калиграфското, илюминаторското и книговезкото изкуство. И днес тези образци на арабската книжнина се определят като ценни ръкописи. Както е известно, според своите характеристики, кодексите се определят като: художествено изработени ръкописи; калиграфски образци; ръкописи с миниатюри; ръкописи с илюстрации/схеми; обичайни ръкописи (изработени старателно или небрежно).

Тясно свързани с качествата на изработката на ръкописа са и останалите критерии за оценяването им като ценни и редки. Тук основните фактори са достойнствата на текста и броят на запазените преписи от него. Според М. ат-Танахи признаците на редките ръкописи са няколко. Към тях се отнася всеки кодекс, който е:

- автограф (оценява се като особено ценен);
- написан под диктовката на автора, а след това е заверен с бележка за прочит, прослушване или за разрешение да бъде предаван;
- притежаван от известен учен, чието име се открива в бележка за прочит или собственост;

¹ Халидов, А. Б. Предисловие. – В: *Библиография арабских рукописей*. Москва, 1982, с. 9.

- уникат – единствен запазен препис;
- рѧнен, като критерият за това качество е времето на създаването му, което трябва да бъде в периода, когато е живял авторът или скоро след неговата смърт.²

Освен художествените достойнства на писмото, украсата и илюстрациите в даден кодекс неговото съдържание също е важен критерий за отнасянето му към тази група. Тук става дума за текста в ръкописа, от една страна, който има свое определено място в историята на арабската литература и наука, и от друга – за всички останали допълнителни и съпътстващи вписвания и бележки, съхранени върху страниците, чрез които се разкриват моменти от неговото създаване и битуване.

Настоящата статия запознава с пет арабски ръкописа, които се съхраняват във фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и чиито характеристики ги определят като ценни. Те съдържат съчинения, свързани тематично с арабската граматика (ОР 2055 и ОР 1863), лексикография и лексикология (ОР 936 и ОР 1225) и историята на арабското лично оръжие (ОР 1466). В същата последователност са представени в статията, а според времето на създаване те се подреждат по следния начин:

ОР 936 от 11 *раби' ал-ауал*³ 518 г./28 апр. 1124 г.

ОР 2055 от 554/23 януари 1159–12 ян. 1160 г.

ОР 1863 от 19 *шауал* 617 г./16 ноем.1220 г.

ОР 1466 от 20 *шауал* /25 май 1467 г.

ОР 1225 от 29 *раджаб* 1023/4 септ. 1614 г.

Всеки един от ръкописите е разгледан в плана на текста и кодекса. Акцентът е поставен върху характеристиките, които го определят като ценен. Представени са съчинението и мястото неговия автор в историята на арабската книжнина. Отбелязва се съществуването на печатни издания и въвеждането на конкретния ръкопис в научно обращение. Физическата характеристика на кодекса и данните за подвързията и писмото го показват като паметник на материалната култура. Посочени са палеографските особености на паметниците и използваните в тях знаци за сегментиране на текста и кодекса. Специално внимание е отделено на допълнителните вписвания, бележки и печати, които са източник на сведения за създаването и битуването на ръкописа.

Ръкопис ОР 2055

Съдържа едно от най-ценните съчинения, създадени в областта на арабската традиционна граматика *Събраното за граматиката (ал-Джумал фи ан-наху)*. Негов автор е Абу ал-Касим Абдулла б. Исхак аз-Заджаджий (поч. 337/948 г. или 339–340/449–450 г.), който се е обучавал в Багдад при двама от най-авторитетните

² Танахи, М.

الطناحي محمود، الفهرس الوصفي لبعض نواذر المخطوطات بالمكتبة المركزية بجامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية. الرياض ١٤١٣ / هـ ١٩٩٣ م. ٨٧ ص

³ Транскрибирането на арабските думи е с практическата транскрипция, в която със знаците (‘) и (ˊ) се отбелязват само фонемите *айн* и неначалната *хамза*.

арабски граматичници на своето време – Абу Исхак Ибрахим б. Мухаммад аз-Заджадж (поч. 311/923 г.), Абу Бакр Мухаммад Ибн ас-Саррадж (поч. 316/928 г.) и ‘Али б. Сулайман ал-Ахфаш (Младши) (поч. 315/927 г.) – от басрийската граматическа школа. Негови учители са и граматичниците от гр. Куфа Мухаммад б. Ахмад Ибн Кайсан (жив. III–IV/IX–X в.), Ахмад б. ал-Хасан Ибн Шукайр (поч. 317/929 г.) Абу Бакр Ибн ал-Анбарий (поч. 328/939 г.).

Абу ал-Касим е родом от иранския град Нехавенд, но по-голямата част от живота си живее в Халеб и Дамаск, където преподава. Както отбелязва Рибалкин, „аз-Заджаджий не без гордост се е определял като посредник между двете граматически школи, който е формулирал отново аргументите на граматичниците от Куфа чрез термините на басрийците“⁴.

Сравнявано с *Книгата (Китаб)* на Абу Бишр ал-Басрий Сибавейхи (поч. 180/796 г.), известна като *Корана на граматиката*, съчинението *Събраното за граматиката* е обект на голяма почит, особено в страните от арабския Магреб. То е първата учебна граматика на арабския език. Към нея са написани повече от сто и двадесет коментара, което е свидетелство за значимост и изключителна популярност. Сред най-известните коментатори са Абу ‘Ала ал-Ма‘арий (449/1057 г.), ‘Али б. Ахмад б. Халаф ал-Ансарий (528/1133 г.), Ибн ‘Усфур ал-Ишбили (поч. 669/1270 г.) ‘Али б. Мухаммад Ибн Даи‘ (поч. 680/1281 г.) и др.

След въвеждащите думи аз-Заджаджий разделя изложението на 148 глави с различен обем. В тях излага правилата на арабската граматика достъпно, ясно и последователно без противоречиви формулировки.

Този труд на аз-Заджаджий е издаван няколко пъти и в арабския свят, и в Европа.⁵

Ръкописът е включен от А. Даруиш във втория том на неговия каталог.⁶ Съдържа I + 106 листа, с размери 195x155 мм, а текстовото каре е 155x120 мм, броят на редовете е 15. Колите са 11 от по 10 листа с изключение на първата, тъй като книжното тяло не е запазено изцяло. Липсват два листа след първия лист и един след седмия лист.⁷ Началните страници, както и последната, са увредени и укрепени с по-късна хартия. С допълнителни ленти са подсилени и други листове при стъпалото или при сгъвката. Реставрацията по всяка вероятност е направена заедно с преподвързването на книжното тяло. Подвързията е изградена от картон, хартия и кожа. Отгоре е покрита със зелено ленено платно.

⁴ Рибалкин, В. С. Арабская лексикографическая традиция. Киев, 1990, с. 171.

⁵ Първото издание е направено през 1926 г. в гр. Алжир. Второто издание е осъществено от Мухаммад б. Саниб през 1957 г. в Париж. Липсите в текста на ръкопис ОР 2055 са описани в сравнение с екземпляр от второто издание, който се съхранява във фонда на НБКМ.

⁶ Даруиш, Аднан.

درويش، عدنان. فهرس المخطوطات العربية المحفوظة في المكتبة الشعبية بصوفية في بلغاريا. الجزء الثاني. علوم اللغة والوضع، العلوم الصرفية، العلوم النحوية، لعلوم البلاغية، علم العروض والقوافي، الفنون الادبية. – دمشق، ١٩٧٤، ٢٧٨ ص.

⁷ Броят на изгубените листове се потвърждава от сравняването на ръкописа с печатното му издание, за което ще стане дума по-долу. Краят на първия ред долу на л. 16 от кодекса е на стр. 18, 5 ред долу; л. 2а, 1 ред горе – се открива на стр. 21, 5 ред долу; краят на първия ред долу на л. 76 от кодекса е на стр. 39, 7 ред горе, а началото на л. 8а, 1 ред горе е на стр. 42, 4 ред долу.

На титулната страница са изписани заглавието и авторското име.

Преписвачът Абу ал-Фарадж б. Ахмад б. Яиш е оставил името си и годината на завършване на преписа на последния лист. Мястото с неговата бележка е силно увредено и изписаната дата е много бледа. Въпреки че трудно се разчита, се вижда, че тя е без деня и месеца – само годината – 554 след хиджра (съвпада с дните между 23 януари 1159 и 12 януари 1160 г.). Ето защо ръкопис ОР 2055 се нарежда между най-ранните кодекси на Ориенталския отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Аднан Даруиш също определя преписа като много ранен, без да споменава датата.⁸

Особеностите на писмото (от вида *наسخ*), знаците, препращащи към техническите поправки и оформянето на текста свидетелстват за състоянието на арабската графика през XII в. и придават допълнителна значимост на ръкописа.⁹

Върху гърба на л. I и на л. 1а са вписани извадки от едно много известно съчинение на Абу Бакр Мухаммад б. Дауд ал-Исфahanий аз-Захирий (поч. 297/910 г.), озаглавено *Книга за цветето (Китаб аз-захра)*¹⁰. Това е голяма антология в проза и поезия, от която до днес са запазени само няколко преписа.¹¹ Разделена е на сто глави, а всяка от тях съдържа по сто стиха. Първите петдесет глави са посветени на профанната любов. Втората част застъпва характерни за арабската литература теми, свързани с Пророка Мухаммад, прославата на Бога и пр. Сред имената на цитираните поети се откриват Бишар б. Бурд (поч. 168/784 г.), Талха б. Абу Бакр (поч. 36/656 г.) Зу ар-Румма (поч. 117/735 г.), Абу Таммам (поч. 231/846 г.) и др.

Извадките, поместени в ръкопис ОР 2055, са общо девет. Те са от пета глава, с надслов *Ако победата е постигната, настъпват промени* и включват повествователни елементи и стихове, чийто брой варира от два до осем. Не са подредени в същата последователност, в която се намират в *Книгата за цветето*. Няколко са разположени хоризонтално, а част от тях са подложени на ротация и редовете им са вертикални. Четири са с анонимно авторство и са въведени с думите: *а друг е казал...* Останалите стихове са от Абу Хузайл ал-Аллаф (поч. 235/849 г.)¹², Ахмад б. Тахир, Мухаммад б. ал-Хаттаб ал-Кураший (поч. 170/786 г.) и Имрул Кайс ал-Киндий (поч. 530 или 540 г.).

⁸ Пак там.

⁹ Вж. повече в: Стоилова, А. Звездичката като „знак за препратки“ в арабските ръкописи. – В: *Арабистика* и ислямознание. Т. 2. По случай 60-год. на доц. д.ф.н. Пенка Самсарева. под ред. на С. Евстатиев, Хр. Чобанова, И. Дюлгерев. София, 2003, с. 64–83.

¹⁰ Ибн Надим представя Ибн Дауд само като юрист, автор на редица трудове в областта на фикха, а заглавието на тази негова антология не се споменава (*Ибн Надим*, *فهرست ابن النديم*, ٢٧٢ ص. ١٩٨٨. تهران). Повече за това съчинение и мястото му в арабската литература вж. Теофанов, Цв. Арабската средновековна култура. т. 2. София, 2002, с. 28–30; и Теофанов, Цв. Арабската средновековна култура: от езичеството към исляма. София, 2004, с. 497.

¹¹ Според К. Брокелман един препис се пази в Кайро, втори (непълнен) – в Торино – Италия. Вж. Brockelmann, C. *Geschichte der arabischen Litteratur*. bd. 1–2. Leiden, Brill, 1937–1942, т. 1, с. 250.

¹² В ръкописа името е Абу Зухайл, което не бе открито в справочниците, и приемам, че то е погрешен запис на Абу Хузайл.

Лицето, подбрало тези откъси, е различно от преписвача на основния текст в кодекса. Името му не е известно, но на две места е записана датата 603 г. (след формула, съпътстваща името на Пророка Мухаммад (на л. 1а) и след призив да се каже молитва за писалия в книгата (на л. 1б). Това позволява посочената година да се приеме за дата на вписване на извадките. Тя съответства на периода 8 август 1206–6 юли 1207 г.

Безспорно и основният текст, и цитатите върху началните страници, както и времето на тяхното изготвяне превръщат ръкопис ОР 2055 в много ценен паметник.

Личният вакъфски печат на Осман Пазвантоглу е поставен на л. 1а и върху реставрирана част от л. 106а. Печатите не са съпроводени от пояснителни бележки.¹³

Ръкопис ОР 1863

Друг ценен манускрипт е препис на *Коментар върху „Блестация“* [трактат по граматика] (*Шарх ал-Лами* [фи ан-наху]) на ‘Али б. ал-Хусайн Абу ал-Хасан ал-Исфahanий ал-Бакулий, известен с прозвището *Овладелият науките* (поч. около 543/1148 г.). Автор на изходния текст е един от най-уважаваните арабски езиковеди Абу ал-Фатах ‘Усман Ибн ал-Джинний (поч. 392/1002 г.).

Изложението на коментара следва основния текст и като него е разделено на 161 глави. Сегментирането на всяка една глава е направено с лексикални средства, открити с червен цвят. Цитатите от основното съчинение се въвеждат с израз: каза Абу ал-Фатх (кала Абу ал-Фатх). Непосредствено след тях поясненията на ал-Бакулий започват с думата *казах* (култу). В тях се включват становища и мнения на други автори, оформени като въпроси, които се открояват с думите *ако се каже...* (фа-ин кила), а позицията на коментатора следва след изписаната с червено лексема *отговорът* (ал-джауаб). С червен цвят са открити също така предадените с лексеми числителни редни, ползвани от автора при изреждането и номерирането на езиковите факти. Други сегментирани знаци са червените точки и червеното надчертаване.

За пръв път А. Даруиш описва ръкописа и отбелязва неговите качества.¹⁴ След него С. Кендерова също го определя като „особено ценен за сбирката“ от библиотеката на Осман Пазвантоглу.¹⁵

Книжното тяло се състои от I–III + 174 + IV–VI листа с размери 185x148 мм. В началото и края са добавени по три листа от по-късна хартия, която по воден знак (кана в кръг)¹⁶ може да се датира средата – втора половина на XVI в. Текстовото

¹³ За печатите на Видинската библиотека вж. **Кендерова**, Ст. Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII–първа половина на XIX век). София, 2002, с. 220–223.

¹⁴ **Даруиш**, А. Цит. съч., т. 2, с. 130, № 169.

¹⁵ **Кендерова**, Ст. Големи обществени (вакъфски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори. – В: *Историята на книгата – начин на живот*. сб. в чест на проф. д-р А. Гергова. състав. и ред. Кр. Даскалова. София, 2002, с. 127–128.

¹⁶ Водният знак е подобен на № 12848 у Брике, но се различава от него по форма и размери. Вж. **Briquet**, C. M. Les filigranes. dictionnaire historique des marques du papier. Leipzig, 1923, т. 4, с. 640.

поле е с размери 135x102 мм. Броят на редовете на страницата е 19. Ръкописът е реставриран в НБКМ.

Преписът е завършен на 19 шауал 617 г. (16 ноември 1220 г.). Датата се чете на л. 174б в бележката на кописата, където не е записал името си, а това на 'Али ибн Абу Талиб (поч. 40/661 г.) – братовчед и зет на Пророка Мухаммад (поч. 11/632 г.). На 'Али са двата стиха, завършващи ръкописа:

*Всеки ден белият свят мести людете по два пъти:
настъпи ли утро, ги събира, а дойде ли вечер, ги разделя.*¹⁷

Встрани от бележката на кописата е отбелязано, че в сряда вечерта, 15 джумада ал-ахир 627 г. е завършила сверката на преписа. Датата отговаря на 1 май 1230 г. Уточнено е, че тя е направена от собственика на кодекса – Исма'ил б. Мухаммад, ал-хаким (от араб. съдия или управител). В горното поле на същата страница и на л. 1б е записано с дребен почерк „сверено е три пъти“, с което се удостоверява следващото двукратното проверяване на копието.

Текстът е много добре запазен.

Първата страница е титулна и в нея заглавието е изписано старателно с красив почерк *куфи* и голям шрифт.¹⁸ Под него на четири реда, оформени като правоъгълник, е пълното име на автора, последвано от почтителното „Бог да го прости“.¹⁹

Писмото изцяло е в пълния вариант на изписване и са нанесени всички елементи на арабската графика, включително и знаци за липса на диакритични точки ('аламат ал-ихмал), които са поставени избирателно от кописата²⁰. Освен с кустоси, последователността на листовите е отразена и чрез номерирането на колите. Червена цифра под титла показва поредния номер на колата и е поставена в средата на горното поле на първия лист в нея. Номерирането е повторено и с лексикални средства, като в левия горен ъгъл е написано съответното числително редно, определящо думата *свезка*, *част* (джуз) и заглавието на ръкописа. От палеографска гледна точка е важно да се спомене още една особеност на кодекса, а тя е, че средата на всяка кола също е маркирана с думата *половина* (ан-нисф), изписана над текстовото поле при сгъвката на фолиото. По-късна ръка е нанесла и фолиация в ръкописа. Вероятно това е направено заедно с изготвянето на съдържанието

¹⁷ В електронното издание на *Диуан ал-имам 'Али*, направено от Мухаммад А. ал-Хафаджий, тези редове са под № 313 на с. 141. [онлайн]. [прегледан 16.03.2012]. http://rafed.net/booklib/view.php?type=c_fbook&b_id=294&page=139#141

¹⁸ Заглавието е нанесено също на л. 1а, на л. 1б и на стъпалото.

¹⁹ За средновековните арабски лични имена и техния състав вж. Стоилова, А. Бележки за арабския език, неговата графична система и антропоними. – В: *Библиотека*, 2009, № 1, с. 27–34.

²⁰ Повече подробности за вариантите на изписване на арабското писмо и неговите елементи съдържат следните публикации: Стоилова, А. За модела на арабската графика като знакова система. В: *Стъпки по пясъка*, 1994, с. 39–80; Стоилова, А. Особеностите на арабското писмо. – В: *Orientalia*, 1, 2005, с. 166–193.

към текста²¹, което, ако се съди по писмото и цвета на мастилата, е от началото на XVIII в.

От времето на създаване на преписа е поредицата от шест знака, наричани соломони, които изпълняват апотропейна функция. Те са непосредствено над заглавието на л. 1а. На същата страница има още четири бележки, свързани с битуването на ръкописа. Само най-ранната от тях е датирана – утрото на сряда, 27 сафар 653 година (7 април 1255 г.) и съобщава, че четенето на книгата е започнало в посочения ден. На същата страница са останали следи от още едно ранно вписване, което е заличено чрез изстъргване на текста.

Подредени в хронологичен ред (по палеографски белези), другите вписвания са следните. Екслибрис – бележка, че книгата е притежание на „Ахмед, нуждаещ се от Него Преславния. Бог да го прости“ (л. 1а). Бележка за временното заемане на ръкописа от „най-бедния измежду рабите шайх Мухаммад б. Аби Наср б. Мухаммад, известен като ал-‘Имад“ (л. 1а). Това вписване е дублирано дословно на л. 1а. Вероятно ръката, която го е оставила, е написала също така бележките и извадките от различни граматически съчинения, запълнили л. 1а.

Собствеността върху книгата се удостоверява и със следващите две бележки, които са поместени на л. 1а и на л. 1а. По вида на писмото и цвета на мастилото те могат да се датират от началото на XVIII в. Предават един и същ текст в две близки редакции. Първата гласи:

Аллах. От книгите на нуждаещия се от Него, превелика е славата Му, даруши Хашмет маулауий, Бог да е с него.

Втората бележка е следната:

*Аллах е Велик. От книгите на бедния Хашмет дедо ал-маулауий. Бог да е с него. Мим*²².

Лаконичните данни представят собственика на книгата Хашмет не само като член на ордена на мавлевиите (*даруши* и *ал-фкир*), но като лице, което е глава на орден (*дедо*) (Шимел, 1999, с. 263). Внимание заслужава и присъствието на пожеланието „Бог да е с него“, което се среща сравнително рядко в края на колофоните. Всъщност то е част от по-голяма фраза с афористичен характер, която гласи: *Който е [в пътя] на Бога и Бог е с него [в пътя му]*²³.

Хашмет е името, с което е известен турският поет Мехмед Саид б. ‘Аббас ал-Истанбулий, ал-Османий (поч. 1182/1768 г.).²⁴ Поетичните му творби са на турски

²¹ Съдържанието е разположено на л. 1б–11б в една колона в текстовото каре с очертани линии. Названията на част от главите са повторени и с червено мастило от трета ръка. Тя е нанесла и заглавието над началото на съдържанието.

²² *Мим* е названието на буквата, която е съкращение от *тамма* (*свърши*).

²³ Срещат се и варианти с конкретни пояснения и допълнения. Например: „Който прави каквото се иска от Аллах, Аллах му дава повече от това, което иска“, „Със своята победа и подкрепа, Бог да е с него и с мюсюлманите“. Вж. повече на: [онлайн]. [прегледан 10.03.2012]. http://www.alazhary.com/index.php?option=com_content&view=article&id=91:2011-07-10-16-03-30&catid=10:fekh-sess&Itemid=3

²⁴ Süreyya, M. Sicill-i osmani. т. 2. Istanbul. 1996, с. 654; ал-Бабаний, И. هدية العارفين، الباباني، т. 2, с. 124. [онлайн]. [прегледан 15.03.2012]. <http://islamport.com/d/3/fhr/1/16/207.html>

и арабски език, тъй като е владеел свободно и двата езика. В литературата за него още не е решен еднозначно въпросът дали е принадлежал на мевлевийския орден.²⁵ Независимо от това обстоятелство, не може да се изключи предположението, че е възможно именно Мехмед Саид б. 'Аббас да е лицето, споменато в ръкописа. Фактът, че съдържанието на бележките от ръкопис ОР 1863 назовават Хашмет *деде* и *мавлели*, може да допълни аргументите в дискусиата за поета, ако се окаже, че са едно и също лице.

Разбира се, съществува и вариантът съвпаденията да са случайни, поради което въпросът за самоличността на собственика на кодекса остава открит.

Последното име на лице, притежавало книгата на ал-Ишбили, е Мухаммад б. Мустафа, известен с прозвището Бакир. То е написано след съдържанието (л. IIIб).

В края на ръкописа, върху един от допълнително поставените листове е записан документ с юридически характер на арабски език (л. 175б). Той не е датиран, и вероятно е само чернова. Отнася се до документацията, свързана с наследството на лица, които живеят в „касба Ивраджа“ (Враца). Тук този документ не е разгледан подробно, тъй като за задачите на настоящата публикация е достатъчно да бъде споменат. Неговото присъствие в ръкописа е илюстрация на една от допълнителните функции, с които е натоварена арабската ръкописна книга – да включва и съхранява на страниците си важни свидетелства за лицата, които са я притежавали и ползвали.

Вписванията на първите страници разкриват преминаването на ръкописа в собственост от едно лице на друго. Засвидетелствана е още една форма на неговото ползване, а именно – заемането за определен период от време. Докато документираната на дарение, притежаване или закупуване се срещат често, то бележките за заемане са сравнително малко и всяка една от тях внася нови елементи в представата за ползването на ръкописите.

Печатът за вакфиране на Осман Пазвантоглу, който е поставен на л. 1б и 175б, удостоверява, че книгата е част от неговата библиотека.

Следващите два ръкописа са представителни за произведенията на традиционната арабска лексикология. Те заемат видно място сред богатото книжно наследство от речници.

Ръкопис ОР 936

Този кодекс се нарежда след най-ценните ръкописи, съхранявани в НБКМ. Съдържа арабско-староперсийски (таджикски) речник, създаден от Абу ал-Фадл Ахмад б. Мухаммад б. Ахмад ан-Нишапурй ал-Майданий (поч. 518/1124 г.).²⁶ За него Ахмад б. Мухаммад б. Ибрахим Ибн Халликан (поч. 681/1282–1283 г.) в своя труд *Градината (ал-Бустан)* пише, че е „начетен и високообразован, познавач на езика,

²⁵ Okay, Orhan, Haşmet, M. *İslâm Ansiklopedisi*. cilt 16. İstanbul, 1997, с. 422–424.

²⁶ Ходжиев, А. Лексикографическое сочинение Абулфазла ал-Майдани „ас-Сами фи ал-асами“. – В: *Средний Восток. история филология*. Душанбе, изд. Дониш, 1989, с. 227–236.

а съчиненията му са много полезни...“²⁷. Две са книгите, спечелили непреходна слава за ал-Майдани. Първата е съставеният от него *Сборник поговорки (Маджма' ал-амсал)*. Втората е речникът, преписан в ОР 936, озаглавен *Превъзходна книга за имената (Китаб ас-сами фи ал-асами)*. В него на арабски език са уводът и названията на отделните части. Уводът започва с изброяване на причините за съставянето на речника. Споменато е името на лицето, на което е посветен – ‘Али б. Масуд б. Исма‘ил (л. 2а). Завършва с подробно съдържание, което разкрива структурата на речника (л. 5б–7а). Материалът е групиран тематично в четири части. Частите се делят на глави, а главите – на раздели, в които подреждането на думите не е азбучно, а на тематични гнезда.

Първата част има пет глави и включва прекрасните имена на Бога, имената на пророците, на сподвижниците на Пророка Мухаммад, на племена и народности; религиите, които те изповядват и названията на свещените им книги.

Втората част е отредена на животинското царство и включва двадесет и седем глави. Първите 12 дават общо описание и характеристика на животните – видове, хранене, заболявания и лекове. Всяка една от останалите глави е посветена на конкретно животно например на коня, на камила, на кравата, магарето, овцете и козите и др.

Третата част съдържа думи, свързани с небесните сфери и астрономията, разпределени в пет глави. С една повече са главите в последната четвърта част и те са: за земята и нейните характеристики, за планините, за водите, за растенията, за плододайните дървета, а последната е за годината и нейните части.²⁸

Както подчертава Ходжиев, речникът на ал-Майдани е един от първите лексикографски трудове от такъв характер, които са се съхранили до днес. Високо ценен още през Средните векове, той е бил коментиран и допълван и едновременно с това е приеман като образец при съставянето на други двуезични речници. Неговите качества и популярност са причината да е преписван често и да са запазени немалко копия от него.²⁹ В ново време излизат литографирано, офсетно и печатно издание на *Превъзходна книга за имената*³⁰.

Обемът на кодекс ОР 963 е I + 121 листа с размери 200x165 мм, текстово каре 155x130 мм, с 15 реда на страница. Подвързията е от картон, кожа и зелено ленено платно.

Колофонът е на л. 121а.

Бележката на преписвача съдържа неговото име – Асад б. Мухаммад б. Ахмад и датата на завършване на преписа – 11 *раби' ал-ауал* 518 г. (28 април 1124 г.). Ръкописът е особено ценен с това, че е направен в годината, в която авторът е бил жив. В него е отбелязана и точната дата на създаване на речника 14 *рамадан* 497 г. (10 юни 1104 г.) (л. 120б). Представеният препис предхожда с няколко години ко-

²⁷ Ръкопис НБКМ, ОР К 7, л 166–17а.

²⁸ Ходжиев, А. Цит. съч., с. 231.

²⁹ Като потвърждение ще посочим данните, изнесени от ‘Али Наки Мунзауи, че в Турция преписите са 15. Цитат по Ходжиев, А. Цит съч., с. 234.

³⁰ Ходжиев, А. Цит съч., с. 231.

пията, смятани за най-ранни – съхраняваните в Париж (от 528/1133 г.)³¹, в Санкт Петербург (от 537/1143 г.)³², както и това в Лондон (от 599/1203 г.)³³.

Встрани от колофона е добавено пояснение, че преписът е направен за *Дар ад-даула*³⁴ на „справедливия и велик султан, *малик* на тюрките и персите Мухаммад б. Сулайман, Бог да укрепи победата му“.

В титулуването „владетел на тюрките и персите“ случайно или не е пропуснато названието на арабите (*ал-‘араб*). На настоящия етап не е установено с точност пълното име на Мухаммад б. Сулайман, тъй като не е известно къде е завършен речника, както и мястото на споменатия *дар ад-даула*. Единственият сред селджукидите от XII в., който носи името Мухаммад, е великият султан Мухаммад Тапар б. Малик-шах (1105–1118). Възможно е той да е назован в ръкопис ОР 936, въпреки че е завършен по времето, когато на власт вече е неговият брат султан Санджар (1118–1157). Остава открит въпросът дали това е така, или е назован друг владетел.

Що се отнася до мястото на преписване на кодекса, може да се допусне, че е от Средна Азия. Възможно е да е създаден в Хорасан. В тази област се намира Нишапур – градът, в който се е родил и е починал авторът. Основание за това предположение е фактът, че преписът е завършен около половин година преди смъртта на автора (настъпила през месец *рамадан* 518 г./12 окт.–10 ноем. 1124 г.).

На първата страница в кодекса копистът е нанесъл заглавието, името на автора и своето име. Освен това е записал част от така наречените соломонови знаци с апотропейна цел³⁵ и два стиха. Около тях от по-късни ръце са оставени седем бележки за собственост и една за покупка. Две са датирани – тези на Мухаммад б. ал-Хусайн б. Халил ал-Багдадий (с дата: 25 *шауал* 1160, съответства на 30 окт. 1747 г.) и на Мустафа б. ал-хаджи ‘Али (датиране: 1213, отговаря на 15 юни, 1798–4 юни, 1799).

Имената на останалите притежатели на речника са: ал-хаджи ‘Али...(?); Ахмад еф. ал-Хамауий Ибн Махмуд; Ахмад б. Махмуд б. Мухаммад, наричан Мулла ал-Фаддад; Мухаммад б. Юнус б. Юсуф ат-Тиразий; Мухаммад б. ал-Хусайн б. Ахмад и Махмуд б. Са‘уд, наричан Мулла ас-Салах.

Освен печата за вакъф на Йомер ага Пазвантоглу (л. 1а, 121а) в кодекса са оставени още четири печата. Единият е неясен и не е възможно да бъде прочетен (л. 1а). Във втория няма собствено име, а фразите *Каквато е волята на Аллах и Няма сила освен от Аллах* (*Ма ша’ Аллах* и *Ла кууа илла би-Аллах* – л. 1а), изписани с

³¹ Датиран е ръкописът с каталожен № 5883. Вторият препис на същия речник, описан под № 6592, е от средата на XII в., вж. Blochet, E. Catalogue des Manuscrits Arabes des Nouvelles acquisitions (1884–1924). Paris, 1925, с. 132, 309–310.

³² Баевский, С. И. Описание персидских и таджикских рукописей Института народов Азии. вып. 5. двуз. словари. Москва, 1968, с. 9–10.

³³ Rieu, Ch. Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum. London, 1894, с. 581, № 855.

³⁴ Наименованието *Дар ад-даула* не бе открито в литературата, то би могло да се отнася до част от дворцовия комплекс, в която да е поместена библиотека и книгохранилище.

³⁵ Бележката вдясно от тях е задраскана.

куфическо писмо. Третият е на ал-хаджж Мустафа (л. 1а), но е нечетлив. Последните два печата са идентични с откритите в ръкопис в ОР 2141 (л. 1а), който също е бил собственост на Мустафа б. 'Али, а впоследствие е вакъф на Йомер ага и влиза във Видинската библиотека.³⁶ В този кодекс изображението на печата е ясно и без затруднение се чете следния текст: *От притежанията на бедния ал-хаджж Мустафа Сидки, да му бъде простено.* [12]13 (*Мин мутамаллакат ал-факир ал-хаджж Мустафа Сидкий 'афа ла-ху* 13). Следователно в случая печатът играе ролята на екслибрис.

Четвъртият печат е запазен частично, тъй като липсва част от листа и тя е възстановена с по-късна реставрация. Върху съхранения сегмент от печата е писано с черно мастило и е трудно легендата в него да бъде възстановена.

Трите реда стихове (от л. 1а) се цитират самостоятелно или като част от четиристишие, за чието авторство няма единно мнение в литературата. Според едни източници то е анонимно³⁷. Други го приписват или на Абу аз-Зауа'ид ал-'Арабий (неизв.)³⁸, или на Абу ал-'Адж ал-Калбий (неизв.)³⁹, или на Абдуллах б. Мухаммад Ибн Абу ад-Дуния (поч. 281/894 г.)⁴⁰. Всъщност „крилата фраза“, позната от много поетични произведения,⁴¹ съвпада с частта от стиха, приписвана и на Мухий

³⁶ Този ценен ръкопис е сборник от четири съчинения е и включен в списъка на А. Шишманов (вж. **Шишманов**, А. Собрание восточных рукописей в Софии. – В: *Записки Восточного отделения Русского археологического общества*, 1915–1916, бр. 23, с. 61–76). За първото съчинение вж. **Кендерова**, Ст. Българските селища в историческото съчинение на ал-Карамани „Известия за държавите и предания за древните“ според преписите, пазени в Народната библиотека „Кирил и Методий“. – В: *Изв. на Нар. библ.*, „Св. св. Кирил и Методий“, 16 (22), 1981, с. 764. Атрибутирането на останалите съчинения в сборника е изложено в: **Стоилова**, Анка. За номерирането в арабските ръкописи. По материали от фонда на НБКМ. – В: *Библиотека*, 2010, № 2–3, с. 136–137, 139 и 145.

³⁷ Стиховете са цитирани като анонимни от 'Амр б. Бахр ал-Басрий, известен като ал-Джахиз (поч. 255/868 г.), в неговите „Трактати“ (ар-Расаил), ч. 1, с. 176. [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://islampart.com/w/adb/Web/510/176.htm>; както и в сайта <http://islamtoday.net/nawafeth/artshow-43-164898.htm>

³⁸ Тази атрибуция се среща в много сайтове, ето няколко от адресите им [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://forum.kku.edu.sa/showthread.php?t=6090>; <http://www.haramon.com/default.aspx?pg=01c82c9a-35fd-469c-be24-bea66f64f89b>; <http://www.suwaidan.com/vb1/archive/index.php/t-597.html>; <http://www.m-harb.net/vb/showthread.php?p=734285>; <http://www.nokiagate.com/vb/showthread.php?t=575114>

³⁹ С името на ал-Калбий свързва авторството на тези редове Ибн ат-Тайфур в книгата си *Красноречието на жените (Балагат ан-ниса)*, ч. 1, с. 47. [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://islampart.com/d/3/adb/1/139/776.html> и <http://www.saiban.info/vb/showthread.php?t=11173&page=106>

⁴⁰ Според Хамд б. Мухаммад ал-Бастий стиховете са на Ибн Абу ад-Дуния, а от него ги е препредал ал-'Арабий (вж. *Удивителното в разказа* (араб. *Гариб ал-Хадис*). [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://www.almolltaqa.com/vb/archive/index.php/t-14828.html>

⁴¹ Между другите поети, включили израза в стихотворенията си, са: Сафи ад-Дин ал-Халлий (поч. 1349 г.), Мухаммад Джаууад ал-Багдадий (поч. 1747 г.) и 'Али ад-Даруиш (поч. 1853 г.). [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://www.nationalkuwait.com/vb/showthread.php?t=98355&page=2>

ад-Дин Ибн ал-‘Араби (638/1240 г.). В превода на четиристишието тя е открoена с получен шрифт⁴²:

*Как иска старата жена
да бъде пак девойка млада,
но повехнали са страните
и, уви, прегърбена е снагата...*

*Търси от билкаря с благовонията тя
онова, с което всеки иска да се запаси...
**но може ли билкарят с аромати да поправя
туй, що с годините самó се разваля?***

*Как стресна и смути ме тя,
с ръцете, оцветени с къна,
с очите, изписани с грима,
с дрехите, широки за слабата снага...*

*В нощта преди новата луна
за нея ме ожениха, но и сега,
вече месец след това
на сърп остана тънката луна...*

Преданията около възникването на тези редове надхвърля броя на авторите, на които то се приписва, но няма да бъдат изложени тук. За всеки отделен автор има самостоятелна по-дълга или кратка история. Общото между тях е, че поводът за съчиняването им е жена на години. Последният куплет е превод на стиха от варианта, свързан с анонимен автор или с ал-А‘рабий, произнесъл го при първата среща с жената, с която встъпва в брак, разочарован, че не е млада.

В края на кодекса отново е записано, че книгата е на Мустафа б. ‘Али (л. 121б). Освен това са поместени няколко стиха и хадиси. Първите два поетични реда са въведени с името на шейх и имам Наср б. ал-Хасан, но те засега остават неидентифицирани. Вторите са непосредствено под хадиса и са от афганистанския поет и мислител Абу ал-Фатх ‘Али б. Мухаммад ал-Бустий (поч. 400/1009 г.)⁴³.

*Оставете ме, не се занимавайте с мен,
ни с делата ми, ни с избора ми...
Познавам на света и горчилката, и меда...*

⁴² Четвъртият стих не е написан в ръкопис ОР 936. Възстановен е по текста от следните адреси [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://sal512na.ibda3.org/t3-topic> и <http://www.suwaidan.com/vb1/archive/index.php/t-597.html>

⁴³ Идентифицирането на двустишието е направено в съответствие с данните в сайта *Мул-така ал-хутаба* и изданието на Дивана ал-Бустий, публикуван в Бейрут през 1294/1877 г., от фонда на Библиотеката в Пристънския университет, поместен в PDF формат, с. 31. Вж. на адреси [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://www.khutabaa.com/index.cfm?method=home.KnClassifications&bb=class&clid=283> и http://www.4shared.com/file/205440034/ea7ad43d/_html

*Ето защо съм решил, че ако отмине ден,
без да съм работил с ръцете си,
без да съм добавил към знанията си,
то за мен този ден не е част от живота ми.*

Извадките са разположени плътно една до друга. Следващите два реда са от книгата на имам Яхия б. Шараф ад-Дин ан-Науауи (поч. 676/1277) *Градината на познаващите* [Бога] (*Бустан ал-'арифин*)⁴⁴. Те са в главата, посветена на „необикновените души“ (пророците), и съдържат следното предание:

Разказват, че Пророкът Дауд [Давид], Благоволенieto да е над него, се помолил: „О, Боже мой, бъди за сина ми Сулайман [Соломон] това, което си за мен“. И Всевишният Бог му внушил [в отговор]: „О, Дауд, кажи на своя син, че докато той бъде за мен това, което си ти, то аз ще бъда за него това, което съм за теб“⁴⁵.

Записани са и три хадиса за Пророка Мухаммад. Първият заема пет хоризонтални реда и е свързан с храненето:

От Сахл б. Му'аз б. Анис, от баща му [се предава, че] Посланикът на Аллах, благословът и благодатта на Бога да са над него, е казал:

Който се е нахранил и после каже: „Слава на Бога, който ме засити с тази храна, с нея дава необходимото на мен, без [да прибъгвам до] сила или хитрост“, то Бог без да отлага ще му опрости греховете, които е извършил. А който се облече и после каже: „Слава на Бога, който ме облича с тези дрехи и с тях дава нужното на мен, без [да прибъгвам до] сила или хитрост“, то Бог без да отлага ще му опрости греховете, които е извършил.“⁴⁶

В долната част на страницата върху вертикални редове е записано само съдържанието (*матн*) от другите два хадиса. Поради недостига на място са пропуснати поредиците имена на предалите историите (*иснад*). Преди началото им е записано заглавието: *От Книга за Светилниците в Правилния (Мин китаб ал-Масабих мин ас-Сихах*. Действително единият източник, в който се откриват записаните хадиси, е сборникът, наречен *Правилният (ас-Сихах)* на Мухаммад б. Исмаил ал-Бухари (256/ 869 г.). Те са от Втората книга, посветена на лицемерите, под номера 31 и 32 (или 33 и 34):

⁴⁴ Ползван е този текст [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://www.islamicbook.ws/amma/bstan-alaarfin.html>

⁴⁵ Същото предание се открива в редица средновековни съчинения, между които: *Историята на Дамаск (Тарих димашик)* на 'Али б. ал-Хасан Ибн 'Асакир (поч. 571/1176 г.), ч. 55, с. 107. [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. в електронно издание на адрес <http://islamport.com/d/1/trj/1/111/2604.html>; в *Спътник на благочестивите (Раби' ал-абра)* на Махмуд б. 'Умар аз-Замахшари (поч. 548/1134 г.), ч. 1, с. 106. [онлайн]. [прегледан 21.04.2012]. <http://islamport.com/d/3/adh/1/182/1091.html> <http://islamport.com/d/1/trj/1/111/2604.html> и др.

⁴⁶ Първата част от хадиса е под № 739 у ан-Науауи (вж. **Имам ан-Науауи**. Градините на праведниците (риаду-с-салихин). прев. от араб. Цв. Теофанов. т. 1. София, 2008, с. 529).

С три качества се отличава лицемерът: когато разказва – лъже, когато обещава – нарушава [своето обещание] и предава този, който му се е доверил.

Четири качества, ако са присъщи на човек, то той е истински лицемер. Дори само едно от тях да притежава, остава лицемер, докато не се избави от него. Четирите качества са: [коварство] – предава, този, който му се е доверил; [измама] – когато разказва нещо, лъже; [вероломство] – когато обещае нещо, се отмята от думите си; [прегрешение] ако враждува, нарушава и не спазва закона.

Под текста е оставено името Абдула б. Умар, вероятно то е на лицето, вписало хадисите.

Ръкопис ОР 1225

Кодексът съдържа препис от речника на Мухаммад. Б. Якуб б. Мухаммад ал-Файрузабдий (поч. 817/1414 г.), озаглавен *Книга на обгръщащия океан и [планината] ал-Кабус, събрала, което е в речта на отделните групи араби (Китаб ал-Камус ал-мухит уа-л-кабус ал-джамии' ли-ма захаба мин лугат ал-'араб шаматит)*. Известен с краткото название *Обгръщащият океан (ал-Камус ал-мухит)*⁴⁷. След него лексемата *океан (кабус)* получава и значението *речник*⁴⁸. Оригиналеното заглавие внушава идеята, че речникът е изключително богат, като я изразява метафорично чрез картината, обхващаща морските дълбини (каквото е едно от значенията на думата *кабус*) и висините на планината Ал-Кабус. Смята се, че *ал-Камус ал-мухит* съдържа около 60 000 речникови гнезда. Структурирането на материала го разпределя в глави (за всички букви от арабската азбука), а след това в раздели.

В предговора ал-Файрузабди пояснява, че неговият речник е написан на основата на други четири речника. Желанието му е да бъде по-кратък от тях и по тази причина той не включва цитати, поясняващи значенията, и не посочва източниците, от които е заимствал конкретната дума. Поради избрания подход, точно тези особености на словника най-често са били обект на критика. Преработван е многократно и е превеждан на турски и персийски език. В ново време се появява и книгата на Ахмад Таймур (поч. 1930 г.) със заглавие *Корекция на ал-Камуса (Тасхих ал-Камус)*.

Според В. М. Белкин към момента на първото негово печатно издание (1817) са съществували близо 8000 преписа⁴⁹. Ето защо речникът на Файрузабди е може би най-разпространеният словник в арабския свят.

Ръкопис ОР 1225 е включен под № 70 в списъка на М. Л. Малеев, с който за пръв път се оповестяват част от ръкописите и книгите, принадлежали на библио-

⁴⁷ Известни са повече от 40 съчинения на ал-Файрузабди. Този е вторият речник, който съставя. Първият опит за много подробен речник, който е трябвало да бъде в 60 или дори 100 тома, не е завършен (вж. повече у **Haywood**, Jh. *Arabic Lexicography*. Leiden, 1965, с. 84–85).

⁴⁸ **Рыбалкин**, В. С. Арабская лексикографическая традиция. Киев, 1990.

⁴⁹ Речникът е отпечатан в Калкута, вж. **Белкин**, В. М. Арабская лексикография. Москва, 1975, с. 174.

теката на Осман Пазватоглу⁵⁰. Описан е и във втория том от каталога на А. Даруиш (Даруиш, 1978, с 17)⁵¹.

Кодексът съдържа 406 листа с размери 270x165 мм, текстовото каре е 195x110 мм, броят на редовете на една страница е 37. Подвързията е от картон, кожа и хартия и е покрита с платно. Съхранява се в оригинална картонена кутия, покрита с кожа, която е украсена с позлатена рамка, пресована с валик.

Преписът е калиграфски шедьовър, образец на декоративното изкуство. Титулната страница е заета от *унван*, композиран от няколко елемента в обща рамка (л. 1а). В горните две ленти е изписано заглавието на речника, в централния елемент с формата на кръг е името на автора, а в долното поле е призивът молитва за Пророка Мухаммад (т.нар. *таслийа*).

Контратитулната страница е също орнаментирана, като се редуват три модела при оформянето на десетте реда на текстовото каре. В тях са поместени използваните в речника съкращения и тяхното значение. След третия и седмия ред има по-тъсна декоративна лента с изящен орнамент върху позлатен фон. Вертикалните страни на рамката също са разширени със златни флорални мотиви върху син фон. От три страни рамката е обрамчена с редуващи се сини и златни точки и малки палмети. В страничното поле е разположена допълнителна украса с формата на кръг и растителни елементи върху вертикалната ос, разполюваща кръга. Колоритът на украсата в ръкописа включва червена, златна, бяла, зелена и черна багра и два нюанса на синия цвят. *Унван* има в началото на текста (л. 2б). Заглавието на всяка отделна глава в речника е поставено в специално поле с рамка. В него на цветен фон са изписани калиграфски буквите, съпроводени от палмети и други растителни и геометрични мотиви. В страничните полета кръгли декоративни орнаменти допълват сегментиращата функция на заглавните карета. Полетата на началните листове са запълнени с флорални мотиви, нанесени с точно злато (л. 1б–3а). По същия начин са украсени и трите обреза на книжното тяло.

Текстът е в многослойна рамка в златно, червено и синьо, която в началните страници е допълнително декорирана (3б–4а).

Писмото е дребен красив *наسخ*, в пълен вариант на изписване. Червено и златно мастило, по-големият размер на буквите, червена точка, титло и три точки са средствата на графиката, които са използвани за сегментирането на текста.

В края на ръкописа колофонът на калиграфа е поместен в рамка с формата на розетка. След датата 1023 г., четвъртък в края на *раджаб* [29-и], съответстваща на 4 септ. 1614 г., се чете името на „най-бедния от божиите раби Ибрахим б. Мухаммад ас-Саман, очакващ да го прости Даряващият манната“.

Прекрасната творба, съхранявана НБКМ, не е единственият запазен ръкопис на Ибрахим ас-Саман. Друг негов препис днес е във фонда на Библиотеката към Ислямския факултет на Пешаварския университет (сигнатура 1436). Той е завършен на 9 *джумада ал-ауал* 1024 г. или 6 юни 1615 г., но не е известно къде точно

⁵⁰ Малеев, М. Л. Опис на недуховните книги от Видинската библиотека на Пазвантоглу Осман ага. – В: *СбНУ*, 1890, кн. 3, с. 408.

⁵¹ Даруиш, А. Цит. съч., т. 2, с. 17, № 20.

е създаден. Според печат, разчетен от автора на каталога Ахмад Хан, ръкописът е бил в библиотеката на султан Абу ал-Музаффар Ауренгзиб Алемгир (поч. 1707)⁵². За съжаление не е възможно да се сравнят двата кодекса на ас-Саман.

По своята изработка, украса и художествени качества ръкопис ОР 1225 също е достоен за библиотеката на издигнатия владетел. Може би и той е създаден в Хиндустан, но пътят му до Видинската библиотека не е документиран.

За един от притежателите на кодекса свидетелства личният му печат, поставен над бележката на кописта (л. 406б). В него се чете датата [1]102 (5 окт. 1690–23 септ. 1691 г.) и името на бедния (*ал-факир*) Усман б. Уалий. За принадлежността на кодекса към вакъфската библиотека на гр. Видин се съди по нейния печат (л. 1б). Преди да бъде включена в нея, ръкописната книга е била притежавана от Идрис паша (л. 1а и 406б).

ОР 1466

Последният ръкопис също с основание е причислен към ценните ръкописи от сбирката на НБКМ, тъй като е автограф и е уникат.

Съхранява се като ОР 1466 и е бил от вакфираните кодекси на Пазвантоглу (неговият печат е на л. 1а и 80а). Първата регистрация на ръкописа в НБКМ е с инвентарен номер 38, поставен от Ихчиев (вж. ОР 3702, л. 25), а старата му сигнатура е I 8/12.

Съдържа I + 182 л. с размери 214x158 мм. Текстът е изписан на 17 реда на страница, в поле (150x106 мм), обградено с рамка (168x113 мм). Писмото е насх в черно-червено и тъмносиньо мастило. Почти изцяло са записани графемите за кратките гласни и всички уточняващи знаци.

Рамката е червена. В илюстрациите е ползван и жълт цвят. Общият брой на рисунките е 18. Част от тях са схематични (на стрели: л. 83б–84а, 121б; тетиви – 96а), други са с повече детайли (на лъкове – л. 74б–75а, 76а, 94а и на арбалети – л. 125а).

Ръкописът е много добре запазен. В текста няма липси, ако се съди по кустосите, част от които са вписани при преподвързването на кодекса. Подвързията е изработена от картон, кожа, хартия и платно в библиотеката на Пазвантоглу (в края на XVIII или началото на XIX в.).

Авторът 'Али ибн Касим ас-Са'дий е вписал името си на няколко места в ръкописа. В края на уводната част след формулата „и после“ (*ya-ba'd*, л. 9а) го е допълнил с уточненията, че се придържа към шафиитската правна школа и че е родом от гр. Халеб. Повторил го е на л. 173б и 174а. В колофона го е добавил в горното поле (л. 181б).

Сведенията за ас-Са'дий в литературата са оскъдни. Хаджи Халифа го посочва като вероятен автор на съчинение, посветено на стрелбата, и дава следните важни сведения: заглавието, приписвано на ас-Са'дий е *Обучението и видните имена на*

⁵² Хан, А.

خان، احمد: فهرس المخطوطات العربية في باكستان. الرياض. ٢٠٠٥ رقم ٦٨٥ ص ٣٥٩ [онлайн]. [прегледан 10.03.2012]. <http://www.kfml.gov.sa/idarar/publeshers/fohres%20bakstan/pdf/2-6.pdf>

стрелбата със стрели (*ат-Та'лим уа-л-а'лам фи рама ас-сихам*); то е съкратена версия, съставена за черкезкия емир Барсбай⁵³; започва с думите: „Слава на Аллах – Състрадателният, Даряващия манна...“; в края му е поместено съчинението в мерена реч *Урджуза за правилата на стрелбата*⁵⁴. Други съвременни изследователи не изразяват колебание относно авторството на 'Али б. Касим, въпреки че отнасят посочения текст към групата ръкописи, които не са достигнали до нас и са изгубени (Фаузи, 2005, с. 31; ас-Сарджаний, 2015)⁵⁵.

Който и да е съчинил книгата, посветена на султан Барсбай, сравняването ѝ с представения тук ръкопис позволява да бъдат посочени следните факти. Началото на ОР 1466 не съвпада с даденото от Х. Халифа; заглавията им и съдържанията им са различни; написани са в различно време.

Другото известно съчинение, написано от ас-Са'дий, е трактат само от 16 л. Озаглавено е *Полезна книга за майсторите в стрелбата със стрели (Китаб ал-ифада ли-ахли ас-са'ада фи 'илм ар-рама би-н-нашииаб)*⁵⁶.

Ас-Са'дий споменава в ОР 1466 само една от трите творби, за които стана дума – тази в мерена реч – *Урджуза*, и никъде в текста не е записал как го озаглавява. Върху стъпалото на кодекса е добавено: *Книга за свършеното владееие на лъка (Китаб ихкам ал-каус)*. Това е станало вероятно след преподвързването, но е трудно да се разбере дали за формулирането му в този вид има други основания освен съдържанието на ръкописа. Въпросът дали то е взето от увредена титулна страница, която не е запазена, остава открит. В достъпната ми литература, както и в справочниците и каталозите, посветени на мюсюлманското военно изкуство, то не е регистрирано. Ето защо, трябва да бъде прието условно като работно.

Изводът, че ръкопис ОР 1466 съдържа автограф на черновата на *Книга за свършеното владееие на лъка*, се основава на следните факти:

- изложението се води от първо лице единствено число;

⁵³ ал-Ашраф Сайф ад-Дин Барсбай е деветият мамелюкски султан, управлявал Египет от 1422 до 1438 г.

⁵⁴ Хаджи Халифа, М.

حاجي خليفة. كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون . المجلد الاول – الثاني – استانبول، ١٩٤٣–١٩٤١ ص ٢٠٥٦.

⁵⁵ Фаузи, Ф.

فوزي، فاروق عمر: الجيش والسياسة في العصر الأموي ومطلع العصر العباسي ٤١ هـ ٦٦١ م – ٣٣٤ هـ ٩٥٦ م. دراسة تاريخية

[онлайн]. [прегледан 20.09.2016]. <http://islamstory.com/ar/%D9%85%D8%AE%D8%B7%D9%88%D8%B7%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B3%D9%83%D8%B1%D9%8A>

⁵⁶ Преписи от него се съхраняват в библиотеката „Дар ал-Кутуб“ в Кайро, със сигнатура 193 (ас-Сарджани [онлайн]. [прегледан 20.03.2012]. <http://islamstory.com/ar/%D9%85%D8%AE%D8%B7%D9%88%D8%B7%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B1%D8%A7%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B3%D9%83%D8%B1%D9%8A>; и в Центъра за култура и наследство Джума' ал-маджид, със сигнатура 230509 [онлайн]. [прегледан 20.03.2012]. http://www.almajidcenter.org/material_details.php?bId=230509&encOry==¤t=0&total=1&in=1&by=2&how=3

- този факт не подлежи на съмнение, тъй като е предаден недвусмислено чрез използването на пълния вариант на изписване на глаголите;

- авторът е добавил името си на няколко места, както бе споменато по-горе;

- многократно са използвани обръщенията *момчето ми* (*йа уалад-ий*) и *братко мой* (*йа ах-ий*);

- откриват се много поправки от различен характер, които свидетелстват, че ръкописът не е белова – думи и редове, зачертани с линия (на л. 9а, 26б, 67а, 138б и др.); добавени в полетата думи и фрази (л. 45а, 57а, 66б, 118б, 166а, 180а и др.); корекции, нанесени след изтриване на погрешния вариант или директно върху него (л. 60а, 89а, 90б, 113а и др.);

- еднотипно използване на червенослова и другите графични знаци при оформянето на текста в ръкописа;

- рамката на текста е направена след изписването на цялото съчинение (на л. 71а, 84а и 109а е прекъсната, за да не премине през направените поправки, навлизащи в полетата).

Съдържанието на текста е изградено по класическата схема – въведение (л. 1б–9а), предговор (9а–14б), изложение (л. 14б–180а) и заключение (180б–181а). Въведението по традиция представя основната тема на съчинението, като разкрива нейната важност с цитати от Корана, с хадиси и откъси от стихове на доислямски поети (аш-Шанфара ал-Асаний (поч. 525 г. сл. Хр.), Имрул Кайс ал-Киндий и др.). Интересни са интерпретациите, които авторът прави на етимологията на думата *лък* (*каус*). Той разглежда трите букви в нея като няколко комбинации от инициали в три думи (например: *ка* от *кабда* – ръкохватка, *уау* от *уитр* – тетива и *син* – от *сахм* – стрела). Споменава достойнствата на Пророка Мухаммад като умел стрелец и изброява имената на петте лъка, които е имал, и видовете дървета, използвани за направата им.

Предговорът включва подробно изложение на целите, които авторът си е поставил. Според думите му в основата на книгата е поставил написаната по-рано *Урджуза*, посветена на правилата за стрелба със стрели. В изложението пояснява и допълва онези места в нея, които съдържат тайните на това изкуство. Описва видовете лъкове, стрелите, арбалетите, материалите и техниките за тяхното изработване и използване. Изброява заглавията и авторите на трактатите и книгите, които са му послужили при написването на книгата. Общият им брой надхвърля двадесет. Между тях са добре известни имена (например Тибга ал-Йунаний (поч. 797/1394), 'Абд ар-Рахман ат-Табарий (поч. 310/923), Ибн Тахир ал-Кайсараний (поч. 507/1113) и такива, които са по-малко познати: Абу Хасан ал-Хадрий, Бадр ад-Дин б. Якут, 'Али б. Ахмад б. Са'ид и др.

Изложението на книгата следва съдържанието на *Урджузата* и всяка една от осемнадесетте глави започва с няколко стиха от нея. Отделните глави нямат поредни номера, а заглавията им са описателни. Ето няколко показателни примера (в скоби са страниците, на които те започват):

Глава за това, което учецият се трябва да научи (л. 14б);

Глава за това, което трябва да се преподава, за да се разкрие кое е важно за стрелбата и за да се достигне крайната цел (л. 37б);

Глава за това, което трябва да се преподава, за да се овладее най-добрата направа;

Глава за появата на лъка и за това кой пръв между арабите и другите е стрелял с лък (л. 54а);

Глава за видовете лъкове, за техните имена и за стрелбата с тях (л. 66а);

Глава за стрелеца на кон и за уменията на ръката му (111б);

Глава с петдесет въпроса за лъковете, стрелците, стрелите и тетивите (л. 175б).

Втората от посочените глави започва със следния стих на ас-Са'дий:

*Най-добрия от учителите избири за свой учител,
доказалият знанията си да е твой покровител.*

Продължава с поясненията:

Знай, момчето ми, че всеки учител заема свое известно място – както е според думите на Всевишния „...въздигахме едни от тях над други...“⁵⁷, а това е вярно и за учените. Търсецията знанието трябва да избере най-добрия учител като види какво знае и умее. Знай, че учителите се делят на четири групи. В първата група са тези, които знаят, но не умеят – за тях е земният живот, а не отвъдният. Във втората група са тези, които умеят да работят, но не са знаещи, те приличат на онези, за които е отвъдният свят, но не и земният. Третата група е на тези, които и не знаят, и не могат като безделниците измежду неверниците. За тях не е нито земният свят, нито отвъдният. Четвъртата група учители са тези, на които знанието е в сърцето, а умениято е в ръцете. Ето защо са щастливи и в земния живот, и в отвъдния... (л. 37б).

Особена ценност на книгата придават и страниците, в които авторът разказва за годините и пътуванията, посветени на обучението в изкуството на стрелбата и на събирането на книги за него. Ас-Са'дий двадесетина години се учи в родния град Халеб – от 833/1429 до 853/1449 г., когато се отправя към Хама и Дамаск. През 1449 година прави поклонение в Мека. Връща се в Дамаск и в следващите години посещава Ба'албек, Тараблус (в Ливан) и Кайро. В Александрия е през 858/1454 г. С уважение изрежда имената на учените и майсторите, при които се учи и описва местата, които е посетил, за да види оръжията и инструментите за тяхната направа. Прибира се отново в Халеб, но се мести в Дамаск, където получава званието устаз на 6 зил-хиджжа 862 г./15 окт. 1458 г. (вж. л. 126б–128а и л. 168а–171б).

Единадесет години по-късно 'Али б. Касим ал-Халабий завършва своя автограф на 20 шауал 871/25 май 1467 г. (л. 181б).

В ръкописа е запазена частично една допълнителна бележка, която вероятно е за прочит (л. 1а). Други две вписвания са оставени на л. 1б и 182а. Първото от тях е свързано с поясненията на 'Али б. Касим за сезоните в годината и тяхното влияние върху направата и използването на лъка (л. 119б и др.). В него се посочва

⁵⁷ Коран, с. 43, а. 32.

началото и крайт на всеки сезон, съотнесени с названията на зодиите, и се уточнява какви са основните му особености. Възможно е да е от ръката на автора. То е следното:

Хамдала

Сезоните са четири – пролет, лято, есен и зима. Пролетта е топло и влажно. Лятото е топло и сухо. Есента е студено и сухо. Зимата е студено и влажно. Пролетта започва, когато слънцето премине през началната точка на Овен [и крайт му е крайт на Близнаци. Началото на лятото е началото на Рак], а крайт му е крайт на Дева. Началото на есента е началото на Везни, а крайт му е крайт на Стрелец. Началото на зимата е началото на Козирог, а крайт му е крайт на Риби. Знай това.

Втората бележка е с различен почерк и предава разказ, приписван на ‘Али б. Абу Талиб (поч. 40/661). В него са включени стихове от поетичния сборник на Мухаммад б. Идрис аш-Шафа‘ий (поч. 204/820), посветени на знанието.

Ръкопис ОР 1466 е изключително ценен паметник, който е добре да бъде обект на самостоятелно внимателно изследване.

Представянето в настоящата статия на част от ценните ръкописи, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, би постигнало целта си, ако привлече към тях вниманието на научната общност.

Безспорно те трябва да бъдат оценени по достойнство като свидетелства за постиженията на средновековната мюсюлманска наука и като прекрасни образци на арабографичната книжнина.

Камелия Божилова. Читалище „Младост“ в с. Гинци (един забравен юбилей)

Актьорската група към читалище „Младост“ – 30-те години на XX в.

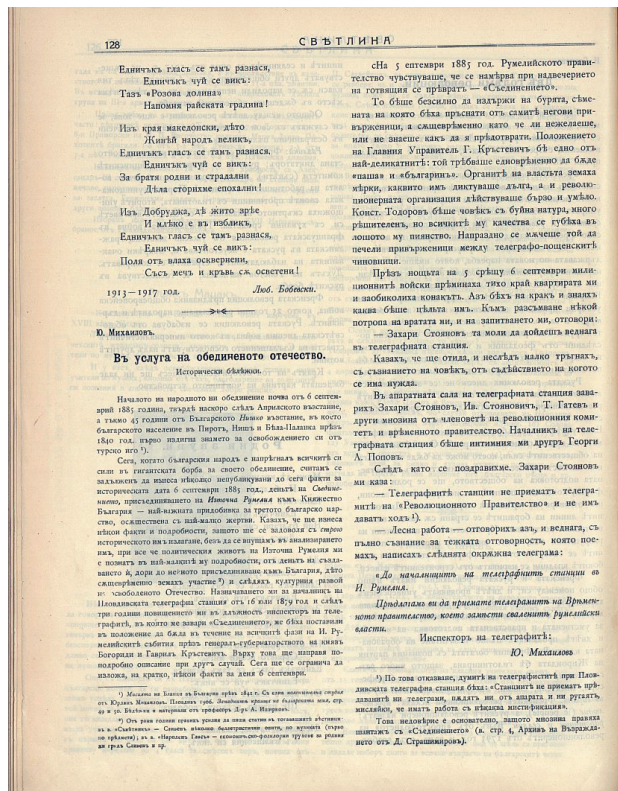
Любомир Георгиев. Спомени на българския управител на Пирот през Първата световна война

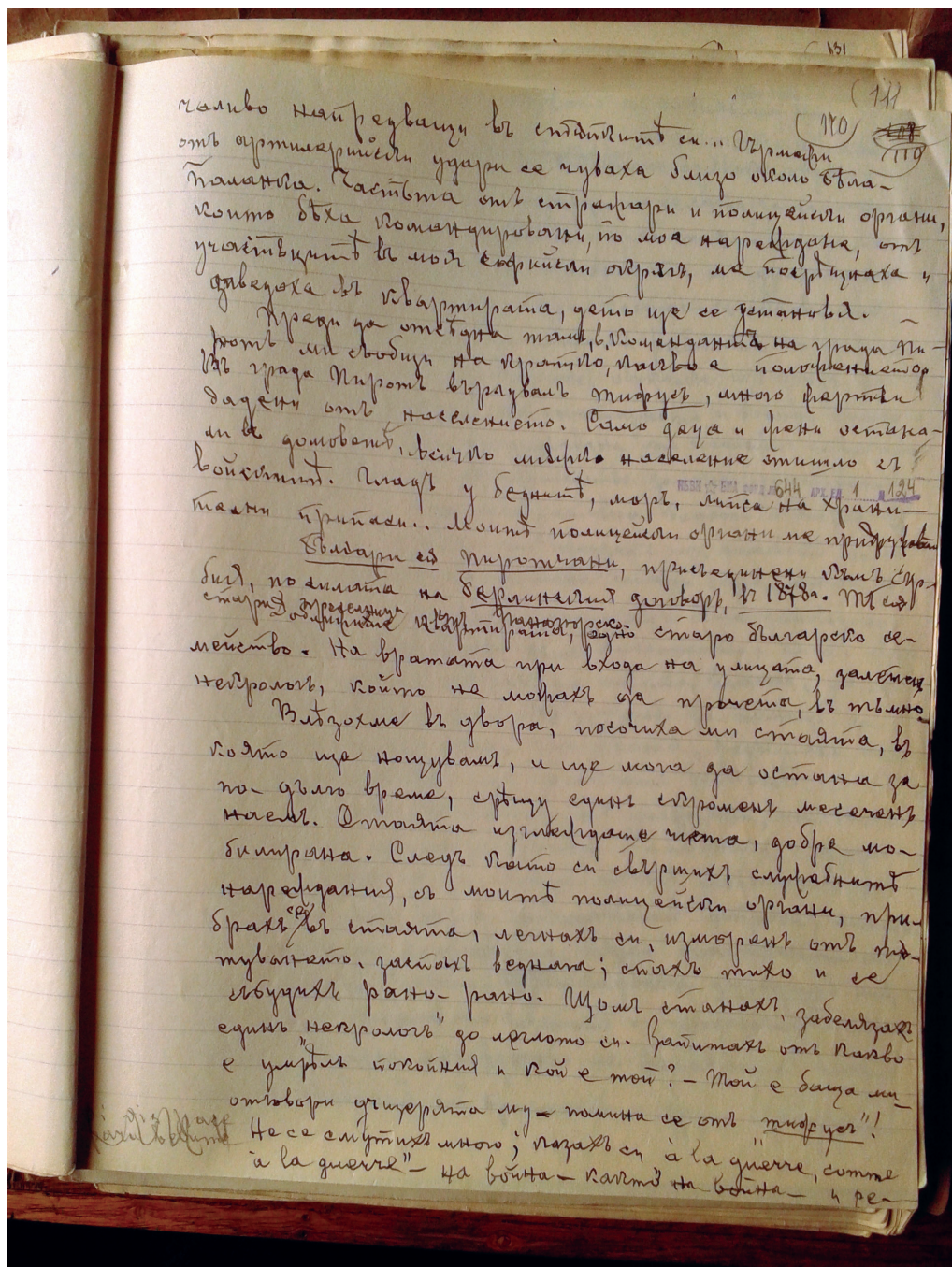
Йордан Михайлов с трима униформени пред окръжната палата и гимназията в Пирот. НБКМ–БИА, С I 4468

Пирот. Пощенска картичка. София, 1940 г. НБКМ–БИА, С I 7457

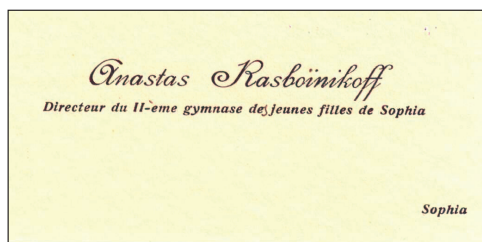
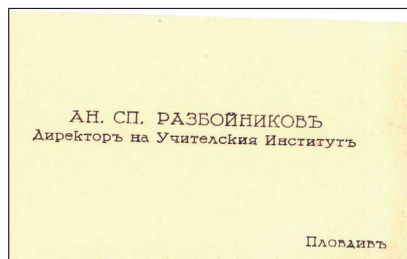
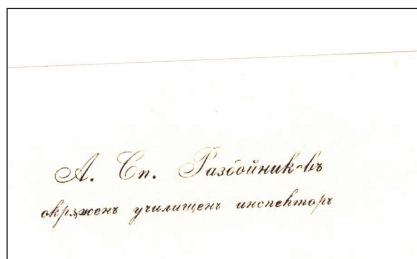

Михайлов, Й. В услуга на обединеното отечество. (Исторически бележки). Публикувано във в. „Илюстрация Светлина“, год. 25 (1917), № 1–12 (юбилеен брой), с. 128

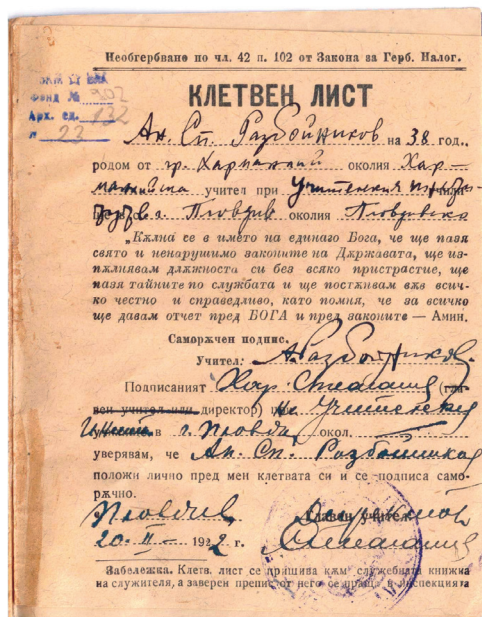

Страница от ръкописа на спомените на Йордан Михайлов. НБКМ–БИА, ф. 644, а.е. 1, л. 124

Руслан Иванов. Нов фонд в БИА на дееца на Вътрешната македоно-одринска революционна организация Анастас Разбойников

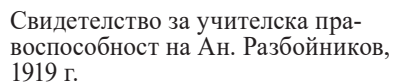

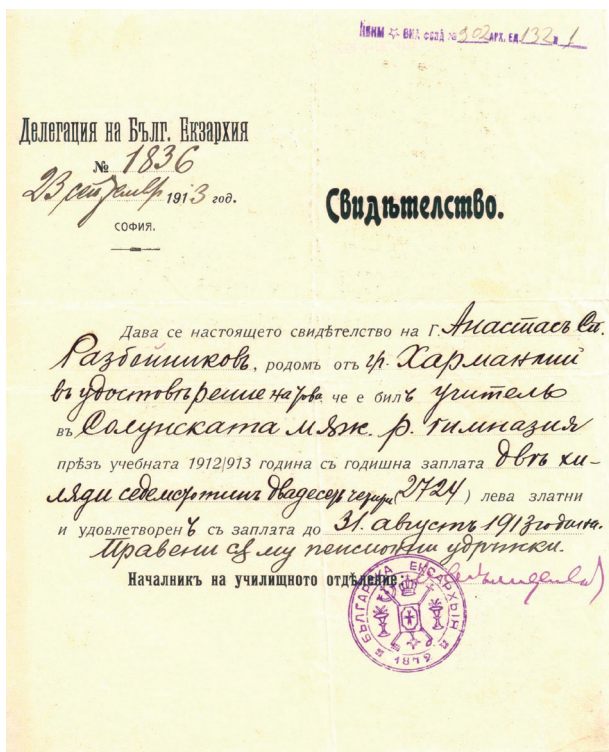
Визитни картички на Ан. Разбойников

Клетвен лист, 1922 г.

Лична служебна книжка на Ан. Разбойников, 1938 г.

Свидетелство на Ан. Разбойников, 1913 г.

Служебна книжка на Ан. Разбойников, 1928 г.

Милена Колева-Звънчарова. Разпилени страници:
щрихи към историята на един род от Банско

Ил. 1

Лична карта на Елена Костадинова. Семесен архив

Ил. 4

Елена Костадинова Звънчарова, фотографирана в София, на ул. „Пиротска“,
през 40-те години на XX в. Семеев архив

Бояна Минчева. „Архангелска хартия“
срещу всякакво зло

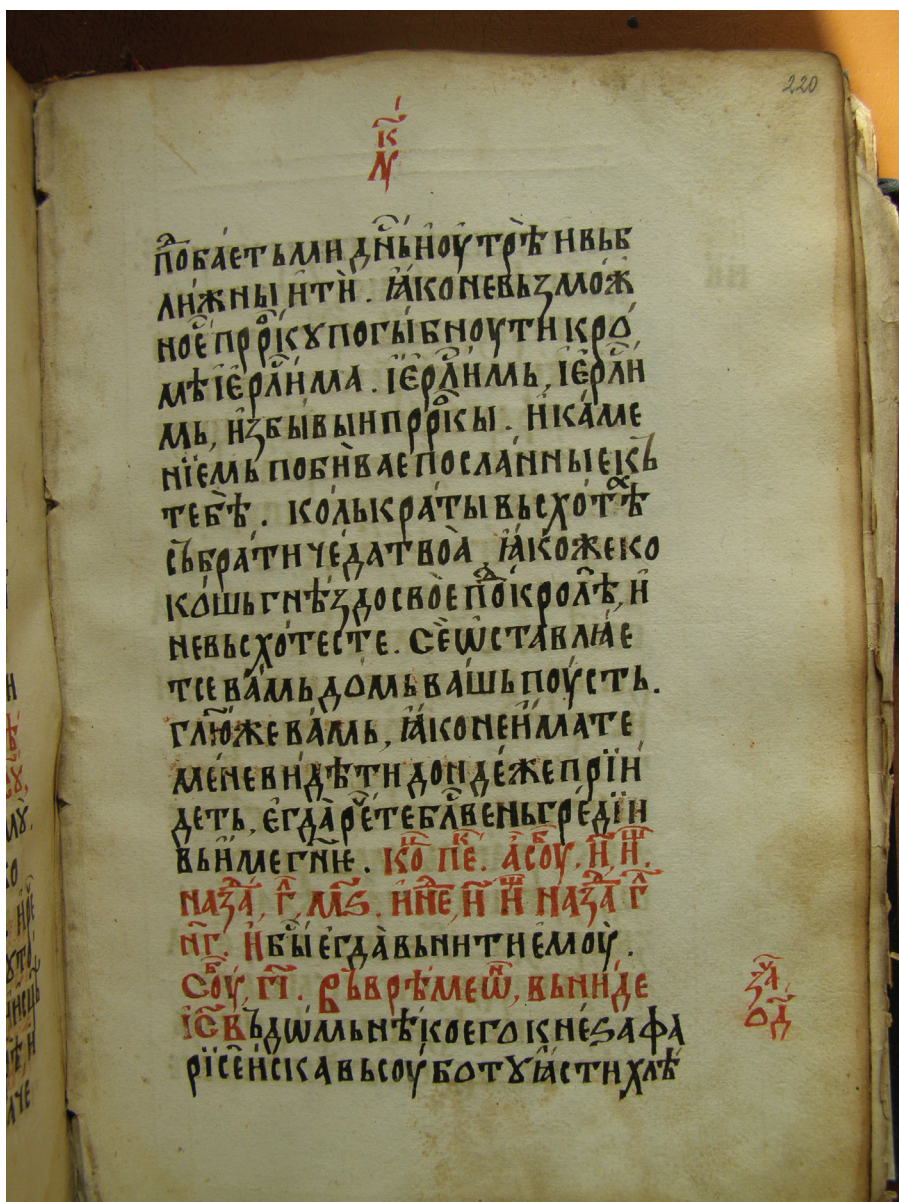

1. Амулетен ръкописен свитък от 1834 г., фрагмент 1

2. Амулетен ръкописен свитък от 1834 г., фрагменти 8–9, печати

Елисавета Мусакова. СС ИЗГОНЮЕЪСЫ

Ил. 1

Четириевангелие (Поп-Ралево евангелие), 30-те–40-те години на XVI в. ЦИАИ 571, л. 220а

Ил. 2
Поп-Ралево евангелие, приписка с името на поп Рале, л. 1586

Ил. 3

Поп-Ралево евангелие, рисунка с перо и мастило на демонично същество
върху подлепваща хартия, между л. 219 и 220

Ил. 4

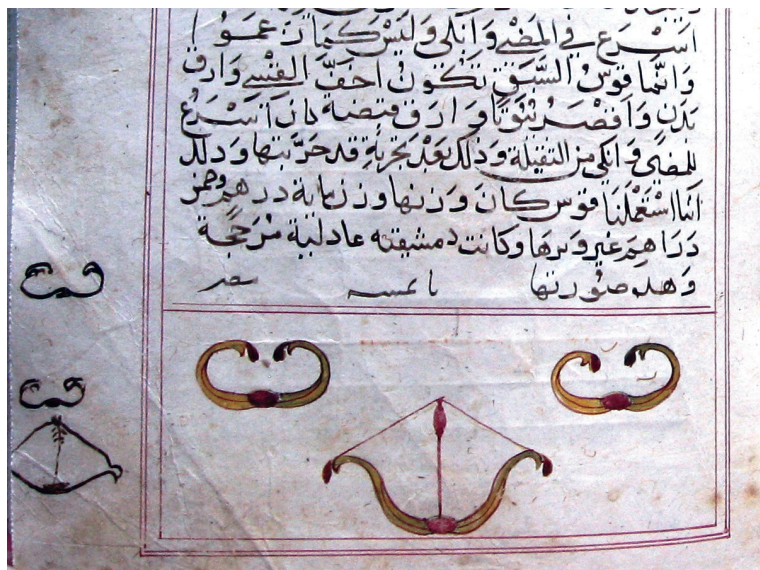
Поп-Ралево евангелие, рисунката на
демонично същество

Цветолюб Нушев. Писма и пощенска карта от Георги Бакалов до Гоце Делчев

Пощенска карта от Георги Бакалов до Гоце Делчев, 3 юни 1900 г.

Анка Стоилова. Ценни арабски ръкописи от фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

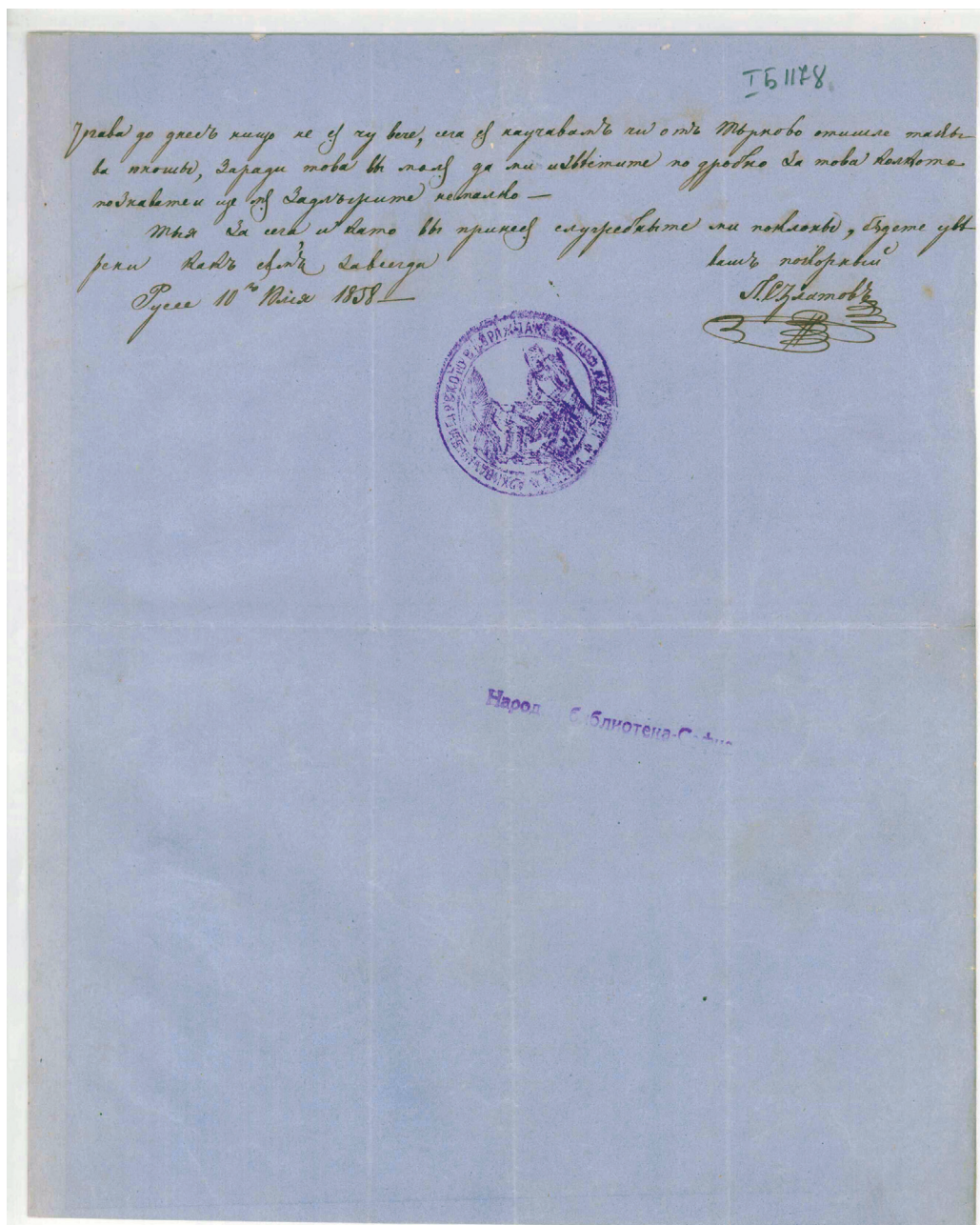

„Книга за лъка“ на ас-Са'адий. ОР 1466, л. 76а (детайл)

Писмо на Петър Златов до Георги С. Раковски. Русе, 10 юли 1858 г.

[illegible]

Писмо на Петър Златов до Георги С. Раковски. Русе, 10 юли 1858 г.

Писмо на Петър Златов до Георги С. Раковски. Русе, 10 юли 1858 г.

Печатни органи за циганското население в годините на социализма (1945–1988)

Пламена Стоянова

“Gypsy newspapers” in socialist Bulgaria (1945–1988)

Plamena Stoyanova

Summary

The Bulgarian policy towards the Gypsy minority during the years of socialism is a one of policy of inclusion. Some of the most useful information about implementation of that policy come from the state archive documents, the interviews with people who lived through these events, and also the so called “Gypsy newspapers”. The newspapers are a very good source about life and sentiments among the minority. They also create an accurate picture of achievements and failures of the governmental policy. The present article analyzes the content and significance of the two most popular “Gypsy newspapers” in socialist Bulgaria – “Romano esi” (“Gypsy voice”) and “Nov pat” (“New path”).

Key-words: Gypsies, Newspapers, “Romano esi”, “Nov pat”, Gypsy organizations, Shakir Pashov, minorities, policy of inclusion.

Циганите¹ в България се еманципират сравнително късно. Това до голяма степен се дължи на тяхната разнородност и липсата на контакти между самите цигански групи. Въпреки това в началото на XX в. вече са налице първите *цигански вестници и организации*, създадени около определени идеи и обединяващи определени групи цигани. Тези начинания имат различна съдба, прекратявани са или се развиват, но бележат моменти от историята на малцинството в България. Особено богати на информация за живота и настроенията сред циганите са малкото издавани от тях вестници. Настоящата статия ще се спре по-подробно на печатните издания за циганското население в годините на социализма. Те са важен извор за провежданата по това време от държавата политика на *приобщаване на циганите към социалистическия начин на живот*. Изследването се базира предимно на архивни документи и на печатните издания на вестниците „Романо еси“ („Цигански глас“) и „Нов път“.

¹ Цигани или *граждани от цигански произход* е официалното название на малцинството в годините на социализма. *Цигани* е и самоназванието на много от циганските/ромските групи на територията на България през изследвания период. Ето защо в настоящия текст е използвано името *цигани*, а не политически коректното към днешна дата *роми*.

Първите печатни органи, касаещи циганското малцинство, издавани на територията на страната, са свързани с евангелските мисии в България – в-к *Романо алав* (1927) и *Известия на циганската евангелска мисия* (1933), както и с дейността на циганската организация – „Истикбал“ („Бъдеще“), издаваща в. *Тербие* („Възпитание“) в периода 1933–1934 г.²

В края на Втората световна война, когато на власт идва коалицията на Отечествения фронт³ (9 септ. 1944 г.), организационният и партиен живот, прекъснат от военния преврат през 1934 г., е възобновен. Рестриктивните мерки, наложени към евреи и цигани, от предишните прогермански правителства, са премахнати. За кратък период от време малцинствата у нас получават право на самоопределение, обучение на майчин език, свободно изповядване на своята религия и развитие на своя култура.

Много културни и етнически организации възстановяват своята дейност, а циганите създават *циганска организация* на 6 март 1945 г. под името *Единна общокултурна просветна организация на циганските малцинства (ЕКИПЕ)* („Единство“).⁴ За председател на Централния комитет на ЕКИПЕ е избран Шакир Пашов⁵, а за

² Според някои автори приеманата за първа циганска организация в България е сдружение „Истикбал“ („Египет“) (1919–1923) и създадена от цигани мюсюлмани от София. Уставът на организацията е утвърден от Министерството на вътрешните работи под името *Софийска общомюсюлманска просветно-културна взаимоспомагателна организация* „Истикбал“ („Бъдеще“). Тези сведения са базирани на непубликуван ръкопис на Шакир Пашов от 50-те години на миналия век, не са потвърдени от други исторически свидетелства. Съществуват предположения, че „първата“ (1919–1923) и „втората“ (1933–1934) циганска организация носят едно и също име – „Истикбал“. Възможно е в писаните си през 1957 г. споменува Ш. Пашов да се опитва да скрие турското название на организацията и да подчертае връзката ѝ с БКП, с оглед на тогавашната политическа ситуация. Никъде в целия документ не се споменава името *цигани*. Една от главните цели на „Истикбал“/„Египет“ е извоюване правото на участие на циганите мюсюлмани в управлението на джамийските и вакъфските имоти в столицата. Друг важен въпрос, повдиган от организацията, е възстановяването на конституционните и изборителни права на циганите в България, отнети с изборителния закон от 1901 г., който ограничава изборителните права на циганите чергари и циганите мюсюлмани. Председател на сдружението е Юсеин Мехмедов, а секретар Шакир Пашов. Други членове на „Египет“ са Решид Мехмедов, Реджеп Юсеинов, Мута Билалов, Юсуф Мехмедов и Билал Османов. От същия кръг съмишленици са създателите и на втората циганска организация „Истикбал“ (1933–1934), която също поставя въпроса за управлението на вакъфските имоти в столицата и на практика продължава започнатото от първата „Истикбал“.

³ Първото правителство на Отечествения фронт е съставено от Политическия кръг „Звено“, БРП (к), БЗНС – „Пладне“, БРСДП, независими народни представители.

⁴ **Марушиакова, Е., Попов, В.** Циганска политика и цигански изследвания в България (1919–1989). – В: *Studii Romani*. Т. 7, Избрано. София, 2007, с. 128.

⁵ Шакир Махмудов Пашев (1898–1981) е цигански активист, член на БКП. Участва в създаването и ръководенето на първите две цигански организации в България – *Истикбал/Египет* (1919–1923) и *Истикбал/Бъдеще* (1933–1934). Достига зенита в кариерата си след края на Втората световна война, когато е избран за депутат от листата на Отечествения фронт на изборите за Велико народно събрание през 1946 г. Така той става първият депутат от цигански произход в историята на България. Основател е на циганския театър „Рома“, председател е на третата циганска организация *ЕКИПЕ* (1945–1950), главен редактор на печатния ѝ орган „Романо еси“ („Цигански глас“). През 1950 г. доверието от него е снето,

печатен орган – в. *Романо еси* („Цигански глас“).⁶ Издаването му е утвърдено от Димо Казасов, по това време министър на информацията и изкуствата.⁷ Целите на вестника са регламентирани в утвърдения устав на циганската организация:

Чл. 48. Печатният орган на организацията е преди всичко информационен. Той дава сведения за обществено-политически теми, както и за живота на организацията в България. Да възпитава всички членове чрез статии и дописки в отечественофронтовски дух, да проповядва изграждането на социализма в България.⁸

Първият брой на печатния орган на циганската организация ЕКИПЕ излиза на 25 февруари 1946 г. Вестникът е предвиден за отпечатване два пъти в месеца⁹, но реално излиза по-рядко и без точно фиксирани дати. Това навярно се дължи на лошата организация, тъй като от 1946 г. до месец април на 1948 г. са отпечатани едва 10 броя. Те са ценен извор на случващото се с циганското малцинство в този преходен за България период и отразяват всички стремежи, политически влияния и дори търкания в циганската организация.

Вестникът се списва на български език. До 1949 г., когато печатният орган се преименува на „Нево дром“ („Нов път“), в някои от статиите се използват кратки фрази от романес, написани на кирилица. С *Бахтало тумаро Васили!* („Честит ви свети Василий!“) завършва първата поместена реч на Шакир Пашов в първия брой на циганския вестник¹⁰, но основното съдържание е на български. Нивото на новия вестник далеч не е професионално. Статиите са написани с наивен възторг и повечето от тях носят няколко основни елемента: напомняне за ужасното минало на циганите преди 9 септември 1944 г., гореща благодарност към ОФ за обещаното „светло бъдеще“, възпитателни задачи и... много правописни грешки. Като прибавим и това, че в половината материали основно действащо лице е главният редактор Шакир Пашов, няма как да се говори за професионален подход при списването на вестника. От първия, подпомогнат от държавата печатен орган на циганите, се очаква да играе ролята на *огледало на живота на циганското малцинство в България*¹¹. Може да се каже, че дори и в този си вид *Романо еси* успява да се справи с поставената задача. В статиите се дискутират наболели въпроси от ежедневието, бичуват се „вредни навици“, отправят се здравни призови, популяризира се самата циганска организация, оповестяват се бъдещи събития (като театрални и музикални представления), разясняват се новите права и задължения на циганите.

Вестникът избобилства от постоянно отправяни възхвали към ОФ и пропаганда на новите политически насоки. За ролята на вестника Ш. Пашов казва: ...*Ние*

изключен е от БКП, свален е от всички ръководни постове и е интерниран в концлагер на дунавския остров Белене. Това е краят на неговата политическа и обществена кариера, въпреки по-късната му реабилитация.

⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 8, а.е. 596, л. 53.

⁷ Вж. „Хроника“. – В: *Романо еси*, 1946, бр. 1.

⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 8, а.е. 596, л. 53.

⁹ Ялъмов, И., Томова, М., Хайрабедян, Г., Василева, Б. Периодичният печат на малцинствата в България (1878–1997). София, 1998, с. 74.

¹⁰ Радио слово на Ш. М. Пашов. – В: *Романо еси*, 1946, бр. 1.

¹¹ Организация и слово. – В: *Романо еси*, 1947, бр. 6.

имаме наш вестник. Всички трябва да се стремим да усъвършенстваме вестника и да го направим боен национален наш вестник, който ще служи като мощно оръжие при прокарването на схващанията и разбиранията ни, като в огледало ще се отразява животът на малцинството ни...¹² В тази връзка се отправя призив към циганите от цялата страна да изпращат разкази за живота от своето родно място, дописки за местни инициативи и дори сигнали за различни проблеми. Откликът не е масов, но по страниците на вестника се появяват информации за провинциални събития и дори молби, адресирани до циганския депутат и главен редактор Шакир Пашов, за съдействие при решаване на различни битови проблеми.¹³

Подбраните за публикуване материали са разнообразни и третират всякакви теми, но като цяло вестникът има изключително пропаганден характер. В него се оглеждат всички политически тенденции на времето и се изказват твърде много възхвали и признателност, например:

...Да застанем под знамето на ОФ, когото ще пазим като зеницата на окото си, защото той ни даде свобода и права като човеци и граждани!

Да живее ОФ! Да живее Г. Димитров!

Да живеят съюзните народи на СССР, САЩ и Англия!

Да живее храбрата отечественофронтовска армия!

Да живее Народна република Югославия и маршал Тито!

Да живее вождът на съветския народ генералисимус Сталин!

Бахтало тумаро Васили!

*Честит ви свети Василий!*¹⁴

Само няколко месеца по-късно, през май с.г., когато България се готви за нови избори, САЩ и Англия изчезват от страниците на вестника, но благодарността се концентрира в *...слънцето, което изгря от изток и затопли сърцата на всички поробени от фашизма народи, и най-много циганското малцинство, което за първи път получава демократична свобода ...*¹⁵

Пропагандният тон на вестника се вписва добре в духа на времето, както и в основните цели на циганската организация, а именно – осъзнаването на циганите като единно национално малцинство, което трябва да се гордее със своя произход.

„Романо еси“ помества немалко материали, посветени на произхода и културата на циганите. Някои от публикуваните за целта статии звучат достоверно, други псевдонаучно, а трети – направо фантастично. Въпреки това информацията е интересна, тъй като третира въпроса за историческата памет на циганите и говори за начина, по който самите те се възприемат.¹⁶

Въпреки изкушаващите и споменати теории, че са потомци на Египет, Атлантида и наследници на древно население от остров Сицилия, вестникът лансира и

¹² Голямата реч на народния представител Ш. М. Пашов. – В: *Романо еси*, 1947, бр. 8.

¹³ До народния представител на малцинствата в България. – В: *Романо еси*, 1947, бр. 8.

¹⁴ Слово на Шакир Пашов по повод Васильовден. – В: *Романо еси*, 1946, бр. 1.

¹⁵ 1946 и Циганското малцинство. – В: *Романо еси*, 1946, бр. 1.

¹⁶ *Питаме един циганин от Карнобат... имали ли сте свои книги? – ...Ето нашите книги! – Та това е египетско – възразявам аз. – Тъй де – наше. Вж. Загадката на циганите. – В: Романо еси, 1948, бр. 8.*

достоверната теза, че циганите са преселници от Индия. В същото време на страниците му могат да се прочетат не само интересни легенди, но и някои странни *исторически* твърдения¹⁷, като например преданието, че циганите пристигат на Балканите като войници, следващи своя хан ченген... който се изгуби и ние като нямаше къде да идем, останахме тук¹⁸. В публикуваните речи на циганските лидери се появява историята за *циганския водач Берко, чиято кръв течала във вените на всички цигани*. Той е представен като *върл противник на индийския император... Абдулрахман...* През VII в. Берко „настанява“ *циганските племена в цяла Европа, след което се връща на Балканите и полага основите на град Берковица*¹⁹.

Съществуват предположения, че първите цигани наистина идват на Балканите през VII в., но за цигански водач, на име Берко, няма никакви данни. Очевидно се търси героично минало, което да подхрани самочувствието на циганите в България. Те са призовавани да *...вдигнат главата си нагоре и да докажат, че са цигани – потомци на най-великия борец за свобода, демокрация и човешки правдини – циганския водач от VII в. Берко!*²⁰

Търсенето на *героя* не е необичайно за вестника. Всъщност *Романо еси* вече е създал един герой, а именно своя главен редактор – Шакир Пашов. Като председател на циганската организация, директор на театър „Рома“, депутат и главен редактор на в. „Романо еси“, той концентрира в ръцете си неоспорима власт и влияние. В много от статиите на вестника се описват неговите посещения в циганските квартали на страната. Изграденият му образ е почти апостолски: *...Шакир Махмудов Пашов непрекъснато обикаля из най-затънтените краища на страната, за повдигане на духа на циганското малцинство и на самото място да се опознае с нуждите на сънародниците ни, които чувстват голяма радост от неговото присъствие между тях...*²¹

В началото, като председател на циганската организация, той е лицето и гласът на циганското малцинство, водачът, който разяснява новите политически реалности на сънародниците си и проповядва посоката, в която циганите трябва да се развиват.

Постепенно от медиатор между малцинството и властта той неусетно влиза в ролята на вожд и учител и все по-често се проявява не като главен редактор на вестника, а като герой от статиите, публикувани в него. След избирането му за народен представител в публикациите на „Романо еси“ могат да се доловят нотки на истински възторг: *...Ние имаме сънародници в парламента. Да! Нему се падна високата чест, макар и със скромни усилия, да възглави борбата за културна и политическа зрелост, за издигането на нашия народ... Няма съмнение в нашия избраник в парламента, подкрепян от правителството, той ще очертае пътя на нацията ни. Да, той ще го очертае, две мнения няма...*²²

¹⁷ Пак там.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Циганските тържества в Берковица. – В: *Романо еси*, 1948, бр. 9.

²⁰ Словото на Ш. Пашов по повод Васильовден. – В: *Романо еси*, 1948, бр. 9.

²¹ Биографични бележки. – В: *Романо еси*, 1948, бр. 9.

²² Може би чудо. – В: *Романо еси*, 1948, бр. 9.

Днес този патетичен тон може да звучи прекалено, но той, както и култът към личността, са характерни белези на времето. По-смушаващ е фактът, че като главен редактор на „Романо еси“ Шакир Пашов одобрява всички публикувани текстове, касаещи собствената му особа. В брой 10 на вестника от 1948 г. дори са отпечатани стихове, посветени на самия него, в които е възпяван като *защитник* на малцинството. Ето едно стихотворение от тях:

Цигани

*Не се срами ти, другарю,
днес са светли, съдбоносни дни,
че „циганин“ те наричат,
от дух и вяра
не отпадни.*

*Обърни се и погледни
кой зад теб се бори
и привети му поднеси
на другаря Ш. М. Пашов!*

*Той бори се като борец
за правдини и равенство,
да ни свърже с обич, гордост
нас с българския народ.*

*Язовири и тунели,
братски дружно да строим,
вдъхновени със сила, гордост
от другаря Ш. М. Пашов.*

*Да живеят Сталин, Тито,
Димитров и другаря Шакир М. Пашов!²³*

Брой 10 е последният запазен брой във фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Може би е и последният публикуван брой на циганския вестник „Романо еси“...

През 1949 г. в. „Романо еси“ е преименуван на „Нево дром“ („Нов път“), но като качество, съдържание и разнообразие на материалите почти не се различава от предшественика си „Романо еси“.²⁴ Сменен е главният редактор на вестника,

²³ Цигани. – В: *Романо еси*, 1948, бр. 10.

²⁴ Ялъмов, И., Томова, М., Хайрабедян, Г., Василева, Б. Цит съч., с. 78.

който вече не е Шакир Пашов²⁵, а е Любомир Алиев.²⁶ По това време бившият главен редактор вече е разследван от Държавна сигурност и постепенно изпада в немилост. През 1950 г. е открита еднолична активна разработка „Дурак“²⁷ от агентурата на ДС, която има за цел да следи и да анализира *лицето Шакир Махмудов Пашов*.²⁸ Откриването на такава разработка означава само едно – че съдбата му е предрешена. Наистина не след дълго към него са отправени обвинения за финансови злоупотреби, за сътрудничество с полицията по царско време²⁹, за симпатиите му към цар Борис III³⁰, за „процигански“³¹ и „протурски“³² национализъм, за разложителна дейност сред циганското малцинство³³, за получено *главозамайване вследствие на депутатския си мандат*³⁴ и дори за това, че *самият Пашов се изживява като цар на циганите*.³⁵ През 1950 г. циганският лидер е изключен от БКП, свален е от всичките си ръководни постове и е интерниран с присъда на остров Белене. Съвсем логично статиите, които го възхваляват, също да престанат да се публикуват във вестника, за сметка на тези, насочени срещу друга жертва на врага с партийен билет – Трайчо Костов³⁶, чийто съдебен процес е актуален по това време.³⁷

В началото на май 1950 г. в-к „Нево дром“ е спрян. Това съвпада и с все по-затихващата дейност на циганската организация, която също е наблюдавана от Държавна сигурност. Скоро ЕКИПЕ прекратява своето съществуване. Нейните структури се вливат в отечественофронтовските организации в различните населени места на страната.

Циганите остават без вестник до 1957 г., когато под името „Неве рома“ („Нови цигани“) започва да се отпечатва издание от името на *Циганското народно читалище „Девети септември“*. В същото читалище, в периода 1957–1959 г., работи и Шакир Пашов, завърнал се в София от своето изгнание. Главният редактор Сульо

²⁵ Последният брой на „Романо еси“ – от март 1949 г. – излиза под редакцията на ред. комитет М. Алиев и др. Вж. **Ялъмов, И.**, Томова, М., Хайрабедян, Г., Василева, Б. Цит съч., с. 74.

²⁶ **Пак там.**

²⁷ **АМВР**, ф. 13, оп. 1, а.е. 625, л. 10.

²⁸ **Пак там**, а.е. 774, л. 27.

²⁹ **Пак там**, а.е. 759, л. 11.

³⁰ **Пак там**, а.е. 774, л. 27.

³¹ **Пак там**, а.е. 759, л. 43.

³² **Пак там**, а.е. 774, л. 27.

³³ **Пак там**, а.е. 625, л. 10.

³⁴ **ЦДА**, ф. 1Б, оп. 8, а.е. 596, л. 36.

³⁵ **АМВР**, ф. 13, оп. 1, а.е. 774, л. 27.

³⁶ Трайчо Костов Джунев (1897–1949) е български политик. Един от водещите членове на БКП, участник в партизанското движение в годините на Втората световна война. Член на Политбюро, секретар на ЦК на БКП. Един от създателите на т.нар. Народен съд. Осъден е на смърт при чистка в БКП (т.нар. враг с партийен билет) след показан и зрелищен процес. Реабилитиран е посмъртно.

³⁷ **Ялъмов, И.**, Томова, М., Хайрабедян, Г., Василева, Б. Цит съч., с. 78.

Метков³⁸ се опитва да разшири аудиторията, като включва литературни, културни, исторически и образователни материали, и поддържа един сравнително умерен тон на статиите. Поради финансови проблеми обаче „Неве рома“ е спрян в края на 1957 г.³⁹

През 1958 г. циганските активисти подновяват усилията за осигуряване на решение и субсидии за цигански вестник, които довеждат до успех. През 1959 г. НС на ОФ решава да започне издаването на нов вестник под името „Нов път“.⁴⁰ Той просъществува до края на 1987 г. и отразява вярно провежданата от БКП политика спрямо малцинството.

През годините на издаването му участие взимат журналистите: Иван Райков, Кръстьо Иванов, Стоянка Соколова, Господин Колев, Милко Григоров, Димитър Димитров, Димитър Тутев, Ешуа Декалов. Вестникът разполага със същите материални и организационни възможности, както и останалите издания на ОФ – достатъчно страници, възможност за повече снимков материал, развита кореспондентска мрежа, голям тираж и организационен абонамент. Маниерът на списване на вестника слабо се различава от стила на официозния печат през 60-те и 70-те години на миналия век.⁴¹ Има ги задължителните текстове за БКП, за ОФ и за новия трудов подем, поучителните статии и честата липса на информация по наболели теми (смяната на имената на мюсюлманите например). Въпреки това вестникът разглежда и не малко реални проблеми от живота на циганското население (съгласувани с партийната линия), като разкрива не само успехите, но и провалите на политиката към малцинството. Ето защо той е интересен и изключително важен извор за очакванията и изискванията на властта, заявявани ясно в пропагандните рубрики, като *Отечественофронтovski инициативи*, *На морално етични теми*, *Българският език – наш роден език*, *Да няма празни чиновове*, *Да чистим плевелите*, *Разговор за семейството*, *Съвети на лекаря* и др.⁴²

Вестникът се списва на български, но подобно на неговите предшественици в началото на неговото издаване се прокрадват и кратки материали на романес. Например през 1959 г., в брой 3, е публикуван текстът на песента на Яшар Маликов „Искаме Мир!“⁴³. Тя е на българо-цигански език, като е използвана кирилицата. Ето част от нея:

....

За да строим и учим, нужен ни е

³⁸ Сульо (Сюлюман) Метков (1921–2014) е журналист, преводач. През 1957 г. издава на свои разноски и с помощта на приятели – полиграфисти от ромски произход, вестник „Невѐ ромá“ („Нови цигани“). Превежда „Новия завет“ на романес, издаден от Съюза на църквите на адвентистите от седмия ден в България (1995).

³⁹ Ялъмов, И., Томова, М., Хайрабедян, Г., Василева, Б. Цит съч., с. 79.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ Пак там, с. 80.

⁴² *Нов път*, 1974, бр. 4.

⁴³ Искаме мир. – В: *Нов път*, 1959, бр. 3.

Мир.

*Светът в кръв и огън ний не ще
допуснем.*

За да творим свободно, ще наложим

Мир.

*Светът отново в сълзи ний не щем
да видим.*

Хор:

О марибе авес анел

Марибе нана мангас

Гиленца те накхярас

*Мири ка ангяряс.*⁴⁴

Публикуването на тази песен само по себе си е изключение и не се наблюдава в по-нататъшните броеве. Липсват и епизодичните обръщения на романес по повод някой празник (независимо дали е *Първи май* или *Васильовден*), както се случва в изданията на *Романо еси*. Нещо повече, празнуването на популярните сред циганите празници като Гергьовден, Голяма Богородица и Васильовден се подлагат на критика във вестника, като на тях, а и на типичната циганска сватба са посветени не малко поучителни статии.

Други атакувани теми са ранните женитби⁴⁵, баба хак (откупването на цигански момичета)⁴⁶, безработицата⁴⁷, непостоянната работа⁴⁸, частната дейност⁴⁹, недостатъчното образование на циганските деца⁵⁰, задълженията на родителите⁵¹, лошото владееие на български език⁵², хигиената⁵³, алкохолизмът⁵⁴, религиозността⁵⁵, турчеченето⁵⁶. Към *позитивните* статии се отнасят всякакъв вид пропагандни материали по прилагане на ПМС № 258⁵⁷, облагородяването на кварталите⁵⁸, усядането

⁴⁴ **Пак там.**

⁴⁵ Да поговорим отново за ранната женитба. – В: *Нов път*, 1967, бр. 6.

⁴⁶ Докъде води баба хак? – В: *Нов път*, 1963, бр. 11.

⁴⁷ Нов път, бр. 2 от 1961 г. През лятото – нито един човек в семейството без работа. – В: *Нов път*, 1961, бр. 2.

⁴⁸ Да се отървем от драгоманите. – В: *Нов път*, 1970, бр. 8.

⁴⁹ Кварталът на амбулантните търговци. – В: *Нов път*, 1967, бр. 6.

⁵⁰ Нито едно дете извън училище. – В: *Нов път*, 1967, бр. 10; За къде без образование. **Пак там**, 1970, бр. 7.

⁵¹ Майката трябва да полага грижи за своите деца. – В: *Нов път*, 1960, бр. 23; Недобросъвестни родители. **Пак там**, 1971, бр. 11.

⁵² Да звучи българска реч. – В: *Нов път*, 1969, бр. 22.

⁵³ Чистоплътни ли сме? – В: *Нов път*, 1969, бр. 8.

⁵⁴ Обществена нетърпимост към пианството. – В: *Нов път*, 1971, бр. 6.

⁵⁵ Жертви на религиозния фанатизъм. – В: *Нов път*, бр. 10.

⁵⁶ За езика, турчеченето и нещо друго в квартал „Столипиново“. – В: *Нов път*, 1971, бр. 1.

⁵⁷ По следите на Постановлението на Министерски съвет – съвещание в Софийски окръг. – В: *Нов път*, 1960, бр. 2.

⁵⁸ Новодомци. – В: *Нов път*, 1967, бр. 4; Нов квартал – нови хора. **Пак там**, 1967, бр. 5.

на чергарите⁵⁹, здравните съвети⁶⁰, въвеждането на новите социалистически ритуали⁶¹, дейността на школите за активистки⁶², интернатите⁶³, различни културни събития⁶⁴, всичко свързано с работата⁶⁵ – статии за ударници в производството и селското стопанство⁶⁶, отказали се от частната дейност занаятчии⁶⁷, образовани цигани⁶⁸, за активността на организациите на ОФ по места⁶⁹, за примера на българите и тяхното героично минало, в което участват и циганите⁷⁰, и пр.

Интересни са някои рубрики, посветени на конкретен проблем. Освен вече споменатите, трябва да се отбележат *За кого плачете, господо?*⁷¹ и *Какво ще кажете, господин Пъксън?*^{72,73}, отпечатвани като критика към новосъздадения Международен ромски съюз⁷⁴ и на практика атакуващи зараждащата се циганска еманципация в чужбина. Това е въпрос, на който в VI управление на ДС се обръща много

⁵⁹ Трите бивши катунарчета. – В: *Нов път*, 1960, бр. 23. Катунът се засели. **Пак там**, 1970, бр. 5.

⁶⁰ Хигиена на зъбите. – В: 1968, бр. 3.

⁶¹ Сватба поновому. – В: *Нов път*, 1971, бр. 4; За настъпателно уреждане на гражданските ритуали. **Пак там**, 1974, бр. 11.

⁶² Школа за активистки. – В: *Нов път*, 1967, бр. 11.

⁶³ Интернатът в с. Розовец. – В: *Нов път*, 1967, бр. 3; За интернатите. **Пак там**, 1969, бр. 11.

⁶⁴ Ансамбълът „Никола Кочев“ – Сливен, награден. – В: *Нов път*, 1967, бр. 12.

⁶⁵ Няма лоша професия. – В: *Нов път*, 1967, бр. 2; Комсомолката от ЦУМ. **Пак там**, 1968, бр. 3.

⁶⁶ Отличен животновъд. – В: *Нов път*, 1969, бр. 4.

⁶⁷ Техните кошници се търсят и в чужбина. – В: *Нов път*, 1960, бр. 10.

⁶⁸ Аспирант в Москва. – В: *Нов път*, 1972, бр. 4.

⁶⁹ Отчетна конференция във Филиповци. – В: *Нов път*, 1972, бр. 4; Среци в град Пазарджик. **Пак там**, 1970, бр. 2.

⁷⁰ Да се учим от българите. – В: *Нов път*, 1961, бр. 2. Те страдаха и гинеха с българите. **Пак там**, 1969, бр. 4.

⁷¹ За кого плачете господо? – В: *Нов път*, 1973, бр. 8.

⁷² Гратан Пъксън е британски журналист и ромски активист. Роден е през 1939 г. в номадско семейство, което му дава образование. През 1971 г. на Първия световен конгрес на „Романи Юнион“ е избран за секретар на конгреса. Като главен редактор на в. „Романо дром“ той ратува за налагането на циганския език романес за литературен. Негова лична позиция е, че циганите в България са подложени на асимилация, докато в Западна Европа са дискриминирани. В годините на социализма посещава България два пъти.

⁷³ Какво ще кажете Господин Пъксън? – В: *Нов път*, 1974, бр. 4.

⁷⁴ Първи опит за организиране на циганите на международно ниво е направен във Франция от Ионел Ротару през 1959 г. Тогава е създадено обединение под името *Световна циганска общност (The World Gypsy Community (CMG))*. Повечето от нейните членове са френски граждани, но организацията осъществява контакти с цигани от Полша, Канада, Турция и други страни. През 1965 г. обединението престава да съществува, но част от неговите членове, под ръководството на Ванко Руда, създават *Международен цигански комитет*. Шест години по-късно (1971) те заявяват официално своето съществуване, организират Първия световен конгрес на циганите в Лондон. На него е утвърдено вместо *цигани* названието *роми* и е основан Международният ромски съюз (International Romani Union). На практика това е сериозна заявка за културно самоопределение на циганите в световен мащаб. На своя първи конгрес през 1971 г. *Международният ромски съюз* се застъпва твърдо за запазване на самобитните цигански традиции, сред които е и чергару-

сериозно внимание. Информация за организационната активност на циганите от края на 60-те години, най-вече в страните от Западния блок (Великобритания, Франция), както и в съседна Югославия, прониква сред циганската интелигенция в България. Любопитството на образованите цигани към собствената им култура и дейността на малцинството на световно ниво са описвани като *цигански национализъм* в справките на Държавна сигурност. Освен всички неогласени мерки, които властите предприемат, за да ограничат *нездравия интерес* към Световния ромски съюз, управляващите използват и трибуната на в. „Нов път“. Чрез споменатите по-горе рубрики вестникът атакува някои от основните постулати на Световната циганска организация (запазване на циганската самобитна култура и начин на живот, опазване на чергарството, традиционните цигански занаяти и пр.), силно контрастиращи с политиката на *приобщаване* на малцинството в социалистическа България.

Не под формата на рубрика, но тематично свързани са статиите за турчеенето⁷⁵ сред циганското население, които засягат по интересен начин и преименуването на циганите в края на 50-те и началото на 60-те години.⁷⁶ Всъщност, докато текат конкретните събития (1959–1961), вестникът не публикува никаква информация по темата. Осем години по-късно обаче, през 1969 г., към брой 9 на вестника изли-

ването. В България чергарството е поставено извън закона с постановление № 258 на МС от 1958 г.

На Втория световен конгрес на циганите (1978) в Женева е избрано ново ръководство на Международния ромски съюз (IRU). Президент става д-р Ян Цибура (емигрант от Чехословакия), а генерален секретар – Шаип Юсуф (Югославия). Следващият конгрес се провежда през 1981 г. в Гьотинген и на него за президент е избран Саит Балич (по това време член на ЦК на СЮК), а за генерален секретар – Райко Джурич (Югославия). Финалът на влиянието на Югославия върху международното ромско движение е четвъртият конгрес на IRU във Варшава през 1990 г., когато за президент на IRU е избран Райко Джурич, вж. **Марушиакова**, Е., Попов, В. Цигани/рома в Източна Европа по пътя на социализма. – В: *Studii Romani*, т. 7, с.105. На практика в първите етапи от развитието на международното ромско движение важен фактор в негова подкрепа е политиката на Югославия. Югославските делегати на първите три конгреса са финансирани от държавата и са най-многобройни, което предопределя водещото място на югославските роми в ръководството на International Roma Union (IRU) чак до четвъртият конгрес на IRU през 1990 г. Политиката на самоопределение на малцинствата, водена от Югославия от средата на 60-те години на XX в. до към 1990 г. и влиянието на тази политика върху българските цигани, тревожат българските власти и са обект на разследване от органите на ДС, като подклаждащи „циганския национализъм“ в България фактори.

⁷⁵ Още веднъж за произхода. – В: *Нов път*, 1968, бр. 12; Български или турски цигани. – В: *Нов път*, 1968, бр. 12; Турчеенето – едно неоснователно явление. **Пак там**, 1969, бр. 7.

⁷⁶ Турчеенето на нетурски етнически общности на територията на България (цигани мюсюлмани, татари, българи мюсюлмани) в годините на социализма се възприема като застрашаващо „националната сигурност на Народна република България“. Според властите турчеенето на изброените нетурски етноси увеличава изкуствено прираста на турското население на територията на страната, а с това и влиянието на съседна, мюсюлманска и „капиталистическа“ Турция, членка на НАТО, намираща се отвъд „Желязната завеса“. В периода 1944–1989 г. у нас се извършват няколко преименувания на мюсюлмани: българи мюсюлмани (1964, 1970–1974), цигани мюсюлмани (1961, 1980–1984), етнически турци (1984).

за приложение под заглавие *За религията и имената*, чийто автор е тогавашният главен редактор на „Нов път“ Кр. Иванов. В нея обширно се защитава тезата, че *религията и имената не определят националния произход на хората*.⁷⁷ В началото на 70-те години, почти 10 години след преименуването, дори се появяват статии, пропагандиращи новите български имена. Ето откъс от един такъв текст: *...Росица, Борислав, Александър, Анка... Те всички допреди няколко години са имали други имена, мохамедански. Кръстили са ги с тях, за да не излязат от руслото на инерцията. А никой от тези млади хора, получили при новите условия на живот образование, отлични професии, едно по-широко общество, не е стъпвал в джамия. И е ставало така, че у всеки един от тях е узрявала мисълта за отказ от старото име. Днес даже в най-тесен кръг те се наричат с новите си имена. Така ги наричат и другарите им, и колегите, и съквартилците. Че даже и родители, които някога са им слагали старите имена...*

*Снежанка, Наталия, Стефка, Емил, Анета... Сред тях може би има бъдещи учители, лекари, общественици, инженери, летци, артисти... И крачейки към своята заветна цел, те ще благодарят на родителите си за предвидливостта да им спестят неудобството от име, което би ги свързвало с непознати религии и чужди народи.*⁷⁸

*Както може да се подразбере от текста, вестникът е верен проводник на партийната линия и политическите решения. В юбилейна статия по повод 15 години от излизането му, този факт е формулиран и подчертан много ясно: Вече 15 години „Нов път“ изпълнява поставената му от партията и държавата задача, работи за пропагандирането на социалистическия строй, за издигане политическото съзнание и култура на гражданите от цигански произход и за преодоляване на редица консервативни традиции и навици в техния живот и бит.*⁷⁹

*В своите материали, както се подчертава в текста, от партийни позиции, от гледището на нашия нов социалистически морал се разясняват проблемите за ролята на труда, необходимостта от високо образование, по-добра обществена и лична хигиена, въпросите на отношението в семейството. Осъждат се лентийството, мързелът, пиянството. Търпеливо и аргументирано се доказва вредата от това, че някои цигани с мохамедански имена неоснователно се турчечат. По тези и много още въпроси работата още не е приключила.*⁸⁰

Вестникът продължава да прокара тази политическа линия и през следващите години, но въпреки категоричната си подкрепа към властта през 1983 г. той неочаквано е спрял. Според Г. Колев⁸¹ възобновяването на неговото издаване става

⁷⁷ За религията и имената. – В: *Нов път*, 1969, бр. 1.

⁷⁸ Нови имена... но и нови хора. – В: *Нов път*, 1971, бр. 10.

⁷⁹ *Нов път*, бр. 4.

⁸⁰ *Пак там*.

⁸¹ Господин Колев е роден на 20 ян. 1923 г. в циганската махала в Сливен, в семейство на текстилни работници. На 17 години става член на РМС, а през 1942 г. е арестуван и осъден за дейността си в тази организация. Излежава 5 години затвор. Членува в БКП от пролетта на 1944 г. Има военно и юридическо образование. Близо 30 години работи като експерт в отдел „Малцинствен“ в ЦК на БКП. Умира през 2011 г.

възможно благодарение застъпничеството на Пенчо Кубадински⁸², който обаче не успява да помогне при второто му и окончателно спиране през 1988 г.⁸³ Причините за спирането на вестника са политически, а станалото като цяло е голяма изненада за работещите дълги години в неговата редакция. Както пише Г. Колев във финалната статия на „Нов път“: *Част от своите задачи вестник „Нов път“ изпълни, други сега изпълняваше. Но има и много проблеми, които все още очакват своето решение. Вестникът би бил още нужен и полезен.*⁸⁴

През 80-те години проблемите, свързани с приобщаването и социалното издигане на циганското население (основна кауза на в. „Нов път“), са изместени от процеси, касаещи се до *националната сигурност на Народна република България*. Това е времето, когато официално се прокарва идеята за *еднонационалността на българската държава*, и на практика, за един кратък период от време, властите отричат съществуването на етнически малцинства на територията на страната. Най-вероятно спирането на вестника е резултат от тази нова държавна политика. Наистина точните аргументи за съдбата на „Нов път“ не са отразени в разсекретените до този момент архивни документи на Държавна сигурност. Двукратното спиране на вестника обаче се случва във време, когато Международният ромски съюз (1971–1981) активизира и разраства своята дейност, а властта сменя *турско-арабските имена* на циганите мюсюлмани (1980–1984) и етническите турци (1984). Възможно е зад тези действия, поставили България в тежка международна изолация⁸⁵, да стои страхът на управляващите, описан в разработките на ДС като *национализъм на протурска основа*⁸⁶ и *процигански национализъм*⁸⁷.

Библиография

Архиви:

ЦДА (Централен държавен архив)

Ф. 1Б (Централен комитет на БКП)

Оп. 1, а.е. 412; оп. 6, а.е. 1843, 3617, 3755, 3924, 5454; оп. 15, а.е. 765, 878, 881; оп. 8, а.е. 596, 39, 186, 204, 414, 440, 596, 610; оп. 25, а.е. 91, 92, 66, 67, 68, 69, 70, 71; оп. 28, а.е. 15, 23, 6; оп. 36, а.е. 1902; оп. 40, а.е. 446; оп. 53, а.е. 1, 2; оп. 55, а.е. 1351, 1339, 1342, 1344, 1348, 1242; оп. 66, а.е. 745, 744.

Ф. 28 (Национален комитет на Отечествения фронт)

Оп. 1, а.е. 47.

⁸² Пенчо Пенев Кубадински е български политик, член на БКП. Секретар на ЦК на БКП (1958–1962). Член на Политбюро (1966–1990), член на Държавния съвет на Народна република България (2 юли 1975–10 ноември 1989). Народен представител (1954–1989). През Втората световна война участва в комунистическото съпротивително движение.

⁸³ Колев, Г. Един циганин в ЦК на БКП. преживелици, терзания, размисли. София, 2003.

⁸⁴ Сбогуване. – В: *Нов път*, 1988, бр. 24.

⁸⁵ Преименуването на етническите турци поражда голям международен отзвук и остра реакция на Турция. България изпада в международна изолация и е критикувана от западни медии, международни организации и мюсюлмански страни.

⁸⁶ АМВР, ф. 22, оп. 1, а.е. 176, л. 143.

⁸⁷ Пак там, л. 59.

АМВР (Архив на Министерството на вътрешните работи)

Ф. 13, оп. 1, а.е. 576, 625, 759, 774, 1830; *ф. 22*, оп.1, а.е. 132, 128, 154, 176, 776.

Периодичен печат:

Нов път (1959–1988); *Нево драм* (1949–1950); *Романо еси* (Цигански глас) (1946–1948).

Литература

Бюксеншютц, У. Малцинствената политика в България. политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944–1989. София, 2000.

Груев, М., Калъонски, А. Възродителният процес. мюсюлманските общности и комунистическият режим. София, 2007.

Калинова, Е. Българският вариант на сталинизма в културния живот. – В: *История на българите*. Т. 3, От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989). София, 2009.

Калинова, Е. Културна политика в преходното време. – В: *История на българите*. Т. 3, От Освобождението (1878) до края на Студената война (1989). София, 2009.

Калинова, Е. Насилието в политиката на българската държава към българските турци, 30-те–80-те години на XX век. – В: *История*, 2004, кн. 3.

Калинова, Е., Баева, И. Българските преходи 1939–2002 г. София, 2002.

Калинова, Е., Баева, И. Етнически и религиозни общности в следвоенна България. – В: *Изследвания по история на социализма в България* (1944–1989), т. 2, 2010.

Ковачева, Л. Шакир Пашов. апостолът на ромите в България. 1898–1981. София, 2003.

Колев, Г. Българската комунистическа партия и циганите през периода 1944–1989 г. София, 2010.

Марушиакова, Е. Отношения между циганските групи в България – В: *Етническата картина в България*. проучвания 1992 г. София, 1993.

Стоянов, В. Турското население в България между полюсите на етническата политика. София, 1998.

Русенският меджлисия Петър Златов – през погледа на съвременниците му

Милена Тафрова

**Petar Zlatov, a member of the Rousse city consul (the Rousse majlis),
through the eyes of his contemporaries**

Milena Tafrova

Summary

The Tanzimat reforms, which proclaimed the equality among Sultan's subjects (the reâyâ), slightly opened the doors of central and local administrations for Christians. In the spirit of the new order and under the skillful leadership of Midhat Pasha, the Ottoman authorities started a vital reorganization of the old government apparatus.

In local institutions were appointed wealthy Bulgarians, members of the local elite, with good economic and social status and respected by the Ottoman authorities. Petar Zlatov's career as a clerk in the Ottoman provincial administration in Rousse started in that way. This was the main reason for malicious attacks and espionage accusations against him, published in the Bulgarian revolutionary press. Petar Zlatov was described in darkest colors and because of that the positive moments in his biography (which are marked in the text) faded away.

That negative image of Petar Zlatov's persona remained steadfast in the mind of his contemporaries and that led to his complete oblivion nowadays.

Key-words: Tanzimat, Danube Vilayet, Ottoman official.

С провъзгласяването на Танзимата¹, оповестеното на хартия равенство между поданиците на султана, открява вратите на централната и на провинциалната администрация за българите. Прокламираните промени обаче трудно си пробиват път сред османския чиновнически апарат, потънал в безвремието и преживяващ от корупцията, пунала пипалата си из всичките нива на имперската власт. На правителството в Цариград е нужен повече от четвърт век, след провъзгласяването на Хати-шерифа, за да пристъпи към реализацията на по-видими реформи, особено в органите на местната власт. Целта е създаването на работеща административна система, която има задачата да укрепи централната власт. Пър-

¹ Танзимат (араб.) – реформа, преобразование. В историческата литература с този термин се обозначава периодът на обществените реформи в Османската империя, чието начало е дадено с провъзгласяването на Гюлханския хатишериф, станал факт на 3.XI.1839 г. Подробно за Танзимата вж. **Тодорова**, М. Англия, Русия и Танзиматът. София, 1980.

вата и най-сериозната стъпка в тази посока е направена през 1864 г., когато бива създаден Дунавският вилает, за който е изработен и специален устав. Така, в духа на новите разпоредби и под умелото ръководство на Мидхат паша се пристъпва към реорганизация на дотогавашния управленски апарат.

Една от първите стъпки в това отношение е сформирването на новите меджлиси². Техният състав е оформен от „назначени“ и от „изборни“ членове, като последните се излъчват от местното мюсюлманско и немюсюлманско население, на равни квоти. По този начин в новоучредените административни и съдебни меджлиси са включени и немалък брой българи, като участието им в местната власт е осигурено чрез ежегодни избори. За тяхното провеждане са разработени специални правила, повлияни от западноевропейската управленска практика. През годините те търпят непрекъснати промени и допълнения, но твърде общите и неясни формулировки, вписани в тях, създават редица възможности за злоупотреби и за своеволия от страна на местните власти. Това обстоятелство води дотам, че в меджлисите влизат лица, наложени от управителите на съответните административни единици, а волята на избирателите често остава без значение. Така на държавна служба в местните институции попадат българи със завидно материално и обществено положение, градски и селски първенци, членове на местната общинска управа, ползващи се с авторитет пред властите. Именно така започва кариерата и на Петър (Петраки) Спиридонов Златов като чиновник в провинциалната османска администрация в Русе.

За съжаление сведенията за Златов – в достъпния изворов материал, са крайно ограничени и фрагментарни. Липсват сигурни биографични сведения и автентични свидетелства за датата и мястото на раждане на Златов. Приема се, че той е роден в Клисуря.³ Не е ясно кога и при какви обстоятелства става писар в търговската къща на Иван Мавриди и братя х. Петкович в Русе, но като такъв от 1857 г. насетне Петър Златов води оживена кореспонденция с Георги Раковски. Внимателният прочит на всички запазени писма от кантората на русенските търговци до Раковски, около 40 на брой, сочи, че те са излезли изпод перото на Златов. Писмата са във връзка с разпространението на вестниците „Българска дневница“, „Дунавски лебед“ и поемата „Горски пътник“.

Нещо повече. Писарят е автор на редица дописки за злоупотреби на гръцкото духовенство, публикувани във вестниците на Раковски и в „Одеский вестник“ под псевдонима Пътник.⁴ Впрочем именно тези материали дават основание на Раковски да поздрави Петраки Златов за родолюбието му. В едно писмо от юни 1857 г. четем: „Хотя и да нямами лично познайство, обаче от неколики ваши дописки виждам в вас сърдце и душа въистинна българска“⁵. Този светъл шрих в образа на Златов, поставен от самия Георги Раковски, скоро ще избледнее и ще бъде напълно заличен в спомените на съвременниците му.

² Меджлис (араб.) – събрание, съвет, заседание. Днес така се нарича турският парламент.

³ **Архив** на Николай Павлович 1852–1894. София, 1980, с. 555; **Архив** на Г. С. Раковски. т. I. София, 1952, с. 114.

⁴ Антонова, В. Възрожденското читалище „Зора“ в Русе. Русе, 2010, с. 32.

⁵ **Архив** на Г. С. Раковски., с. 123–126.

Ангажиран с борбата на русенци за независима българска църква, Златов не остава безучастен и към проблемите на просветата и на учебното дело в града. Като използва контактите си с Раковски, той се заема със задачата да намери подходяща преподавателка за девическото училище в Русе. В писмо от 10 август 1857 г. между другото русенският първенец се обръща с молба към него да издири и препоръча някоя млада, нравствена и мъдра учителка. Послушал съвета на д-р Данило Медакович, революционерът се свързва с Милица Стоянович, но тя отклонява поканата за учителстване в крайдунавския град.⁶ Несполуката не прекъсва интереса на Златов към образователното дело. Пак от Раковски той се опитва да научи повече подробности за дейността на Одеското българско настоятелство, относно настаняването на български младежи в руските учебни заведения и възможностите за изпращане на юноши от крайдунавския град.⁷ От запазената кореспонденция между двамата прозират и лични причини в отношението на Златов. Той желае да осигури място за по-малкия си брат в руско учебно заведение, същевременно обаче помага и на други младежи.⁸ Ако се доверим на съществуващите податки, именно с негово съдействие Ангел Кънчев получава стипендия, за да продължи образованието си в Болградската гимназия.⁹

Все в този ред на мисли трябва да се прибави и обстоятелството, че името на Златов присъства в списъка на почетните членове на читалище „Зора“ в Русе. В касовата книга на просветното учреждение той е записан под № 69, като е отбелязано, че е внесъл сума в размер на 130 гроша, при задължителен членски внос от 30 гроша.¹⁰

През 1860 г., вече добил авторитет сред съгражданите си, Златов е избран за член на новоучреденото епитропство на българското училище в Русе,¹¹ което е своеобразна атестация за делата му.

В същата година от писар в търговската кантора той става съдружник, а промяната в професионалния му статус е отразена на страниците на в-к „България“, където четем: „Долуподписаните Иван Г. Мавриди и Петър Сп. Златов обявяват, че с Божие произволение ся съдружихме днес и установихме в тоя град търговска къща под наименование: Иван Мавриди и П. Златов. Делата, на която ще бъдат покупки и продажби на разни стоки“¹². Освен вратите на кантората си, богатият русенски търговец отваря широко и дверите на дома си за своя доскорошен писар. Той го приема в семейството си като съпруг на една от дъщерите си – Атина.

Към средата на 60-те години на XIX в. пред Петраки Златов се открива възможност за политическа кариера, като чиновник в османската провинциална администрация. Както е известно през ноември 1864 г. е обнародван Устав за управлението на Дунавския вилает, по силата на който започва сформирането на

⁶ Архив на Г. С. Раковски. т. 2. София, 1957, с. 206.

⁷ Архив на Г. С. Раковски. т. 2..., с. 343, с. 358.

⁸ Архив на Г. С. Раковски. т. 2..., с. 358.

⁹ Лебикян, Х. Последните дни на Ангел Кънчев. Велико Търново, 2011, с. 8.

¹⁰ Антонова, В. Възрожденското читалище..., с. 38.

¹¹ В. „България“, год. 2, бр. 63, 1.04.1860 г.; в. „Дунавски лебед“, год. 1, бр. 4, 6.10.1860 г.

¹² В. „България“, год. 2, бр. 78, 14. 09.1860 г.

новите органи на местна власт. Русе като вилаетски център става седалище на Общ вилаетски съвет, административен и няколко съдебни меджлиса. В техния състав влизат мнозина българи, към които принадлежи и русенският първенец Петър Златов.

Според сведения на неговия съгражданин и съвременник Стати Попов още в началото на управлението си Мидхат паша (първият дунавски валия) го назначава за свой помощник, заедно с Иванчо Хаджипенчович и Тодор Марков.¹³ В следващите 13 години Златов заема различни постове в провинциалната администрация. От муавин (помощник-управител) във Видин,¹⁴ през член на Вилаетския апелативен съд,¹⁵ до депутат в османския парламент.¹⁶ Това издигане на Златов логично повдига въпроса за образа му сред неговите съвременници, за впечатленията, които той оставя с дейността си като османски чиновник. Тук се налага уговорката, че основните източници за осветляването на личността и делата на русенския меджлисчия са мемоари и материали във възрожденския периодичен печат. Те отразяват емоциите и личното отношение на своите автори, ето защо не бива да се възприемат съвсем безкритично.

Както вече бе отбелязано, още в самото начало на задочното им приятелство Раковски определя Златов като родолюбец и сърцат българин. В своите спомени пък Добри Ганчев го описва, като „личен, представителен мъж, облечен като същински ефенди. Чисто, спретнато, всичко ново“.¹⁷ Зад този изискан външен вид, обаче, мнозина откриват и друго лице на Златов. В революционната емигрантска преса той е обект на остри нападки и на жлъчни подигравки. Така например в дописка от Русе, отпечатана във в. „Свобода“, се съобщава как Златов, като „муавин на добрата мастика, изяде живота на един злощастен българин по име Ради“. Последният му плащал кирия (наем) за хана „Мавриди“, но Златев често вземал парите без разписка, а когато трябвало да си уредят сметките, той отказал да признае дълга си. Авторът на дописката завършва с разсъждението: „А Златевата къща беше една от най-честните къщи в преминалите времена. (Била е честна, дорде е била търговска къща; а станала безчестна, когато станала муавинска)“.¹⁸ Във връзка пак с този случай, в друг брой на същия вестник, може да бъде прочетено: „На валията не трябва честни българи и достойни граждани, а шпиони, подлизурки и народопродавци, следователно Златев, Чорапчиев и Сапунов са за него чисто злато“.¹⁹

Тези оценки са меки в сравнение с острия тон на вестник „Независимост“, поместил фейлетона „Знаеш ли ти кои сме“, написан от Христо Ботев. В него, със

¹³ НБКМ–БИА, ф. Стати Попов, ПВ 1042, л. 6.

¹⁴ В. „Македония“ съобщава: „Ноември 1868 г. по царски указ се определи... Петър Ефенди (Златиев из Русе) за муавин във Видин“. Вж. в. „Македония“, год. 2, бр. 49, 4.09.1868 г.

¹⁵ През май 1874 г. Петраки Златов е избран за мумеиз във вилаетския дивани-темиз. Вж. в. „Дунав“, год. 10, бр. 872, 12.05.1874 г.

¹⁶ Вж. в. „Стара планина“, год. 1, бр. 56, 16.03.1877 г.; в. „Източно време“, год. 4, бр. 4, 22.01.1877 г.; в. „Дунав“, год. 12, бр. 1134, 12.01.1877 г.

¹⁷ Ганчев, Д. Спомени 1864–1887. София, 1939, с. 30.

¹⁸ Вж. в. „Свобода“, год. 1, бр. 33, 8.07.1870 г.

¹⁹ Вж. в. „Свобода“, год. 2, бр. 26, 10.12.1871 г.

средствата на този жанр, революционерът осмива националните чувства, поведението и качествата на българските чиновници в османската администрация, в лицето на Иванчо Хаджипенчович и Петър Златов. Като си представя, че е съдия, пред който последният е изправен да отговаря за делата си, авторът на фейлетона пресъздава сцената на разпита, в която образът на подсъдимия е представен в най-тъмни краски. „Очите на тая личност бяха полумъртви, лицето му беше ядовито“, окъпан в сиромашки сълзи и облечен в човешки кожи. Той не притежава нито чест, нито съвест.²⁰

По мнение на Д. Ганчев причината за подобни остри нападки е службата на русенския първенец в османската провинциална администрация. „И него, както всички близки до управлението българи – пише Ганчев – не го обичаха младите“, допълвайки, че тези разбирания се разпространяват от Влашко,²¹ т.е. от революционерите. Достъпният изворов материал обаче позволява да се направи заключение, че Златов не се ползва с добро име и извън кръга на революционно настроената българска емиграция. Така например Петър А. Попов – търговец в Цариград и един от основателите на първото българско параходно дружество „Провидение“, също дава негативна оценка на делата на русенския чиновник. В неговите спомени четем: „Г. Петър Златов в Русе определил са на служба турска, по управление на държавните дела, с название муавинин, което значи подслуга. За достижение и до заслужението на турския този чин, доволно ефендювски прагове изтри на дохожданието си тук в Цариград. И добре беше, ако беше ги сам той изтривал – но низкото и неблагодарното е, че довел беше на помощ младата си съпруга Тинка и незамъжената ѝ по-млада сестра Василики“²².

Тази кратък откъс е великолепна илюстрация на утвърдилата се почти безапелационно в родната историопис и в съзнанието на поколения българи оценка за предателската роля и антибългарските действия на онези от сънародниците им, които вземат участие в органите на местната османска власт. Най-често те са клеймени като себелюбци, които „гледат за интереса си, като продават интересите на другите и на цялата си народност“. Сполучили да се сдобият с турска служба или да влязат в някой меджлис, те одобряват безпрекословно всякакви решения, за да не загубят ордените си, месечните си заплати и мястото си в съветите.²³

Впрочем в съзнанието на мнозина турската служба е достатъчен повод за съмнения в националните чувства на онези от сънародниците им, които, по един или друг начин, са свързани с управлението. „Ако не е турско ухо, ще го държат ли на служба? Такава бе тогава логиката, разбиранията“, отбелязва между другото Добри Ганчев в своите спомени.²⁴

Разбира се, не може категорично да се твърди, че Златов шпионира за турската власт, поради конспиративния характер на тази дейност. Но пък обвиненията от страна на негови съвременници и съграждани не могат да бъдат пренебрегнати.

²⁰ Вж. в. „Независимост“, год. 3, бр. 24, 3.03.1873 г.

²¹ Ганчев, Д. Спомени..., с. 30.

²² НБКМ–БИА, ф. 550, а.е. 1, л. 229.

²³ НБКМ–БИА, Ф. 154, а.е. 9, л. 38.

²⁴ Ганчев, Д. Спомени..., с. 30

Именно като шпионин той попада в полезрението на Александър Мошнин – руския консул в Русе. В няколко доклада до посланика на Русия в Цариград граф Николай Игнатиев, Мошнин споделя събраната информация и наблюденията си, относно личността и делата на Златов. Консултът го определя като представител на „особена класа хора, живеещи само от лъжи“, способен на „най-низко ласкателство“. Като дава конкретни примери, Мошнин обобщава, че мнозина са потърпевшите от интригите и злоупотребите на „турския доносник“.²⁵ Всичко това му дава основания да определи Златов като „най-злия враг на своите съотечественици“.²⁶

След всичко казано дотук, едва ли е случайно, че върху Златов падат подозренията на българската емиграция за извършено предателство, довело до самоубийството на Ангел Кънчев на 5 март 1872 г.²⁷ Революционните дейци стигат по-далеч от това само да го подозират. Почти шест месеца след гибелта на Кънчев, на Златов е издадена смъртна присъда, както научаваме от едно писмо от Иван Хаджидимитров до Никола Обретенов, с дата 21 август 1872 г.²⁸ В отговора си Обретенов иска да бъдат изпратени хора, които да изпълнят присъдата.²⁹ Не е известно дали са предприети конкретни стъпки в тази посока, но е ясно, че делото не е доведено до край. Петраки Златов доживява Освобождението на България и ако се доверим на спомените на Н. Обретенов, той е избран за почетен член на градския съвет в Русе.³⁰

Така изглеждал русенският първенец в огледалото на своето време. Набелязаните в текста някои положителни постъпки на Златов отстъпват на заден план и в съзнанието на мнозина от съвременниците си той остава негативен образ, а днес е изтикан от алеята на нашите спомени.

²⁵ **Българско** националнореволюционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи. т. 1. София, 1992, с. 500, 506; **Българско** националнореволюционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи. т. 2. София, 1992, с. 94, 155, 158, 431.

²⁶ **Българско** националнореволюционно..., т. 2, с. 93.

²⁷ **Стоянов**, З. Записки по българските въстания. Разказ на очевидци 1870–1876. София, 1981, с. 69; **Лебикян**, Х. Последните дни..., с. 37.

²⁸ **НБКМ–БИА**, II В 34.

²⁹ **НБКМ–БИА**, II В 35.

³⁰ **Обретенов**, Н. Дневници и спомени (1877–1939). София, 1988, с. 252.

Отново за текущата национална библиография на статиите

Антоанета Тотоманова

Again about the current national bibliography of articles
Antoaneta Totomanova

Summary

This paper discusses the idea of creating a bibliography of articles as part of the current national bibliography (TNB) in Bulgaria. Presented is its development over the years. Introduced are the results of observations on the process of analytical databases in the country, of analysis of the sources examined in Serie 5 "Articles from Bulgarian journals and collections" and Serie 6. "Articles from Bulgarian newspapers" of TNB and changes made this year. Also indicated are the best foreign examples in the registration of articles at national level. Highlighted is the need to seek cooperation with the scientific and regional libraries in the country.

Key-words: current national bibliography, bibliography of articles, cooperation.

Промените, които бяха направени в двете издания от Текущата национална библиография (ТНБ), представящи аналитично българския периодичен печат (Сер. 5. „Летопис на статиите от българските списания и сборници“ и Сер. 6. „Летопис на статиите от българските вестници“) през настоящата година, са само формалният повод да обърнем отново поглед към проблемите на този вид библиография. Действителните причини са много по-дълбоки и са свързани с нейния съвременен „облик“ и съществуване в този вид.

В тази статия ще бъдат маркирани идеите за създаването на библиографията на статии у нас, нейното развитие през годините, резултатите от наблюденията, които осъществяваме непрекъснато и само някои от решенията, които сме взели до момента. А от ползвателите ѝ очакваме да споделят нуждаят ли се от „продукта“, който им предлагаме, а също така и как биха искали да изглежда в бъдеще.

Исторически идеята за аналитична разработка на периодичния печат се свързва с името на видния български езиковед, литературен историк и библиограф Александър Теодоров-Балан, който за първи път на страниците на Периодичното списание на Българското книжовно дружество въвежда текущ аналитичен книгопис. По-късно същата идея се използва и от създателите на Текущата национална библиография, които още в първите тримесечни броеве на Библиографически бюлетин (1897) въвеждат аналитична разработка на списанията, получени по силата

на Закона за задължителния депозит, но дейността се извършва епизодично и непълно. Истинското осъществяване на замисъла на Александър Теодоров-Балан се случва през 1930 г., когато със съгласието на директора на Народната библиотека Велико Йорданов и под ръководството на главния библиотекар Павел Орешков са обхванати и разработени аналитично 772 списания, от които за 1930 г. са регистрирани 17 141 статии, а за 1931 г. – 15 457 статии. „Систематичният опис“ на статиите за посочените години, е публикуван в „Български книгопис“. Т. II. Списания и вестници. През следващите години цялата ТНБ преминава през най-тежкия период от своята история. Текущите издания постепенно стават ретроспективни, а през периода 1937–1944 г. престават да излизат.¹

След края на Втората световна война българската текуща национална библиография е силно повлияна от съветската библиографска теория, практика и организация. През 1952 г. Българският библиографски институт започва да издава текущ библиографски бюлетин на статиите от български списания, вестници и сборници – „Летопис на периодичния печат“. Оттогава този вид библиография става неразделна част от системата на ТНБ.

В своето развитие тя преминава през няколко основни етапа. Първият е свързан с нейното създаване и утвърждаване. Първоначално „Летопис на периодичния печат“ се издава месечно, а след 1969 г. – двуседмично. Разработват се списания, вестници, периодични и непериодични сборници от всички отрасли на обществената, икономическата и културен живот у нас. Материалите, които се отразяват, са: официални документи, доклади, речи, статии, студии и научни съобщения, рецензии и отзиви за печатни издания, театрални постановки, художествени творби и др.

Вторият етап (1972–1992) е свързан с важна реформа в общата структура на „Летопис на периодичния печат“, която създава условия за диференцирано представяне на материалите. Бюлетинът се разделя и се създават два отделни органа на универсалната аналитична библиография: 1) „Летопис на статиите от български списания и сборници. Двуседмичен библиографски бюлетин“, Сер. 5 на ТНБ, с „Годишни показатели“ (в отделна книжка): на личните имена, на заглавията на рецензираните издания, географски и списък на разработените през годината източници; 2) „Летопис на статиите от българските вестници. Месечен библиографски бюлетин на статиите от български вестници“, Сер. 6 на ТНБ, с „Годишни показатели“ (в отделна книжка): на личните имена, географски и списък на разработените през годината източници. От 1972 г. започва и издаването на каталожни картички с аналитични описания за статиите, регистрирани в „Летопис на статиите от български списания и сборници“. Те са разделени в 4 отраслови серии: А. Обществени науки и художествена литература; Б. Природни науки. Техника. Промисленост. Търговия. Транспорт; В. Биологични науки. Медицина; Г. Селско стопанство. Издаването им спира през 1980 г. поради липса на финансови средства.

Третият етап започва през 1992 г. и е свързан преди всичко с динамичните промени в обществено-политическата система на страната, които рефлектират най-

¹ Струмина, Райна. Статиите в системата на Текущата национална библиография. – В: 90 години законодателство за задължителния депозит и текущата национална библиография на България. София: Нар. библ. Кирил и Методий, 1988, с. 134–139.

ясно в продължаващите ресурси и с въвеждането на автоматизацията във всички библиографски процеси, свързани с подготовката на летописите. Трудностите са свързани с обхващането на огромния поток от новоизлизащи и спиращи да излизат издания, които се отличават с голямо тематично разнообразие на публикуваните материали и с адаптирането към новите начини и възможности за обработка на документите. През този период на съществени социално-икономически и политически промени, на бурно развитие на съвременните информационни и комуникационни технологии и тяхното масово разпространение, библиографията на статиите, като част от системата на ТНБ, преминава през промени, които изискват преосмисляне на начина на нейното изработване, съдържание и предназначение. Водеща и определяща роля за текущата аналитична библиография има информационно-търсещата функция на библиографията. Това обстоятелство е свързано с необходимостта от своевременно и точно информиране на потребителите за статиите, в които се съдържа най-актуалната информация във всички области на науката, общественно-политическия живот и културата. **Традиционно тази библиография се е изработвала подборно**, поради големите обеми, които трябва да се обхващат и отразяват.

Принципите на подбор се извършват на две нива: първо, на продължаващите ресурси, които са източници на статии, и второ – на самите статии. Докато при другите видове документи критериите за подбор са точно определени и в повечето случаи формални (тираж, брой на страници, начин на отпечатване и др.), подборът в текущата аналитична библиография е свързан и с принципа за качествена оценка.

Изчерпателно се разработват – научни, научнотеоретически, научно-технически, научно-методични и литературни периодични издания. Подборно се разработват научнопопулярни издания, периодични издания с обща тематика, органи на политически партии, организации, съюзи, фирми и др. Видът на разработваните източници е както следва – **вестници** и приложенията към тях, **списания** и приложенията към тях, **периодични сборници**: годишници, известия, трудове, научни трудове, тематични и юбилейни сборници, алманаси. От **вестниците** се подбират органи на политически партии, съюзи и движения, синдикални организации, министерства, институти, ведомства, фирми и частни лица. Не се разработват рекламни и бизнес вестници, тясно специализирани и с преобладаващ илюстративен материал. **Списанията**, от които се подбират статии, са органи на министерства, научни институти, академии, комитети, съюзи, дружества, стопански обединения, политически партии и др. Не се разработват рекламни и модни списания, списания с развлекателен характер, за деца и юноши, на отраслови професионални организации, излизащи на паралелни езици и др. От **периодичните сборници** се подбират органи на научни институти, висши училища, културно-исторически дружества и др.

По местоиздаване са определени всички издания с национален и краеведски характер и значение, публикувани в столицата и извън нея.

По вид **статии**, които се подбират, са уводни и редакционни (от столичните периодични издания), лекции и доклади, анализи, интервюта, биографии,

некролози, отзиви и рецензии, ноти и др. Библиографирант се публикува с научен характер, с научнопопулярен, с обществено-политически, учебно-методични материали, официално документални, художествена литература и др. Не се включват реферати и вече отпечатани статии. Прави се изключение за стари публикации с историческо значение от практически труднодостъпен източник. Не се взимат и рецензии, подписани от автора на рецензираното произведение. Прогнози, проектопланове и намерения не се отразяват. От **вестниците**, където подборът е най-строг, с възможно най-голяма пълнота се включват материали за българския обществено-политически живот, икономиката, науката и културата, както и статии, засягащи събития от важно международно значение. Представят се и преводни материали от чуждата преса, които са свързани или засягат нашата страна, както и интересни проблеми с международно значение. По-строг е подборът спрямо информацията за политически, стопански и културни прояви в отделните страни. От вестниците – органи на различни политически партии, се подбират както материали, отразяващи вътрешнопартийния живот, така и анализи и коментари на събития с национално значение. Това дава възможност събитията да бъдат представени от различна гледна точка. Публикациите трябва да съдържат и нова информация, или вече позната, но интерпретирана по друг начин. Една много съществена част от подобрения материал представляват интервютата. Те изразяват автентичното мнение на интервюираното лице, което е носител на авторската отговорност. Интервюто представя на ползвателя информация от първа ръка, а не журналистически интерпретации. В областта на науката се представят доказани и утвърдени теории и постижения, а не научни хипотези и експерименти. Литературните публикации се отразяват най-пълно, изключение правят хуморът и сатирата, ученическото и войнишкото творчество, както и откъси от книги.

Следващият етап, който условно ще нарека „етапа на големите възможности и ограничения“, се характеризира със следните параметри:

- непрекъснато нарастващ поток от информация;
- „бум“ в издаването на електронни издания, особено вестници;
- появата на много специализирани отраслови бази от данни и поддържането на дълготраен архив на разработените документи;
- въвеждането на международната интегрирана библиотечна система COBISS при обработката на документите в Националната библиотека;
- възприемане на международен формат за обработка на информацията (COMARC) при обработката на документите в Националната библиотека;
- необходимост от създаването на контролирани нормативни записи на имената в електронния каталог на Националната библиотека;
- драстично намаляване на персонала, който отговаря за аналитичната разработка на продължаващите издания в Националната библиотека.

При така очертаната картина ясно личи, че не е по силите на една институция, дори и такава като Националната библиотека, на която е възложено с два закона²

² Закон за задължителното депозиране на печатни и други произведения, в сила от 06.07.2009. – В: *Lex.bg* [онлайн]. [прегледан 16.09.2016]. <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2134956545>

да изработва Текущата национална библиография на страната, да обхване непрекъснато нарастващия поток от информация. В условията на интензивно развиващото се информационно общество сме свидетели, че тенденциите към търсене на по-пълно и ефективно сътрудничество и коопериране на дейности между националната библиография, библиотеките, информационните звена, издателите и разпространителите на информация непрекъснато се засилват. Затова бе направен опит за **анализ на разработваните източници** (списания и периодични сборници) за периода 2013–2016 г. Вниманието беше насочено към:

- представянето на изданията в интернет;
- поддържането на архив за по-дълъг период от време;
- дълбочина на разкриване на съдържанието;
- достъп до разработените документи.

Почти половината от прегледаните електронни списания поддържат сериозен архив за период средно около 10 години, като освен съдържание те представят и резюмета, както и достъп до пълния текст на документа. В повечето случаи този достъп е свободен, но има и такива, при които се изисква регистрация и абонамент. По-различна практика се наблюдава при издателство „Аз Буки“, което предоставя пълен достъп до своите периодични издания от 2012 г. Първият брой на всяко издание за съответната година е достъпен за всички, останалите – след регистрация на сайта. Много подробно и професионално са представени над 60 български академични продължаващи издания, в областта на хуманитарните и социалните науки, в онлайн библиотеката СЕЕОЛ. Архивът на някои издания е за повече от 15 години. Осигурен е достъп до съдържанието и резюметата на всички източници. Някои статии са безплатни, а други се предлагат на символични цени.

Констатирано бе, че добро и сравнително пълно отразяване на научната периодика е постигнато в централните научни библиотеки, както и в много библиотеки към висши училища, което е обяснимо от гледна точка на стремежа към по-добро и пълно информационно обслужване на научните работници и студентите в тяхната научноизследователска и учебна дейност. Налице е и коопериране на библиотеките към висшите училища чрез изграждане на електронни сводни каталози. За да се установи какво е нивото на отразяване в електронните каталози на постъпващата в тези библиотеки национална научна периодика и нейната аналитико-синтетична обработка, бе проведено базово търсене в онлайн каталозите на големите български научни библиотеки. За целта беше използван основно сайта на ББИА http://www.lib.bg/index.php?option=com_weblinks&Itemid=23, който предлага директна онлайн връзка към големи български библиотеки и техните електронни каталози.

Като начало търсенето беше ограничено в електронните каталози на библиотеките, които са специализирани в областите: медицина, техника и селско стопанство. По-сериозно отразяване и със сравнително голям брой разработвани източници се наблюдава в следните големи научни библиотеки:

Закон за обществените библиотеки. в сила от 06.07.2009, изм. ДВ бр. 68 от 2.08.2013. – В: *Lex.bg* [онлайн]. [прегледан 16.09.2016]. <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135636021>

Централна медицинска библиотека (ЦМБ): http://www.medun.acad.bg/cmb_hm/CML_basis.php?k=-2

От 1993 г. се изгражда и функционира автоматизирана библиографска база данни „Българска медицинска литература“. Тя съдържа библиографска информация за *оригинални научни статии* от всички налични в ЦМБ многопрофилни или тясно специализирани български научни медицински списания и сборници. Базата данни се актуализира текущо и постоянно се обогатява и е достъпна през електронния каталог на библиотеката. В него са включени статии и обзори от български и чужди автори от авторитетни български списания на ниво университетска медицина, както и персоналии, статии за Александровска болница и МУ – София (56 000 статии от над 3000 медицински списания и сборници, като броят им се увеличава непрекъснато). Търсенето в базата данни се осъществява чрез електронния каталог при посочване на параметър „Статии“. Всеки запис на статия съдържа сигнатурата на списанието в библиотеката, в което е публикувана статията, както и идентификационният код на списанието в международната система за регистрация на периодичните издания (ISSN), авторите, оригиналното и преводно заглавие (ако има) на статията, библиографски данни, предметна рубрика и ключови думи на статията, пристатийна библиография, а понякога и резюмета на представените статии. За индексирание и предметизиране на статиите се използва контролиран речник на биомедицинските термини, както и медицински предметни рубрики (MeSH), които се използват и при търсенето в MEDLINE. Статиите са обработени аналитико-синтетично, което позволява на потребителите да извършват търсене в автоматизирания каталог на ЦМБ.

Централната научно-техническа библиотека (ЦНТБ): <http://mail.nacid.bg/newdesign/bg/index.php?id=12>

Към Националния център за информация и документация (НАЦИД) през 1962 г. е създадена национална библиотека в областта на науката и техниката. В библиотеката се обработват и предоставят за ползване над 13 000 заглавия на списания и периодични сборници, библиографски и реферативни издания и над 75 000 регистрирани документи от научни форуми, проведени у нас и в чужбина, и над 18 000 регистрирани документи на ООН. БД „Публикации“ е политематична библиографска база данни на статии от български списания и периодични сборници на научни институти и университети, които имат авторски резюмета на английски език. Тя се попълва от постъпващите в ЦНТБ научни списания, годишници на български научни институти и университети и от електронните издания на българските списания и годишници, публикувани в интернет. Актуализира се ежесмесечно.

В структурата на НАЦИД от 2005 г. е и **Библиотечно-информационният комплекс по педагогика (БИКП)**, основан през 1950 г. като филиал на ЦБ на БАН. От 2005 г. комплексът е в структурата на НАЦИД и е най-голямата специализирана библиотека у нас в областта на образованието и възпитанието. Притежава над 50 000 разнообразни по вид, съдържание и език библиографски единици. Издава е-бюлетин „Педагогичум“, който съдържа актуална информация в областта на образованието и педагогиката за новопостъпили книги в библиотеката, статии от подбрани периодични издания от фонда на библиотеката и защитени дисертационни трудове.

Консорциумът НАНИКо (Национален аграрен научно-информационен комплекс) е обединение между **Централна селскостопанска библиотека** и библиотеки при: **Аграрен университет – Пловдив, Тракийски университет – Стара Загора, Лесотехнически университет – София**. Проектът НАНИКо е най-значимата стъпка, направена през последните години за осъвременяването на информационното обслужване в аграрната област. Целта му е да се улесни достъпът до аграрна научна информация. С помощта на специализирания софтуер на фирма „СофтЛиб“ и техническото съдействие на фирма „ПримаСофт“ са обединени информационните ресурси на четирите библиотеки и са представени в Интернет пространството чрез уебпортала „Агробiblioteки“. Това ги прави достъпни за всички потребители по всяко време и навсякъде. Информационният портал АГРОБИБЛИОТЕКИ се поддържа от Централната селскостопанска библиотека при Института по аграрна икономика – София. Обединените каталози на Националния аграрен научно-информационен комплекс НАНИКо съдържат информация за всички книги, списания, периодични сборници и дисертации, налични във фондовете на четирите библиотеки, участващи в консорциума. База данни „Аналитични описания на статии“ представлява обща електронна картотека с аналитични описания на научни публикации от периодичните издания, получавани в аграрните библиотеки. Достъпът до обединените електронни каталози и бази данни е свободен. Обединените ресурси са достъпни на адрес: <http://ilib.cntibg.net:8181/>

В сайта на **библиотеките, ползващи софтуера АБ** (Автоматизирани библиотеки) http://www.pc-tm.com/docs/pc-tm-ic_08.htm също са представени библиотеки, предимно към университети и висши училища, които аналитично разработват голям брой периодични издания. Налице е тенденция към коопериране на библиотеки към ВУЗ, чрез изграждането на сводни каталози: Своден каталог на библиотеки при ВУЗ – Североизточна България; Своден каталог на библиотеки при ВУЗ – Пловдив; Своден каталог на библиотеки, работещи с АБ.

Като цяло библиотеки към висшите училища поддържат добри електронни каталози, в които са представени и голям брой периодични издания, много от които са разработени аналитично.

Един от най-добрите примери е **Библиотека „Акад. Никола Михов“ към СА „Д. А. Ценов“ – Свищов** (<http://www.uni-svishtov.bg/intranet/library/>). В електронния ѝ каталог са представени над 420 заглавия на периодични издания и около 67 000 описания на статии. Библиотеката изготвя и бюлетин „Нови статии“, чието последно издание – за периода май–юни 2016 г., включва над 700 записа.

На сайтовете на научните библиотеки се предлага и директен онлайн достъп до собствени и други издания (някои са представени само със съдържание, а други и с пълния текст на статиите).

След анализиране на резултатите³ бе направено най-общо сравнение между разработваните източници от националната библиография и списъците с получаваните и разработвани периодични издания от ЦМБ, ЦНТБ и Сводния каталог НАНИКо. **Посочените по-горе библиотеки покриват изцяло разработваните научни списания.** Информацията е актуална, а при някои и по-пълна (съдър-

³ Посочените данни са към септември 2016 г.

жанието е разкрито с много ключови думи, дори някои статии са представени с резюмета). Това, което може да се изведе като обобщен резултат от анализа, е следното:

- библиотеките използват няколко различни типа софтуер – АБ, e-Lib и собствени;
- обединеното представяне на информацията е между библиотеки с един и същ софтуер;
- не може да се установят като цяло обемът и дълбочината на подбора при разработване на източниците само от съответните сайтове. Трябва да се търси всеки отделен източник и съответна статия;
- някои институции предлагат съдържанието или пълния текст на собствените си издания.

Резултатите от наблюденията, извършвани през годините, и анализа на получените резултати ни дадоха основание да предложим промяна в обхвата и съдържанието на „Летопис на статиите от българските списания и сборници“, Сер. 5 на ТНБ и „Летопис на статиите от българските вестници“, Сер. 6 на ТНБ. **От началото на 2016 г. бе преустановено регистрирането** на статиите от българските вестници, като се запази само аналитичното разработване на седмичните издания „Аз Буки“, „За буквите“, „Капитал“, „Култура“ и „Литературен вестник“. Беше ограничено и отрасловото отразяване на статиите от българските **списания**.

Сер. 6 на ТНБ бе преименувана в **Летопис на статиите от българските сборници** и изданието обхваща както статии от периодични сборници, така и части от монографичните сборници, регистрирани в „Български книгопис“, Сер. 1 на ТНБ. Приложен бе един от основните принципи за подбор в ТНБ – селективност, т.е. прецизен подбор на изданията (източниците) и на статийния материал, включен в тях. Частните принципи, въз основа на които се прилага принципът селективност в Серия 6 „Летопис на статиите от българските сборници“, са:

- трайност на информацията, т.е. изключване на документи с ефемерен характер (рекламни, с ограничен срок на действие) или документи, които се изчерпват при използването им (календари, книги за изрязване и др.);
- оригиналност на информацията, т.е. изключване на препечатани документи или документи, повтарящи информация (в регионален или вътрешен мащаб), или копия от документи;
- идентификационност на информацията, т.е. изключване на документи, които не притежават необходимите библиографски данни или издателско оформление.

При подбора на източниците бе прието да се разработват изданията на: научни институти, висши учебни заведения, културно-исторически дружества, министерства, институти, академии, комитети, ведомства, съюзи, дружества, стопански обединения, политически партии, издания извън столицата, съдържащи информация с национално значение.

Изключени от разработване бяха следните издания: документално-информационни, рекламни, илюстрирани за мода, реклама и информация, с развлекателен характер, за деца и юноши, на младежки организации, на телеграфни агенции, на отраслови профсъюзни органи и организации, на секти, братства, клубове, на

паралелни езици, приложения на издания, посветени на конкретна тема, издания извън столицата, съдържащи информация с регионално значение.

По отношение на вида издания се подбират: алманаси, годишници, сборници с доклади, известия на институции, научни трудове, тематични сборници. Не се разработват: сборници със законодателни и нормативни документи, сборници с произведения на народното творчество, сборници с материали на детско-юношески колективи и от студентски конференции, сборници със спомени за лица, отделни събития и чествания на фирми и организации, засягащи конкретната им дейност.

По тематика се подбират сборници със статии от различни области (общи), библиотекосведски, свързани със сигурност и отбрана, географски, исторически, изкуствоведски, културно-просветни, литературно-художествени, музикални, обществено-политически, правни и административно-управленски, просветни, религиозни, филологически, философски. Не се разработват аналитично сборниците в областта на: естествените науки, математическите, медицинските, селскостопанските, техническите и икономическите науки.

В процеса на работа, поради невъзможност отново да бъдат обхванати всички посочени по-горе видове издания и статиите, които съдържат, се наложи **допълнително ограничаване на обхвата** на източниците. За тази цел бяха изследвани подробно електронните каталози на някои от големите регионални библиотеки. Това, което бе установено, е, че почти всички описват аналитично списания и сборници. Съвсем очаквано и логично най-много от избраните статии са свързани с отделите „Краезнание“. За съжаление не можахме да проследим точно броя и вида на източниците, хронологичния обхват и пълнотата на подбора. Затова се обърнахме с писмо до регионалните библиотеки за повече информация. От 27 библиотеки на писмото отговориха 17 (Бургас, Габрово, Добрич, Кърджали, Кюстендил, Ловеч, Монтана, Пазарджик, Перник, Плевен, Пловдив, Сливен, Стара Загора, Търговище, Хасково, Шумен, Ямбол). Всички посочени библиотеки разработват аналитично продължаващи издания, като някои описват и части от книги и сборници. Подборът и аналитичното разкриване на съдържанието на документите е предимно за отделите „Краезнание“, или с краеведска насоченост. В по-голяма част от библиотеките се поддържат традиционни картотеки на библиографичните статии, които постепенно преминават в електронен вид. Много от тях са достъпни през онлайн каталозите на библиотеките.

На основата на очертаната „картина“ си позволихме да въведем и принципното ограничение за разработване на източниците с краеведска насоченост и изданията на местния печат, които са обект на разработване в регионалните библиотеки. По-конкретно бяха изключени:

- материали с регионално значение;
- юбилейни сборници със спомени за местни дейци;
- алманаси с художествени произведения на регионални литературни клубове и такива от местни конкурси;
- известия на регионалните исторически музеи;

При вземането на всичките тези според мен болезнени решения, продиктувани от липсата на национална политика в областта на националната библиография,

от „набъбващия“ брой документи и невъзможността да се осигурят достатъчно специалисти, които да изпълняват дейността по тяхната регистрация, стремежът ни бе насочен към запазването на основните принципи за трайност и оригиналност на информацията и осигуряването на най-значимите материали, които имат подчертано национално и/или международно значение и предлагат трайни тенденции в развитието на разглежданите проблеми. Дали сме успели, ще кажат потребителите.

Ако направим кратък преглед на чуждестранния опит в аналитичната библиография, ще видим, че проблемите, пред които са били изправени библиографските агенции в отделните страни, са същите, с които се сблъскваме и ние:

- непрекъснато нарастване на броя на публикациите и необходимост от своевременно им отразяване;

- ограничения в бюджета;

- недостиг на персонал;

- необходимост от разработването на електронните ресурси.

Търсенето на пътища за решаването на посочените проблеми, съобразени с новите реалности, е осъществявано по различен начин във всяка отделна страна и се обуславя предимно от:

- системата от библиотеки;

- използваните програмни продукти;

- нивото на коопериране;

- традициите в аналитичното разработване на документи.

Водеща навсякъде е ролята на Националната библиографска агенция. Съобразно конкретните условия първите стъпки, които се предприемат, са свързани с намаляването на обхвата на разработваните източници, промяна в профила, ограничаване на разработваните издания, много често и по формален признак. Стремежът на всички агенции е предоставяната информация да бъде актуална и да се подбират най-основните източници в дадена област, като непрекъснато се следят само определен брой документи.

В ситуацията, в която се намира обществото и наличните информационни възможности, не е по силите на една институция да изработва и предоставя пълна библиография на статиите. Затова **стремежът е да се върви към изграждане на кооперирани библиографски бази данни**. Подборът и описанията се изработват в специализирани научни и регионални публични библиотеки и се представят в единна библиографска база данни. Функциите и задачите на Националната библиотека се състоят преди всичко в поддържането на базата данни и осъществяването на координацията между библиотеките. Подобни функциониращи бази данни (БД) има в: **Чехия** – кооперирана БД ANL (включваща Националната библиотека, Моравската библиотека, Регионалните библиотеки, Катедрата по аграрна икономика и информатика, Националната библиотека по образование „Коменски“, Националната техническа библиотека); **Норвегия** – Norart, библиографска БД, която обхваща над 460 норвежки и скандинавски списания и годишници и над 50 научни списания, някои от тях представени с пълен текст. Статиите са от всички области на знанието и периодично се актуализират; **Финландия** – ARTO, библи-

ографска БД на финландските статии. Националните библиотеки на Чехия и Финландия са отговорни само за координирането, но не и за каталогизацията, която се извършва в научните и публични библиотеки, които подбират материалите и извършват регистрацията.⁴

Какво ще бъде развитието на българската текуща национална библиография на статиите в бъдеще, все още не бихме могли да предвидим. Направеното до тук приемаме като временна мярка за намиране на място и облик на двете издания от ТНБ, които разработват продължаващи ресурси и монографични сборници. Много бихме искали пътят на развитие да бъде път на сътрудничество с академичните и научни библиотеки, които вече имат натрупан опит в отразяването на информацията в техните отрасли, както и с регионалните библиотеки при разработването на материали с регионално значение, алманаси с художествени произведения, известия на регионални музеи и др. За съжаление не сме оптимисти, защото това, което се наблюдава в другите страни, а също и в българската практика, е, че добро сътрудничество се постига между институции и библиотеки, които ползват еднакъв програмен продукт. В едно сме убедени, че Националната библиографска агенция трябва да запази водещата си роля, изразяваща се в поддържането на евентуално създадена обединена база данни, осъществяването на координация между библиотеките и извършването на библиографски контрол на записите. Подобно сътрудничество може да се търси на основата на използването на единен формат за библиографско описание и обмен на данни, каквито са форматите от типа MARC. Известни надежди ни дава и включването в интегрираната система COBISS на НАЦИД. Само обединяването на усилията на професионалистите от различни библиотеки, „загърбването“ на собственото его, както и изработването на национална стратегия по този въпрос могат да поставят началото на нов етап в развитието на информационните услуги в страната.

⁴ **Зафирова**, Силвия. Националната аналитична библиография в Европа – съвременно състояние. – В: *Библиотека*, бр. 2, 2015, с. 5–20.

Научноизследователската дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Елена Янакиева

Scientific Research at the National Library “Sts. Cyril and Methodius”

Elena Yanakieva

Summary

This article presents publications of the academic staff at the National Library – as part of the overall research in Bulgaria. It covers the period 2005–2015 and is based on public reports on this activity. Publications are divided into two groups – librarianship and bibliographical studies and research related to handwritten documentary and literary heritage (Book studies, Paleography, Archival studies, Oriental studies). The author also presents quantitative analysis of publications and identifies key issues for the future development of research.

Key-words: scientific research, analysis, publication activity.

Нормативно началото на научната дейност в НБКМ започва от 1954 г., когато Министерският съвет приема Постановление № 13 от 22 ян. 1954 г. за утвърждаване на научноизследователските институти по ведомствата. В подготвения списък на научноизследователски институти и научноизследователските групи при ведомствата е посочена и Държавна библиотека „Васил Коларов“ (ДБВК е преименувана в Народна библиотека „Кирил и Методий“ през септ. 1963 г.). През 1964 г. е утвърдена

„Наредба за задачите и устройството на НБКМ“, в Общите положения на която Библиотеката е определена като „методичен и научноизследователски институт в областта на библиотекознанието, библиографията и книгознанието“. В т. 18 от гл. IV на същата наредба е постановено, че „цялостната дейност на Библиотеката като научноизследователски институт се организира и ръководи съгласно „Правилник на научноизследователските и научноизследователските проектно-конструкторски институти при ведомствата и всички допълнителни разпоредби на Комитета за наука и технически прогрес“. В текста на наредбата се посочват три научни секции, които действат към Народната библиотека: по библиотекознание; по библиография; по книгознание, архивистика, ориенталистика, палеография и консервация на книгата. Научноизследователската работа се извършва от старши научни сътрудници I и II степен и от научни сътрудници I, II и III степен в тясна връзка

с библиотечно-производствената дейност на Народната и на другите библиотеки. По този начин научната дейност в Библиотека е обвързана с научноприложната дейност, извършвана в нея. Т. 20 от посочената глава определя издателската дейност на Библиотеката също в тясна връзка с научната дейност. Към Народната библиотека действа, наред с останалите управленски органи, Научен съвет.

През 1970 г. е прието известното „Постановление № 2 на Министерския съвет за утвърждаване основни положения за организиране на единна библиотечна система в НРБ“, по силата на което НБКМ е начело на единната библиотечна система в България и научноизследователски институт по въпросите на библиотекознанието и библиографията. С това Постановление НБКМ се утвърждава като централен координиращ научноизследователски център за всички библиотеки в страната.

През същата година са приети „Основни правила за функционирането на НБКМ и централните научни библиотеки като обща библиотечна организационна единица съгласно Постановление № 2 от 20 ян. 1970 г. на Министерския съвет“. С Писмо № Б-558 на Държавния комитет за наука и технически прогрес от 1971 г. се урежда назначаването на научни работници в околните библиотеки и причисляването им към научната група на НБКМ.

През декември 1974 г. е утвърден „Правилник за организацията на научноизследователската дейност в НБКМ“. В т. 5 на този Правилник се посочва, че към НБКМ се образува Научен съвет, който избира, повишава или освобождава от длъжност научни сътрудници по предвидения ред в Закона за научните степени и научните звания и Правилника за неговото приложение. Научният съвет на НБКМ изпълнява тези функции съгласно определените му права от Висшата атестационна комисия.

В „Наредба за статута и дейността на библиотеките и за взаимоотношенията в националната библиотечна мрежа“, приета с ПМС № 19 от 1996 г., чл. 5, ал. 2, т. 7 е записано, че „НБКМ е националната библиотека на България, която извършва научноизследователска дейност в областта на библиотекознанието, библиографията, книгознанието и ръкописно-документалното наследство“.

Научният състав на НБКМ се регламентира съгласно Закона за научните степени и научните звания (ДВ, бр. 36 от 9.05.1972 г., където в гл. IV. Ред за даване и отнемане на научните степени и научните звания, чл. 18, ал. (1) се посочва: „Научните степени и научните звания „старши научен сътрудник II степен“, „доцент“, „старши научен сътрудник I степен“ и „професор“ се дават от научните комисии на Висшата атестационна комисия по предложение на научните съвети на съответните научни организации“.

През 2005 г. с Решение на Президиума на ВАК (Протокол № 6 от 09.02.2005) към НБКМ е създаден Специализиран научен съвет по библиотечно-информационни науки с права да дава научни степени и научни звания по следните специалности: Книгознание, библиотекознание, библиография; Документалистика, архивистика, палеография (вкл. историография и източникознание); Изкуствознание и изобразителни изкуства (за разработки реставрация и консервация на писмени паметници); Информационно търсещи системи. За месторабота на СНС е опреде-

лена Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Още същата година Съветът започна да функционира пълноценно.

На 5 май 2009 г. в „Държавен вестник“ (бр. 42) е обнародван Законът за обществените библиотеки, чийто втори раздел урежда дейностите в Националната библиотека. Чл. 16, (1), 2, постановява, че тя извършва „научни и научноприложни изследвания в областта на библиотекознанието, библиографознанието, книгознанието, архивистиката и консервацията на книжни материали и издава научна и научноприложна литература“.

През 2010 г. влизат в сила Законът за развитието на академичния състав в Република България (ДВ, бр. 38 от 21.05.2010 г.) и Правилникът за прилагането на този закон (ДВ, бр. 75 от 24.09.2010 г.). По смисъла на този закон придобитите по Закона за научните степени и научните звания се приравняват към степените и длъжностите, посочени в новия закон, който постановява, че научни степени са „доктор“ и „доктор на науките“, а академични длъжности – „асистент“, „главен асистент“, „доцент“ и „професор“.

Посоченият ред за придобиване докторска степен и за длъжностите „доцент“ и „професор“, според Закона за развитието на академичния състав в Република България, е нов – това става във висшите училища и в научните организации при определени условия, като в Допълнителните разпоредби, § 1.1, се определя кои са те – „висши училища и научни организации“ включват всички висши училища, Българската академия на науките, Селскостопанската академия, научни организации, университетски болници, институти и други, получили акредитация от НАОА“.

За съжаление Националната библиотека няма акредитация от НАОА.

По този начин нормативно развитието и кариерното израстване на младите колеги – доктори, асистенти, главни асистенти, става невъзможно.

Това накратко е нормативната уредба за извършване на научна дейност в Националната библиотека. В настоящия преглед ще се опитам да очертая основните параметри на тази дейност за последните десет години, когато настъпиха съществени промени в тази уредба.

Какъв е академичният състав в Националната библиотека през разглеждания период?

2005 г. – 25 сътрудници, от които научни сътрудници III–I ст. – 12, ст.н.с. – II ст. – 11, ст.н.с. I ст. – 2; доктори – 14, доктори на науките – 1.

2006 г. – 25 сътрудници, от които научни сътрудници III–I ст. – 13, ст.н.с. – II ст. – 10, ст.н.с. I ст. – 2; доктори – 16, доктори на науките – 1.

2007 г. – 23 сътрудници, от които научни сътрудници III–I ст. – 11, ст.н.с. – II ст. – 10, ст.н.с. I ст. – 2; доктори – 15, доктори на науките – 1.

2008 г. – 24 сътрудници, от които научни сътрудници III–I ст. – 11, ст.н.с. – II ст. – 11, ст.н.с. I ст. – 2; доктори – 17, доктори на науките – 1.

2009 г. – 24 сътрудници, от които научни сътрудници III–I ст. – 11, ст.н.с. – II ст. – 11, ст.н.с. I ст. – 2; доктори – 15, доктори на науките – 1.

2010 г. – 25 сътрудници, от които научни сътрудници III–I ст. – 12, ст.н.с. – II ст. – 11, ст.н.с. I ст. – 2; доктори – 16, доктори на науките – 1.

2011 г. – 26 сътрудници, от които асистенти няма, гл. асистенти – 9, доценти – 10, професори – 2; доктори – 16, доктори на науките – 1.

2012 г. – 24 сътрудници, от които асистенти 3, гл. асистенти – 9, доценти – 10, професори – 2; доктори – 16, доктори на науките – 1.

2013 г. – 26 сътрудници, от които асистенти 5, гл. асистенти – 7, доценти – 10, професори – 2; доктори – 15, доктори на науките – 2.

2014 г. – 26 сътрудници, от които асистенти 10, гл. асистенти – 4, доценти – 8, професори – 2; доктори – 15, доктори на науките – 2.

2015 г. – 23 сътрудници, от които асистенти 9, гл. асистенти – 4, доценти – 8, професори – 2; доктори – 15, доктори на науките – 2.

Това е относително постоянен състав, а промените в броя се дължат на пенсиониране на някои колеги или преминаване на друга работа.

Кои са проблемите, които привличат изследователския интерес на научната колегия в НБКМ?

Публикациите на научните сътрудници в Библиотеката можем да разделим на две групи: по библиотекознание и библиография и изследвания, свързани с ръкописно-документалното и книжовно наследство (книгознание, палеография, архивистика, ориенталистика). Не представям пълното им библиографско описание поради ограниченото място – то лесно може да бъде открито в годишните публични отчети на Библиотеката за посочения период.

Библиография и библиотекознание

Текущата националната библиография, проблемите, които решава/или не решава Законът за задължителното депозиране, електронните ресурси и текущата национална библиография, съхраняването и достъпът до електронни публикации, библиографският контрол и дигитализацията на културно-историческото наследство и в по-общ план – проблемите на регистрацията и съхраняването на националната писмена памет, са основното изследователско поле, в което работят А. Тотоманова, Радослава Стефанова, Хр. Вълчев. По тази проблематика са и двата дисертационни труда, защитени в посочения период – „Националната библиография на България в изменящата се информационна среда – края на XX и началото на XXI век“ (А. Тотоманова) и „Електронните ресурси с отдалечен достъп и националната библиография“ (Р. Стефанова). Ретроспективната национална библиография, краеведската библиография, краезнанието, електронна библиография, са в обсега на интересите на Цв. Панчева. Българското книгоиздаване е постоянен обект на изследване от Т. Дерменджиева.

Изготвянето на библиографски указатели е сред най-значимата дейност на научните сътрудници, които са съставители и библиографски редактори. Преводната рецепция на чужди автори у нас е част от културната история на България, от историята на културните връзки между отделни страни, от приобщаването към европейските литературни/и не само модели. Изчерпателното библиографско представяне на преводната рецепция представлява сигурна база за следващи проучвания. Затова двата указателя – „Гръцки автори, преведени на български език 1878–2006“ и „Полски автори, преведени на български език 1864–2008“, бяха

оценени високо от специалистите. Подобно е значението и на указателя „Руска емиграция в България 1878–2006“.

Каталогизацията е основна библиотечна дейност, а през последните години тя претърпя сериозно развитие. Международните и национални правила и принципи за каталогизация, функционалните изисквания към библиографските записи са само част от публикациите и адаптираните преводи на основополагащи документи на международните институции, които разработва А. Дипчикова. Нейни (съвместно с А. Тотоманова) са и публикациите, които разглеждат съвременните направления в Универсална десетична класификация и развитието и прилагането им в България. Стандартизация на библиографското описание в електронните каталози, качеството на записите в тях са обект на изследванията на Н. Карачоджуква. Контролните файлове и значението им за каталогизацията се разработват от Н. Карачоджуква и С. Филипова.

Управлението на Библиотеката, статистиката на библиотечните дейности, стандартизацията в библиотечното дело, правната регулация на библиотеките, сътрудничеството между националните библиотеки в Европа са проблеми, които разработва в публикациите си Анета Дончева. В дисертационния си труд тя очертава тенденциите в развитието на видовете библиотеки в променената информационна среда и предлага класифициране на традиционните и новите видове библиотеки в процеса на промяна на библиотечната теория и практика.

Трансформациите в информационното обслужване, новите форми на организация на това обслужване, цитирането като основа за библиометрични анализи, са сред основните изследователски интереси на Е. Янакиева. Тя, Красимира Папазова и Цветанка Панчева са автори на учебника „Библиотечно, справочно-библиографско и информационно обслужване“.

В този преглед можем да отбележим и изследването на Е. Янакиева „Биографии и биографска информация. Чуждестранни идеи и практики“ – опит за изясняване на биографията като хуманитарно знание и с акцент върху системите за биографска информация и приложението им в информационното обслужване.

Историята на България в документите, съхранявани в „Български исторически архив“, е обект на публикациите на колегите историци. Освободителните борби на българите от Македония и Одринска Тракия, ВМОРО и емиграцията на българите от Македония след Илинденско-Преображенското въстание, историята на ВМРО, документи за балканските войни, изследва М. Бошнакова, а с монографията си „Яворов и Македония“ тя придоби степен „доктор на историческите науки“. Съдбата на българите католици в Трансилвания и Банат изследва Л. Георгиев – това е темата на неговата дисертация („Българите католици в Трансилвания и Банат (XVIII–първата половина на XIX в.)“; участието на българи в турската администрация е темата на дисертацията на М. Тафрова („Участието на българи в администрацията на Дунавския вилает (1864–1876)“). Изследвания върху конкретни документи предлага Р. Иванов, а историята, стенописите, културното значение на отделни църкви, манастири и др. са обект на публикации на К. Божилова.

Документите на най-изтъкнатите личности в нашата история са разчетени, проучени, анализирани и подготвени за печат от Цв. Нушев (в съавт.). Това са:

„Христо Ботъв: Документи. Архив“ и „Личният бележник (тефтерчето) на Васил Левски. 1871–1872“. М. Бошнакова изследва личните бележници на П. К. Яворов и П. Дънов, както и архива на К. Величков. Обект на нейните научни интереси са и важни документи от учредяването на българската държава („Учредително българско народно събрание в Търново, 1879 г.: Дневници“).

Съдбата на тракийските българи, отразена във възрожденския периодичен печат, е тематиката на едноименния двутомен документален сборник, съставен от Руслан Иванов, Мария Левкова-Мучинова и Бояна Минчева.

През разглеждания период беше издадена кн. 9 от „Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Български исторически архив“ – основен справочник за практическа и научна работа.

Снимковата сбирка на НБКМ като визуална памет за знакови събития в българската история и извор за генеалогична информация, идентификация на снимки и разкриване значението им, са обект на публикациите на Р. Симеонова. Тук трябва да посочим и нейното изследване, свързано с историята на Библиотека-та – „Българската национална библиотека и нейните директори. (1879–2009)“.

Опазването, консервацията, репродуцирането на библиотечни документи са въпроси, които разработва Р. Марчева, в последно време и И. Богданова.

Славянската ръкописна сбирка в НБКМ и в други институции, отделни видове богослужебни книги, глаголическите старобългарски ръкописи от X и XI в., сбирките в манастири, заслугите на отделни изследователи за описи на ръкописи, богатството на сбирката от славянски кирилски печатни книги XV–XIX в., приписките в българските старопечатни книги и др., са обект на изследванията на Б. Христова, Е. Мусакова, Е. Узунова, Б. Минчева, Р. Кирилова. За украсата на ръкописи пишат и Н. Петкова, и И. Богданова.

Успешно защитиха дисертациите си Б. Минчева („Амулетните свитъци тип „Абагар“ в печатната традиция на южните славяни“) и Ивайла Богданова („Типови модели в украсата на гръцките пергаментни ръкописи от IX–XIV век“).

Историята на българите, на българската държавност и култура е тясно свързана с Изтока. Затова книжовните и документални паметници от различни региони на Изтока, съхранявани в Националната библиотека, в библиотеки и музеи в България и света, тяхното откриване, разчитане, проучване, анализ, съставяне на описи и каталози на източни ръкописи и печатни издания, съхранявани в различни наши и чужди библиотеки, са обект на изследователските интереси на колегите от Ориенталския отдел. Многобройни са публикациите по тази тематика на Ст. Кендерова.

Проучването на сбирките от арабографични ръкописи и печатни издания, въвеждането в научно обращение на невключени в каталозите на Ориенталския отдел арабски ръкописи, видове текстове в арабските ръкописи, създаването на методика за предварителна обработка на арабски ръкописи, проучване на арабската и българската именна система са обект на публикациите на А. Стоилова.

Стопанската, военна и административна структура на отделни региони, конкретни факти за български селища от истанбулски и други османски регистри са част от разработваните от Р. Ковачев въпроси. По конкретни проблеми, свързани

с етнологички изследвания, вкл. и на основата на османотурски документи, пише М. Звънчарова.

Опазването на националното културно наследство и достъпът до него е особено актуална тема през последните години. Тя е разглеждана от различни аспекти – опазване чрез дигитализацията на книжовното наследство в българските библиотеки в контекста на европейските насоки за развитие, дигиталните колекции като нов ресурс за научни изследвания и обучение, мрежовите ресурси като част от писменото културно наследство на света. По тази тематика публикации имат Цв. Панчева, А. Дончева, Л. Георгиев, А. Тотоманова.

Това са основните проблеми в публикациите на научните сътрудници.

До какви изводи води направеният преглед, макар и неизчерпателен и за сравнително кратък период от време?

Недостатъчно са разработени въпросите на комплектуването и особено на чуждото комплектуване – те са обект на една публикация на Г. Дириманова. А това е важна дейност с много проблеми, с нови форми на набавяне, от която зависи обслужването на потребителите.

Библиотечното обслужване е друга неразработвана тема, това също е основна библиотечна дейност, подложена на редица промени.

Макар темата за културно-историческото наследство да е изследвана в няколко публикации, проблемът е актуален и свързан с различни дейности – опазване и реставрация, дигитализация, координиране на всички дейности, свързани с него. Те би следвало да се разработват активно в бъдеще.

Какво показва количественият анализ на публикациите? Представените цифри свидетелстват за сериозен обем на научната продукция.

Сравнителна таблица на количествени показатели за научната дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (2005–2015)											
Година	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015

Завършени научни изследвания											
Моногр.	1	1		5	4	2	5	1		2	2
Студии		1	2		2	1	5			2	1
Статии	70	49	77	67	50	49	48	42	26	49	34

Подготвени са още: описи на ръкописи – 4; каталози на ръкописи – 4; каталози на старопечатни издания – 3; обзори на архивни фондове – 1; описи на документи – 1; документални сборници – 18; библиографски трудове – 14.

В този преглед следва да посочим и подготвените нормативни документи – 4 проектозакона, 16 правилници и инструкции, 27 стандарта, 5 концепции и програми. Макар и малко встрани от обекта на този обзор, те са изключително важни за практическата библиотечна дейност. Не са включени докладите пред научни форуми, значителната преподавателска дейност, рецензиите за научни трудове,

ръководството на дисертационни трудове и дипломни работи – една значителна по обем и съвсем немаловажна част от развиваната в Националната библиотека научна дейност.

Направеният преглед показва значителна по обем продукция на научната колегия в Националната библиотека. Тематиката на публикациите обхваща целия широк спектър на изследвания, заложен в нормативните документи, а качеството на разработките е извън съмнение.

Основният проблем, както беше посочено по-горе, е невъзможността за развитие на младите колеги, които се занимават с научна дейност. Съставът на Научния съвет към НБКМ, който се състои от хабилитираните лица, в близките няколко години ще намалее драстично, тъй като колегите са в предпенсионна възраст. Вероятно единственият начин за изход от ситуацията е да предприемем спешни мерки за акредитация на Националната библиотека, с което да „отворим“ пътя на младите и да ги задържим да работят и да се развиват в нея, като съчетават практическата с изследователската работа.

Литература

Нормативни материали за библиотечното дело [в НРБ]. сборник. състав. Здравка П. Орешкова, Христо Н. Хаджихристов. ред. Христо Н. Хаджихристов. София: КИК и др., 1975. 406 с. с табл.

Списък на авторите

ас. д-р Камелия Божилова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Отдел „Български исторически архив“

доц. д-р Любомир Георгиев

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Направление „Ръкописно-документално и книжовно наследство“

д-р Джени Иванова

Научен архив на БАН

Отдел „Информация, използване, съхранение и отчетност“

Ръководител

гл. ас. д-р Руслан Иванов

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Отдел „Български исторически архив“

Юлия Карадачка

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

д-р Валери Кацунов

Научен архив на Българската академия на науките

Директор

проф. д-р Стоянка Кендерова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

доц. д-р Румен Ковачев

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Отдел „Ориенталски сбирки“

Милена Колева-Звънчарова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Зав. отдел „Ориенталски сбирки“

гл. ас. д-р Росица Лельова

Българска академия на науките

Институт за исторически изследвания

гл. ас. Бояна Минчева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“

доц. д-р Елисавета Мусакова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“

доц. д-р Цветолюб Нушев

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

гл. ас. д-р Анка Стоилова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Отдел „Ориенталски сбирки“

гл. ас. д-р Пламена Стоянова

Българска академия на науките

Институт за етнография и фолклористика с музей

гл. ас. д-р Милена Тафрова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Отдел „Български исторически архив“

доц. д-р Антоанета Тотоманова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Направление „Национална библиография“

доц. д-р Елена Янакиева

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Книги и правосъдие

Бояна Минчева

Books and justice
Boyana Mincheva

Summary

On 04/10/2016 at St. St. Cyril and Methodius National library was opened an interesting and unusual exhibition of old, rare and precious books and manuscripts, confiscated from a private person and given to the institution.

Key-words: St. St. Cyril and Methodius National library, confiscated books, justice.

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ посрещна новата академична година с необичайна изложба, озаглавена „Книги и правосъдие“. На 4 октомври 2016 г. в западното фойе по инициатива на доц. д-р Красимира Александрова – директор на НБКМ, в присъствието на зам.-министъра на културата Бони Петрунова, зам.-кмета на Столична община с ресор „Култура“ Тодор Чобанов, председателя на Висшия адвокатски съвет Ралица Негенцова и широка публика от читатели, потребители и гости на Библиотеката бяха експонирани ръкописи и редки книги, конфискувани от частно лице в гр. Шумен.

Извън традициите на институцията да отбелязва с тематични изложби юбилеи или значими дати и бележити исторически и културни събития, във витрините намериха място тези любопитни книжовни паметници от периода XVIII–XX в., които завладяха вниманието на впечатляващ брой посетители.

В началото на 2014 г. в Националната библиотека беше получена преписка от Окръжния съд в гр. Шумен по приключеното наказателно дело, с която 91 тома книги и ръкописи, отнети в полза на държавата поради неясен произход и незаконна търговия с тях, се предоставят на институцията. За съжаление, за повече от две години и половина случаят не можа да достигне до окончателно разрешение. Благодарение на бързата и отговорна намеса на новата директорка – доц. д-р Красимира Александрова, книгите постъпиха в националното книгохранилище само четири дни след запознаването ѝ с проблема. От основаването на библиотеката през 1878 г. до днес в нейната история няма записано подобно по мащаба си постъпление, получено по линията на въздадено правосъдие.

Във витрините на западното фойе бяха представени в няколко групи почти половината от получените книги. В първата от тях – четири ръкописа, различни по език, съдържание и предназначение. Безспорно най-голям интерес и въпроси предизвиква един ръкописен паметник на църковнославянски и новобългарски език със смесено съдържание. Върху неизписаните страници от сборник с мо-

литви за частна употреба и нравствени беседи на светителя Дмитрий Ростовски от втората половина на XIX в. умелата ръка на незнаен фалшификатор добавя текст, заимстван от печатна книга от началото на XX в., с разсъждения върху масонството. Старанията му са увенчани с резултат, който въвежда в заблуда немалко историци и общественици. Мнението им е единодушно – това е непознат до момента ръкопис на Георги Стойков Раковски! При сравнение на ръкописа с автентични документи, излезли изпод ръката на възрожденеца, доц. д.и.н. Милкана Бошнакова потвърди фалшификацията. Загадъчен случай, който открива нови перспективи за изследвания и разследвания.

Останалите ръкописни паметници също спряха погледите и ангажираха вниманието на посетителите на изложбата. Фрагмент от ръкопис на арменски език (8 листа), датиран от Нона Петкова към 30-те години на XIX в., с неизяснено до момента съдържание, и малък сборник на арабски и османотурски език, изписан от писача Осман през 1762–1763 г. в гр. Карнобат и идентифициран от д-р Анка Стоилова, предизвикаха любопитство и интерес не само с особената графика на писмото. Четвъртият ръкописен паметник представлява рядък старообрядчески сборник на църковнославянски език с четива, употребявани в средите на тази конфесионална общност. След идентификацията, направена от доц. д-р Елена Узунова, стана ясно, че той е изписан в периода от 1852 г. до първите десетилетия на XX в. Съдържанието му е същинско предизвикателство за специалистите.

Във втората голяма витрина бяха представени съчинения на известни автори – антични и от епохата на Просвещението, повечето отпечатани на френски език през XVIII в., в отлично състояние. Три от тях са от библиотеката на известния колекционер от Шумен – д-р Васил Хараланов. Централно място беше отредено на ранен часослов на гръцки език, богат на илюстративен материал, отпечатан през 1768 г. във Венеция.

В третата витрина посетителите имаха възможността да разгледат различни издания на богато украсени руски и украински богослужебни книги, сред които и рядък миниатюрен молитвеник, отпечатан в Чернигов и идентифициран от Росица Кирилова. Тук беше представен и най-ранният датиран книжовен паметник в тази своеобразна „колекция“ – рядко московско издание на Новия завет от 1732 г., чиято подвързия е едновременно обект на естетическа наслада и предизвикателство за изкуствоведите. Нито едно от всички коментирани по-горе издания не присъства в сбирките на Националната библиотека.

В останалите витрини беше проследено тематичното многообразие на българската старопечатна книга – художествена литература, учебници, помагала, речници, списания и богослужебни книги, които до средата на XIX в. служат и като учебни пособия в българското килийно училище, и като нравствено четиво, възпитаващо в християнски ценности и човешки добродетели. Представени бяха и някои от първите издания на следосвобожденската литература и книжнина на български език.

След края на експозицията започва специализираната библиотечна и архивистична обработка на спасените книжовни паметници, за да могат те да достигнат възможно най-бързо до читателите и да намерят своите изследователи.

DMS KNIGA на 17 777: кампания на Националната библиотека за закупуване на камера за аноксия

Уважаеми дами и господа,

Обръщаме се към Вас като наши съмишленици в общата кауза за опазването на българското книжовно наследство. Надяваме се да получим Вашата подкрепа и Ви каним да станете наши партньори в кампанията за набиране на 50 000 лева за закупуване на камера за система за дезинфекция по метода „Аноксия“.

Закупуването на подобна камера ще ни даде възможност да използваме най-съвременната екологична технология за нетоксично почистване и спасяване на старинни книги и документи – паметта на България.

Активиран е **номер за еднократни дарения**. Всеки, който желае, може да подкрепи каузата, като изпрати съобщение с текст DMS KNIGA към номер 17 777. Стойността на 1 SMS при еднократните дарения е 1 лев за абонати по договор с Telenor, VIVACOM и Mtel, като не се начислява ДДС. За потребители на предплатени услуги на трите оператора цената на 1 SMS е 1,20 лева, като в нея е включен ДДС. Цената на съобщението е 1 лев.

Можете да ни подкрепите и на откритата дарителска сметка:

УниКредит Булбанк АД

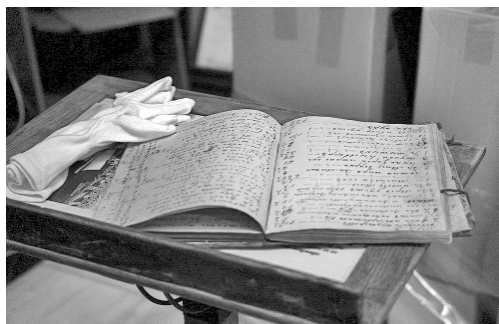
София 1000

Ул. „Княз Александър Батенберг“ 12

IBAN: BG20UNCR76303100112993

BIC:UNCRBGSF

Методът „Аноксия“ представлява нетоксична дезинфекция, посредством контролирана безкислородна среда и контрол срещу нашествия от насекоми, без никакъв риск за книжовното културното наследство, за хората и околната среда.

Това е изкуствена промяна на атмосферата, чрез премахването на кислорода до нива под 0,5 % и въвеждане на инертен газ (в този случай азот). В същото време се контролират нивата на температурата и относителната влажност, които се поддържат в определени параметри за ефективност на метода. „Аноксия“ елиминира 100 % паразитите чрез дехидратация и задушаване.

В Националната библиотека се съхраняват над 8 000 000 книжни документа, много от които са в един-единствен екземпляр. Голяма част от културното наследство във фонда обаче е в лошо състояние и трябва да бъде възстановено. Чрез камерата Националната библиотека ще осигури условия за съхраняване на книжния си фонд и ще помогне за запазването на книжовно-документалното наследство в библиотеките в цялата страна.

Вярваме в подкрепата за нашата кауза и във Вашата съпричастност и воля да подпомогнете усилията ни да съхраним книжовното богатство!

Предварително благодарим за подкрепата Ви!

Дано нашата кауза е близка до Вашите сърца!

ТАЛОН

ЗА АБОНАМЕНТ НА СПИСАНИЕ „БИБЛИОТЕКА“, издание на
НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, ЗА 2017 г.

Име. Презиме. Фамилия

Фирма (библиотека)

ИЗПРАЩАЙТЕ АБОНАМЕНТА НА АДРЕС:

Пощенски код. Град (село). Област

Улица. бл. вх. ет.

ап. тел.

Заплащам сумата от. лева за:

	Бр. кн.	Ед. цена	6 м.	12 м.
☐ Сп. „Библиотека“	6	9,00 лв.	☐ 27 лв.	☐ 54 лв.

ЗА КОНТАКТИ И ИНФОРМАЦИЯ:

Дора Керейска – тел. 9183 120, 9183 152
e-mail: d.kereyska@nationallibrary.bg

МОЖЕТЕ ДА ИЗПРАЩАТЕ ТАЛОНИТЕ НА АДРЕС:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Дора Керейска

По сметка:

IBAN сметка: BG20UNCR76303100112993, BIC код:
UNCRBGSF, Уникредит Булбанк,
Бизнес център София Батенберг, 1000 София.

С пощенски запис:

1037 София, бул. „Васил Левски“ 88.
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Дора Керейска

Прилагам към поръчката копие от платежния банков документ
или квитанция от изпратения пощенски запис.